

Provjera modela prototipova ili spremnosti na rizično ponašanje za objašnjenje ponašanja adolescenata na društvenim mrežama

Borić Letica, Ivana

Doctoral thesis / Disertacija

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:005996>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-07**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za psihologiju

Ivana Borić Letica

**PROVJERA MODELA PROTOTIPOVA ILI
SPREMNOSTI NA RIZIČNO PONAŠANJE ZA
OBJAŠNENJE PONAŠANJA
ADOLESCENATA NA DRUŠTVENIM
MREŽAMA**

DOKTORSKI RAD

Mentorica:

prof.dr.sc. Gordana Kuterovac Jagodić

Zagreb, 2024.

Sveučilište u Zagrebu

The Faculty of Humanities and Social Sciences

Department of Psychology

Ivana Borić Letica

**EXAMINING THE PROTOTYPE
WILLINGNESS MODEL FOR
EXPLANATION OF ADOLESCENTS'
BEHAVIOR ON SOCIAL NETWORKS**

DOCTORAL DISSERTATION

Supervisor:

prof. Gordana Kuterovac Jagodić, Phd.

Zagreb, 2024.

Informacije o mentoru

Dr. sc. Gordana Kuterovac Jagodić je završila studij psihologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu gdje je 2000. godine doktorirala iz područja razvojne psihologije. Na istom je fakultetu zaposlena je od 1991. godine, a 2021. godine izabrana je u znanstveno-nastavno zvanje i na radno mjesto redovite profesorice u trajnom zvanju u području društvenih znanosti, polje psihologija, na Katedri za razvojnu psihologiju. Nositeljica je nekoliko kolegija iz područja razvojne psihologije na svim razinama obrazovanja za studente psihologije (preddiplomski, diplomski, doktorski i specijalistički studij). Mentorirala je više od sedamdeset obranjenih diplomskih, specijalističkih i doktorskih radova iz područja psihologije i bila komentor i u drugim znanstvenim disciplinama. Usavršavala se u Nizozemskoj, Norveškoj i Švedskoj, te bila vanjski suradnik na nekoliko domaćih fakulteta i institucija. Od 2019. do 2021. godine obnašala je dužnost pročelnice Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, a na istom je odsjeku obnašala u nekoliko mandata dužnost predstojnice Katedre za razvojnu psihologiju, bila je dvaput zamjenica pročelnika Odsjeka za psihologiju i zamjenica voditelja Poslijediplomskih studija psihologije. Gordana Kuterovac Jagodić vodila je nekoliko znanstvenih projekata, te je bila suradnica u nizu drugih domaćih i međunarodnih projekata, a vodila i je i dvije ljetne škole studenata psihologije. Bila je predsjednicom i/ili članicom organizacijskoga i programskog odbora nekoliko domaćih i međunarodnih znanstvenih konferencija. Objavila je više velik broj znanstvenih i stručnih radova i poglavlja, uredila i bila koautoricom nekoliko knjiga te sudjelovala u blizu stotinu domaćih i međunarodnih konferencija. S engleskog je prevela nekoliko sveučilišnih udžbenika, a redovito recenzira znanstvene i stručne radove u domaćim i inozemnim časopisima kao i stručne i znanstvene knjige iz područja psihologije. Dobitnica je nagrade Hrvatskog psihološkog društva *Marulić: Fiat Psychologia* za osobito vrijedan doprinos razvoju i promicanju hrvatske primijenjene psihologije (2013), državne godišnje *Nagrade Ivan Filipović za promicanje pedagoške teorije i prakse u kategoriji znanosti* (2015) i zahvalnice Hrvatske psihološke komore (2016) i *Psihologijske nagrade Ramiro Bujas za osobito vrijedno ostvarenje na društvenoj afirmaciji psihologije* (2021) koju dodjeljuje Hrvatsko psihološko društvo. Članica je *Hrvatskog psihološkog društva* i *Hrvatske psihološke komore* te zamjenica članice u *Vijeću za djecu* Vlade Republike Hrvatske. Od 2015. godine članica je hrvatskog *EuroPsy National Awarding Committee* (NAC), a od 2019. hrvatska predstavnik i članica *Board of Scientific Affairs* European Federation of Psychological Associations (EFPA).

SAŽETAK

Cilj ovog istraživanja bio je provjeriti može li se Model prototipova ili spremnosti na rizično ponašanje (Gerrard i Gibbons, 1995) koristiti za objašnjenje uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata. Posebni doprinos istraživanja bio je pokušaj metodološkog unaprjeđenja postojećih mjera konstrukata Modela prototipova i uključivanje dodatnih varijabli koje se odnose na karakteristike adolescenata (dob i rod, socijalno poželjno odgovaranje, ekstraverziju i traženje uzbuđenja), njihove emocionalne i ponašajne probleme te uključenost u rizična ponašanja u stvarnom životu. Korišten je kratkotrajni longitudinalni nacrt s ponovljenim mjerenjem u razmaku od devet tjedana kako bi se uspostavljanje rizičnih online kontakata procijenilo dva puta. Korištene su mjere samoprocjene za adolescente, a istraživanje je provedeno u školama za vrijeme nastave. Uzorak je činilo 667 adolescenata prosječne dobi $M = 16.30$ godina ($SD = 1.181$), učenika 1. do 4. razreda srednje škole. Rezultati su pokazali kako je prošlo rizično online ponašanje adolescenata najbolji pozitivni prediktor njihovih stavova prema rizičnom online ponašanju, percipiranih socijalnih normi, procjene poželjnosti prototipa i percepcije sličnosti prototipu. Varijable kojima smo u ovom istraživanju proširili originalni Model prototipova pokazale su se značajnima u objašnjenju konstrukata prve razine ovog modela. Adolescenti koji imaju izraženije pozitivne stavove prema rizičnom online ponašanju, izraženiju pozitivnu percepciju socijalnih normi i procjenu poželjnosti prototipa vršnjaka te percipiraju veću sličnost prototipu češće uspostavljaju online kontakte s nepoznatim osobama. Varijable uključene u racionalni put prema Modelu prototipova objasnile su značajno veći udio varijance uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata (37.0%) od varijabli uključenih u socijalno reaktivni put modela (29.7%). Racionalni i socijalno reaktivni put zajedno objasnili su veći udio varijance uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata (38.5%), nego svaki od njih pojedinačno. Rezultati pokazuju da uspostavljanje rizičnih online kontakata nije uvijek planirano, već uključuje i nenamjernu komponentu, međutim doprinos varijabli socijalno reaktivnog puta (procjene poželjnosti prototipa, sličnosti prototipu i spremnosti na ponašanje) u objašnjenju uspostavljanja rizičnih online kontakata vrlo je skroman. Varijabla ponašajne namjere pokazala se najboljim prediktorom takvog ponašanja i čini se kako je odluka o uspostavljanju rizičnih online kontakata adolescenata prvenstveno rezultat racionalnog procesa.

Ključne riječi: adolescenti, rizični online kontakti, Model prototipova

ABSTRACT

Introduction

Previous research has determined that adolescents, compared to other age groups, are the most prone to risky online behavior (Ciboci et al., 2020; Feng & Xie, 2014; Shin & Kang, 2016; Steijn et al., 2016). The subject of this research is risky adolescent behavior through which they establish contact with unknown persons via social networks, which according to the online risk categorization by authors Livingstone and Stoilova (2021) can be classified as contact risk. Establishing contact with unknown person via social network is operationalized as engaging in private online communication with unknown, potentially dangerous person via social network and adding unknown person (as friend or follower) to a social network profile. Since current research of risky adolescent online behavior cannot fully explain such behaviors and is focused mainly on cognitive factors (attitudes towards risky behavior, online privacy concerns) that are related to them, the goal of the doctoral research was to examine the Prototype Willingness Model (Gerrard and Gibbons, 1995; Gibbons et al., 2008), which uses non-cognitive factors, for explanation of adolescents' tendency to establish unknown contacts through social networks. Although previous research (Gool et al., 2015; Ouytsel et al., 2020; Paluckaitė & Žardeckaitė-Matulaitienė, 2021; Walrave et al., 2015) had certain methodological issues, they showed that the Prototype Willingness Model can explain some other adolescents' risky online behaviors. In accordance with the Prototype Willingness Model, the examined model consisted of two paths that represent two processes that are supposed to underlie decision-making - a socially reactive and a rational path that together lead to risky behavior. The special contribution of this research is an attempt to improve the methodology of the existing measures of the Prototype Willingness Model constructs and the inclusion of additional variables related to the characteristics of the adolescents (their age and gender, personality traits; extraversion and sensation seeking), their emotional and behavioral problems, and their involvement in risky behaviors in real life.

Methodology

The doctoral research used a short-term longitudinal design with measurements nine weeks apart so that risky online behavior could be assessed twice. Self-assessment measures for

adolescents were used, and the research was conducted during school classes. In this research existing instruments were used; Balanced Inventory of Desirable Responding (Paulhus, 1991), Short Extraversion Scale (Mlačić & Goldberg, 2007), Brief Sensation Seeking Scale (Hoyle et al., 2002), three subscales (hyperactivity, behavioral problems and emotional difficulties) of the Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ, Goodman, 1997) and the Scale of Risky Adolescents' Behavior (Ricijaš et al., 2010). Scales that were constructed for the purposes of this research were also used; Scale of Sociodemographic Characteristics and Digital Devices Use, Attitudes Towards Risky Online Behavior Scale, Subjective Social Norms Scale, Prototype Scale, Behavioral Willingness Scale, Behavioral Intention Scale and Risky Online Behavior Scale. The sample consisted of 667 adolescents, 14 to 20 years old ($M = 16.30$, $SD = 1.181$); students of the first, second, third and fourth grades of secondary schools from city of Osijek, Croatia.

Results and discussion

The SPSS 26.0 program with PROCESS and AMOS packages was used in data processing. The results showed that boys have more positive attitudes towards risky online behavior, more positively perceived parental norms and higher prototype favorability than girls. Extraversion was a significant negative predictor of perception of parental and peers norms and prototype similarity, and sensation seeking was a significant positive predictor of attitudes towards risky online behavior, perceived peer norms, prototype favorability and similarity. Emotional and behavioral problems were significant positive predictors of prototype similarity, and risky behavior in real life was a positive predictor of attitudes toward risky online behavior and perceived parental norms. Past risky online behavior was the best positive predictor of attitudes towards risky online behavior, perceived parental and peer norms and prototype favorability and similarity, and it seemed to have a mediating role in the association of emotional and behavioral problems of adolescents with their attitudes towards risky online behavior, perceived parental and peer norms and prototype similarity. Adolescents who had more pronounced positive attitude towards risky online behavior, more pronounced positive perception of social norms and higher prototype favorability and similarity established unknown online contacts more often. Behavioral intention and behavioral willingness were mediators in the relationships of their attitudes and perception of social norms with their risky online behavior, and behavioral willingness was a mediator in the

relationships of prototype favorability and similarity with their risky online behavior. Also, adolescents who had a more pronounced behavioral willingness, compared to those adolescents whose behavioral willingness was less pronounced, established unknown online contacts more often, with the mediating effect of behavioral intention in this relationship. The variables included in the rational path explained a larger share of the variance of adolescents' engagement in unknown online contacts (37.0%) than the variables included in the socially reactive path of the model (29.7%). Also, all variables together, the rational and socially reactive path together, explained a larger share of the variance of adolescents' engagement in unknown online contacts (38.5%) than each of them individually.

Conclusion

Behavioral intention was best predictor of adolescent risky online behavior. However, in accordance with the Prototype Willingness Model, the results show that establishing risky online contact is not always planned, but also includes a minor unintentional component. Our results indicate that a large number of adolescents establish unknown online contacts, which points to the need for continuous education of experts and parents. Information about the frequency of establishing unknown online contacts, as well as the adolescents' attitudes towards such behavior and other factors that influence its occurrence, give us guidelines when creating the content of educational and prevention programs. There are also some methodological shortcomings of this research that can help with future research planning in this area, and they relate to the used sample, the instruments, the research procedure and potential additional connections with other constructs (adolescents' depression, life satisfaction, social anxiety, etc.). One of the major shortcomings is the fact that the research was not conducted on a nationally representative sample, so caution is needed when generalizing the findings.

Key words: adolescents, risky online contacts, Prototype Willingness Model

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Rizično ponašanje adolescenata u stvarnom životu.....	2
1.1.1. Razvojna obilježja adolescencije.....	2
1.1.2. Rizično ponašanje adolescenata i čimbenici povezani s njim.....	5
1.1.2.1. Individualni rizični čimbenici.....	6
1.1.2.2. Rizični čimbenici u obiteljskom okruženju.....	6
1.1.2.3. Rizični čimbenici vezani uz vršnjake i školu.....	8
1.1.2.4. Rizični čimbenici u širem društvenom kontekstu.....	9
1.2. Rizično online ponašanje adolescenata.....	10
1.2.1. Adolescenti u online svijetu.....	10
1.2.2. Operacionalizacija pojma rizično online ponašanje i njegovi prediktori.....	12
1.2.2.1. Rod i dob kao prediktori rizičnog online ponašanja adolescenata.....	14
1.2.2.2. Zabrinutost za online privatnost.....	14
1.2.2.3. Osobine ličnosti i rizično online ponašanje adolescenata.....	15
1.2.2.4. Roditeljsko i vršnjačko posredovanje online aktivnosti adolescenata.....	16
1.2.3. Povezanost rizičnih online ponašanja adolescenata s njihovim emocionalnim i ponašajnim problemima i rizičnim ponašanjem u stvarnom životu.....	20
1.3. Rizično ponašanje adolescenata na društvenim mrežama.....	22
1.3.1. Kontakti s nepoznatim osobama na društvenim mrežama kao rizično online ponašanje adolescenata.....	23
1.3.2. Dijeljenje osobnih informacija na profilima društvenih mreža kao rizično online ponašanje adolescenata	25
1.3.3. Metodologija istraživanja rizičnih ponašanja adolescenata na društvenim mrežama.....	27
1.4. Teorijski modeli korišteni u svrhu objašnjenja rizičnog online ponašanja adolescenata.....	29
1.4.1. Teorija planiranog ponašanja i Teorija motivacije za zaštitom.....	29
1.4.2. Model prototipova ili spremnosti na rizično ponašanje.....	31
1.4.2.1. Socijalno reaktivni i racionalni put donošenja odluke o upuštanju u rizično ponašanje.....	33

1.4.2.2. Razlika između spremnosti na ponašanje i ponašajne namjere.....	34
1.4.2.3. Utjecaj percepcije prototipa na spremnost na ponašanje.....	36
1.4.2.4. Provjera Modela prototipova za objašnjenje rizičnih online ponašanja adolescenata.....	38
1.4.2.5. Povezanost nekih individualnih karakteristika adolescenata i konstrukata Modela prototipova.....	39
1.4.2.6. Nedostaci i ograničenja dosadašnjih istraživanja provjere Modela prototipova za objašnjenje rizičnih ponašanja adolescenata	40
1.5. Obrazloženje cilja i problema istraživanja.....	43
2. CILJ, PROBLEMI I HIPOTEZE.....	45
3. METODOLOGIJA.....	48
3.1. Predistraživanje.....	48
3.1.1. Instrumenti.....	48
3.1.1.1. Upitnik stavova prema uspostavljanju rizičnih online kontakata.....	48
3.1.1.2. Kratka skala traženja uzbuđenja.....	48
3.1.2. Sudionici.....	49
3.1.3. Postupak.....	49
3.1.4. Rezultati.....	49
3.1.4.1. Upitnik stavova prema uspostavljanju rizičnih online kontakata.....	49
3.1.4.2. Kratka skala traženja uzbuđenja.....	51
3.2. Glavno istraživanje.....	52
3.2.1. Sudionici.....	52
3.2.1.1. Karakteristike sudionika.....	53
3.2.2. Instrumenti.....	53
3.2.2.1. Skala upravljanja dojmovima (Paulhus, 1991).....	57
3.2.2.2. Upitnik sociodemografskih karakteristika i korištenja digitalnih uređaja.....	58
3.2.2.3. Kratka skala ekstraverzije (Mlačić i Goldberg, 2007).....	58
3.2.2.4. Kratka skala traženja uzbuđenja (Hoyle i sur., 2002).....	60
3.2.2.5. Upitnik snaga i poteškoća (SDQ, Goodman, 1997).....	62

3.2.2.6. Skala rizičnih ponašanja mladih (Ricijaš i sur., 2010).....	64
3.2.2.7. Upitnik stavova prema rizičnom online ponašanju.....	66
3.2.2.8. Upitnik subjektivnih socijalnih normi - roditelji/skrbnici i vršnjaci.....	69
3.2.2.9. Upitnik prototipova - komunikacija s nepoznatima i nepoznati kontakti.....	73
3.2.2.10. Upitnik spremnosti na rizično ponašanje.....	74
3.2.2.11. Upitnik ponašajne namjere.....	76
3.2.2.12. Upitnik rizičnog online ponašanja.....	77
3.2.3. Postupak	80
4. REZULTATI	83
4.1. Preliminarne analize podataka.....	83
4.1.1. Deskriptivni podaci korištenih upitnika i razlike u upitnicima s obzirom na rod sudionika.....	85
4.1.2. Deskriptivni podaci za korištene upitnike po subskalama.....	87
4.1.3. Korelacije varijabli korištenih u istraživanju.....	92
4.2. Glavna analiza.....	94
4.2.1. Prediktori stavova prema rizičnom online ponašanju, percipiranih socijalnih normi i percepcije prototipa vršnjaka koji se upušta u rizično online ponašanje.....	94
4.2.1.1. Prediktori stavova prema rizičnom online ponašanju.....	95
4.2.1.2. Prediktori percipiranih roditeljskih normi.....	98
4.2.1.3. Prediktori percipiranih vršnjačkih normi.....	100
4.2.1.4. Prediktori procjene poželjnosti prototipa vršnjaka koji se upušta u rizično online ponašanje.....	102
4.2.1.5. Prediktori percepcije sličnosti prototipu vršnjaka koji se upušta u rizično online ponašanje.....	104
4.2.1.6. Povezanost stavova, socijalnih normi i percepcije prototipa.....	108
4.2.2. Medijacijske analize.....	109
4.2.2.1. Ponašajna namjera i spremnost na ponašanje kao medijatori u odnosu stavova prema rizičnom ponašanju i rizičnog online ponašanja.....	112
4.2.2.2. Ponašajna namjera i spremnost na ponašanje kao medijatori u odnosu percipiranih roditeljskih normi i rizičnog online ponašanja.....	114

4.2.2.3. Ponašajna namjera i spremnost na ponašanje kao medijatori u odnosu percipiranih vršnjačkih normi i rizičnog online ponašanja.....	115
4.2.2.4. Spremnost na ponašanje kao medijator u odnosu procjene poželjnosti prototipa i rizičnog online ponašanja.....	117
4.2.2.5. Spremnost na ponašanje kao medijator u odnosu percepcije sličnosti prototipu i rizičnog online ponašanja.....	119
4.2.2.6. Ponašajna namjera kao medijator u odnosu spremnosti na ponašanje i rizičnog online ponašanja.....	120
4.2.3. Uloga racionalnog i socijalno reaktivnog puta donošenja odluka u objašnjenju rizičnog online ponašanja adolescenata.....	121
4.2.3.1. Racionalni put u procesu donošenja odluka o upuštanju u rizično online ponašanje.....	122
4.2.3.2. Socijalno reaktivni put u procesu donošenja odluka o upuštanju u rizično ponašanje.....	124
4.2.3.3. Racionalni i socijalno reaktivni put u procesu donošenja odluka o upuštanju u rizično online ponašanje.....	126
5. RASPRAVA.....	130
5.1. Prediktori stavova prema rizičnom online ponašanju, percipiranih socijalnih normi i percepcije prototipa vršnjaka koji se upušta u rizično online ponašanje.....	136
5.2. Medijacijska uloga spremnosti na ponašanje i ponašajne namjere u odnosu stavova prema rizičnom ponašanju, percepcije socijalnih normi i prototipa vršnjaka s rizičnim online ponašanjem.....	143
5.3. Uloga racionalnog i socijalno reaktivnog puta donošenja odluka u objašnjenju rizičnog online ponašanja adolescenata.....	147
5.4. Doprinos istraživanja, metodološki nedostaci i smjernice za daljnja istraživanja.....	152
6. ZAKLJUČAK.....	156
7. LITERATURA.....	158

PRILOZI	179
Prilog 1. Upitnici za sudionike.....	179
Prilog 2. Odobrenje za provedbu istraživanja Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske, Etičkog povjerenstva Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Suglasnost za ravnatelje, Obavijest za roditelje, Pristanak na sudjelovanje za učenike, Letak za škole.....	190
ŽIVOTOPIS	199
POPIS OBJAVLJENIH RADOVA	199

1. UVOD

Internet adolescentima nudi brojne mogućnosti. Pomoću interneta adolescenti danas vrlo jednostavno mogu doći do bilo koje informacije koja ih zanima u samo nekoliko minuta. Također, internet je adolescentima izvor zabave koji omogućuje brzu i laku komunikaciju, razmjenu iskustava i mišljenja o određenoj temi bez obzira na to gdje se nalaze. Unatoč brojnim prednostima, internet krije i određene rizike za sigurnost i privatnost svojih korisnika, a čini se kako su adolescenti, u usporedbi s drugim dobnim skupinama, posebno skloni online rizicima. Ovaj rad se bavi rizičnim online ponašanjem adolescenata, točnije njihovim uspostavljanjem rizičnih kontakata (kontakata s nepoznatim osobama) putem online društvenih mreža. Svrha ovog rada je doprinijeti razumijevanju čimbenika koji adolescente čine podložnima takvom obliku rizičnog online ponašanja.

Uvodni dio ovog rada organiziran je u pet cjelina. Prvi dio govori o razvojnim obilježjima adolescencije, rizičnim ponašanjima adolescenata u stvarnom životu te čimbenicima koji objašnjavaju takva ponašanja; individualnim rizičnim čimbenicima, rizičnim čimbenicima u obiteljskom okruženju, rizičnim čimbenicima vezanim uz vršnjake i školu i rizičnim čimbenicima u širem društvenom kontekstu. U drugom dijelu uvoda definirano je rizično online ponašanje adolescenata te su objašnjeni neki čimbenici povezani s takvim ponašanjem – njihovi rod i dob, zabrinutost za online privatnost, osobine ličnosti te roditeljsko i vršnjačko posredovanje online aktivnosti adolescenata. Također, navedeni su rezultati istraživanja koji govore o povezanosti različitih oblika rizičnih ponašanja u stvarnom životu i online svijetu. U trećem dijelu uvoda opisana su rizična ponašanja adolescenata na društvenim mrežama, s naglaskom na kontakte koje adolescenti uspostavljaju s nepoznatim osobama i dijeljenje osobnih informacija putem profila društvenih mreža. Navedene su neke razvojne karakteristike adolescenata koje ih čine podložnima rizičnoj online komunikaciji, ukratko je opisana metodologija dosadašnjih istraživanja provedenih u ovom području te njihovi nedostaci. U četvrtom dijelu uvoda razmatraju se neki modeli koji su korišteni u svrhu objašnjenja rizičnog online ponašanja adolescenata, posebno Model prototipova ili spremnosti na rizično ponašanje (Gerrard i Gibbons, 1995) koji nastoji objasniti rizična ponašanja adolescenata koja nisu planirana niti promišljena. Naglašeni su nedostaci dosadašnjih istraživanja koja su se bavila provjerom Modela prototipova ili spremnosti na rizično ponašanje za objašnjenje rizičnih ponašanja u online kontekstu i obrazložena je potreba za daljnjim

istraživanjima u ovom području. Konačno, u petom dijelu uvoda navedeni su razlozi za provođenje ovog doktorskog istraživanja te obrazloženi postavljeni cilj i problemi.

1.1. Rizično ponašanje adolescenata u stvarnom životu

1.1.1. Razvojna obilježja adolescencije

Adolescencija je prijelazno razdoblje između djetinjstva i odrasle dobi koje je obilježeno velikim biološkim, psihološkim i socijalnim promjenama te predstavlja proces formiranja ličnosti pojedinca (Arnett, 1999; Natsuaki i sur., 2009; Rudan, 2004). Tijekom adolescencije mladići i djevojke suočavaju se s brojnim izazovima, a neki od njih su nagle promjene tijela, stvaranje vlastitog seksualnog identiteta, separacija od roditelja, formiranje novih uloga na socijalnom i akademskom planu i planiranje vlastite budućnosti (Arnett, 1999; Perry i Pauletti, 2011). U suvremenim društvima adolescenti moraju ovladati toliko složenim vještinama da adolescencija traje gotovo cijelo desetljeće (Berk, 2008). Većina istraživača se slaže kako adolescencija obuhvaća razdoblje u životu čovjeka od približno 10 do 19 godina te je podijeljena na ranu (od 10/11 do 13 godina), srednju (od 14 do 16 godina) i kasnu adolescenciju (od 17 do 19 godina), a čini se kako djevojke u adolescenciju ulaze te iz nje izlaze nešto ranije, nego mladići (Berk, 2008; Neinstein, 2009). Adolescencija započinje pubertetom, biološkim promjenama vidljivima u fizičkom izgledu adolescenta i kvalitativnim promjenama kognitivnih procesa koji postaju kompleksniji u odnosu na razdoblje djetinjstva (Curtis, 2015; Pernar, 2008; Rudan, 2004). U ranoj adolescenciji pojedinac počinje razvijati sposobnost hipotetičko-deduktivnog rasuđivanja (Berk, 2008). Za srednju fazu adolescencije karakteristične su promjene u odnosima adolescenata s okolinom – autoritet roditelja postaje slabiji, a pojačava se poistovjećivanje s vršnjacima, stvaraju se prijateljstva i romantične veze te započinje istraživanje seksualnosti. Brojni istraživači (npr. Arnett, 1999; Pernar, 2008; Rudan, 2004) navode kako je razdoblje srednje adolescencije obilježeno najizraženijim promjenama u svim razvojnim aspektima. Kasna faza adolescencije uglavnom je obilježena profesionalnim razvojem i odabirom karijere, jasnije izgrađenim stavovima adolescenata i stabilnijom slikom koju adolescenti imaju o sebi (Pernar, 2008; Rudan, 2004).

Neke od karakteristika kognitivnog razvoja u adolescenciji uključuju sposobnost korištenja apstraktnog mišljenja i donošenje logičkih zaključaka (Arnett, 1999; Steinberg, 2007). Adolescenti mogu zamisliti pretpostavke koje nadilaze granice trenutnog realiteta te manje privaćaju činjenice kao apsolutnu istinu (Berk, 2008). Ipak, čini se kako adolescenti ne koriste vlastite kognitivne kapacitete dosljedno u različitim situacijama te se u ovom razdoblju često javljaju kognitivne pogreške – egocentrizam, prividna neranjivost i mišljenje usmjereno na sadašnjost, koje doprinose javljanju različitih oblika rizičnih ponašanja adolescenata (Dumontheil, 2016; Steinberg, 2007; Steinberg, 2010). Egocentrizam u mišljenju se očituje kao nedostatak sposobnosti razlikovanja vlastitog mišljenja i mišljenja drugih ljudi te se često manifestira kao lažno vjerovanje adolescenata da drugi ljudi promatraju i da su zainteresirani za njihove stavove, ponašanje ili izgled. Zbog egocentrizma adolescenti su zabrinuti što drugi ljudi, posebno njihovi vršnjaci, misle o njima te svojim ponašanjem nerijetko pokušavaju pridobiti pažnju drugih osoba. Upuštanju u rizična ponašanja doprinosi i prividni osjećaj neranjivosti adolescenata, odnosno njihovo uvjerenje da se ne mogu ozlijediti ili da se neki negativni ishod njima ne može dogoditi (Steinberg, 2010). Budući da se sklonost traženju uzbuđenja u adolescenciji razvija brže od kognitivnih sustava kontrole ponašanja koji reguliraju impulse povezane s traženjem uzbuđenja, u adolescenciji ona može nadjačati racionalne kognitivne procese koji upozoravaju na posljedice rizičnog ponašanja (Steinberg, 2007). Također, u usporedbi s odraslim osobama, adolescenti pridaju posljedicama drugačije značenje i vrijednost ili uopće ne razmatraju sve potencijalne posljedice svojih odluka i ponašanja zbog čega su skloniji upustiti se u rizična ponašanja (Steinberg, 2010). Adolescenti, u usporedbi s odraslim osobama, više važnosti pridaju potencijalnim kratkoročnim rizicima i koristima koje mogu uslijediti kao posljedica nekog ponašanja, a često zanemaruju dugoročne posljedice takvog ponašanja (Steinberg, 2010). Model dualne obrade ili Model maturacijske neravnoteže (engl. Dual Systems Model) objašnjava pojavu rizičnog ponašanja adolescenata i temelji se na pretpostavci da sustav kognitivne kontrole adolescenata, čija je svrha kontrola impulsa, još nije dovoljno razvijen te kako ga često nadjača socio-emocionalni sustav koji je osjetljiv na pozitivna potkrepljenja okoline (Steinberg, 2010). Vršnjaci su u adolescenciji skloni potkrepljivati rizična ponašanja, a socio-emocionalni sustav se razvija brže od kognitivnog sustava te se kao posljedica njihove neravnoteže u adolescenciji javlja sklonost rizičnim ponašanjima.

Osim s kognitivnim promjenama, adolescenti se suočavaju i s brojnim promjenama na socijalnom planu. Različiti autori (Cauffman i sur. 2014; Ciranka i Van Den Bos, 2021; Ilišin,

1999) ističu kako razdoblje adolescencije karakteriziraju intenzivne reakcije na podražaje iz okoline, ekstremizam i konformizam u ponašanju te potreba za identifikacijom, tj. potragom za osobama koje mogu biti uzor za vlastito ponašanje. Jedan od najvažnijih zadataka adolescencije jest izgradnja vlastita identiteta pri čemu vršnjačke grupe imaju važan utjecaj - istraživanja ukazuju na to kako identifikacija s vršnjacima pomaže adolescentima kada izgrađuju svoj identitet, samopoštovanje i stječu sposobnosti suočavanja s razvojnim izazovima (Cook i sur., 2007; Lacković-Grgin, 2006; Lebedina-Manzoni i sur., 2008). U adolescenciji vršnjački odnosi dobivaju na važnosti, adolescenti provode sve više vremena s vršnjacima te se čini kako je adolescencija, u usporedbi s ostalim životnim razdobljima, razdoblje u kojem vršnjačke grupe imaju najznačajniji utjecaj na ponašanje pojedinca (Cook i sur., 2007; Lacković-Grgin, 2006; Lebedina-Manzoni i sur., 2008). Vršnjački odnosi u adolescenciji postaju intimniji, temelje se na samootkrivanju i dijeljenju osobnih iskustava (Lacković-Grgin, 2006), a adolescentima je važno ostvariti pripadanje određenoj vršnjačkoj grupi (Mrug i sur., 2011). Također, vršnjačke grupe predstavljaju mjesto gdje adolescenti mogu usavršavati svoje komunikacijske i socijalne vještine (Cook i sur., 2007; Mrug i sur., 2011). U ranoj adolescenciji vršnjačke grupe su uglavnom istorodne, dok su one u srednjoj i kasnoj adolescenciji uglavnom rodno miješane (Mrug i sur., 2011). U adolescenciji često dolazi do vršnjačkog pritiska, pod čijim se utjecajem adolescent ponaša na određeni način i donosi određene odluke, kojima inače nije sklon (Lebedina-Manzoni i sur., 2008). Kada se adolescent konformira očekivanjima vršnjaka, on obično biva prihvaćen, a ukoliko se ne konformira obično nailazi na odbacivanje ili ignoriranje vršnjaka zbog čega su adolescenti često skloni konformirati se pod utjecajem vršnjačkog pritiska (Lebedina-Manzoni i sur., 2008; Mrug i sur., 2011). Čini se kako postoji pozitivna povezanost doživljaja vršnjačkog pritiska adolescenata s njihovim upuštanjem u rizična ponašanja, kao što je konzumacija cigareta i alkohola te kako su mladići skloniji konformiranju vršnjačkom pritisku od djevojaka (Lebedina-Manzoni i sur., 2008).

1.1.2. Rizično ponašanje adolescenata i čimbenici povezani s njim

Rizična ponašanja obuhvaćaju sva ponašanja osobe koja prijete njenom pozitivnom razvoju i uspješnoj prilagodbi društvu u kojem živi, odnosno koja imaju potencijalno negativne posljedice na tjelesno, emocionalno, kognitivno i socijalno funkcioniranje osobe koja pokazuje takvo ponašanje i negativne posljedice za njenu okolinu (Bašić, 2000; Ricijaš i sur., 2010). Rizična ponašanja mogu ugroziti ostvarivanje očekivanih razvojnih zadataka, uspješnu prilagodbu i stjecanje ključnih životnih kompetencija te su često razlog obolijevanja adolescenata te njihova mortaliteta (Irwin i sur., 2002; Maeder i sur., 2016). Nacionalna istraživanja u Republici Hrvatskoj ukazuju na to kako su najčešća rizična ponašanja adolescenata seksualno rizična ponašanja, ponašanja vezana uz zanemarivanje školskih obaveza (npr. loš školski uspjeh, loše vladanje, izbjegavanje nastave, napuštanje škole), zloupotreba psihoaktivnih tvari i agresivno ponašanje prema objektima i ljudima (Ajduković i sur., 2008; Ricijaš i sur., 2010). U brojnim istraživanjima utvrđeno je kako u adolescenciji dolazi do porasta rizičnih ponašanja te kako su mladići, u usporedbi s djevojkama, skloniji rizičnim ponašanjima kao što su agresivno ponašanje i zloupotreba psihoaktivnih tvari (Livazović i Ručević, 2012; Perry i Pauletti, 2011; Ricijaš i sur., 2010). Nalazi istraživanja uglavnom ukazuju na to kako se različita rizična ponašanja često javljaju zajedno (Ajduković i sur., 2008; Bozzini i sur., 2022; Jessor i sur., 1998; Kuzman i sur., 2004).

U literaturi postoje različite teorije koje objašnjavaju rizična ponašanja adolescenata naglašavajući različite čimbenike rizika. Različiti autori se uglavnom slažu kako pojedini rizični čimbenik zasebno nije dovoljan za razvoj rizičnog ponašanja, već se vjerojatnost rizičnog ponašanja povećava kako broj rizičnih čimbenika raste (Evans i sur., 2013; Jessor i sur., 1998; Lehman i sur., 1994). Dok su različita istraživanja koja ispituju akumulaciju rizičnih čimbenika dosljedno utvrdila kako porastom rizičnih čimbenika raste vjerojatnost poremećaja u ponašanju pojedinca, ističu se dva različita modela odnosa između akumuliranog rizika i razvojnih ishoda (Raviv i sur., 2010). U prvom, linearnom modelu pretpostavlja se kako porastom rizičnih čimbenika raste vjerojatnost pojave negativnih razvojnih ishoda ili poremećaja u ponašanju (npr. Appleyard i sur., 2005). U drugom modelu pretpostavljeno je kako rizik nastanka negativnog razvojnog ishoda dramatično raste nakon što je dosegnut određeni broj („prag“) rizičnih čimbenika (npr. Rutter, 1979). Drugim riječima, među rizičnim čimbenicima postoji multiplikativni, a ne aditivni odnos, s prisutnošću višestrukih istodobnih stresora koji povećavaju rizik za pojavu

negativnog razvojnog ishoda koji nadilaze zbroj njihovih zasebnih učinaka (Rutter, 1979). Jessor i suradnici (1998) smatraju kako rizični čimbenici za razvoj rizičnog ponašanja uključuju individualne karakteristike, npr. nisko samopoštovanje, slabo razvijene socijalne vještine i empatiju te različite uže i šire socijalne čimbenike, npr. veliku količinu vremena provedenu s vršnjacima i roditeljima antisocijalnog ponašanja i otuđenost od društvenih institucija. Rizične čimbenike za razvoj rizičnog ponašanja adolescenata generalno je moguće svrstati u četiri skupine koje će ukratko biti opisane u nastavku, a to su: (1) individualni rizični čimbenici, (2) rizični čimbenici u obiteljskom okruženju, (3) rizični čimbenici vezani uz vršnjake i školu i (4) rizični čimbenici u širem društvenom kontekstu.

1.1.2.1. Individualni rizični čimbenici. Nalazi nekih istraživanja sugeriraju kako su određene individualne karakteristike, kao što su osobine ličnosti adolescenata, povezane s njihovim rizičnim ponašanjem. Različiti istraživači (npr. Ang i Goh, 2010; Olweus, 1998) utvrdili su kako teško nošenje s frustracijom, manjak strpljenja, impulzivnost i nedostatak empatije čine adolescente podložnima agresivnom ponašanju prema vršnjacima. Nadalje, čini se kako su visoka ekstraverzija i neuroticizam adolescenata pozitivno te visoka ugodnost i savjesnost adolescenata negativno povezane s njihovim rizičnim ponašanjima kao što su agresivnost, konzumacija alkohola i psihoaktivnih tvari te prekomjerno korištenje mobilnih uređaja (Asscher i sur., 2011; Jolliffe, 2013; Marengo i sur., 2020; Muris i sur., 2013).

1.1.2.2. Rizični čimbenici u obiteljskom okruženju. Kao važne rizične čimbenike u obiteljskom okruženju odgovorne za razvoj rizičnog ponašanja adolescenata različiti autori (npr. Barber i Buehler, 1996; Hirschi, 2003; Klever, 2005) uglavnom ističu neadekvatne roditeljske postupke, slabu privrženost adolescenta roditeljima, loše odnose unutar obitelji, nedostatak obiteljske kohezije i pojavu psihopatologije u obitelji.

U brojnim je istraživanjima utvrđeno kako su dimenzije roditeljskih odgojnih stilova kao što su emocionalna toplina, bihevioralna i psihološka kontrola povezane s rizičnim ponašanjem adolescenata, odnosno kako emocionalna toplina roditelja pozitivno utječu na dječji socijalni i emocionalni razvoj, dok roditeljsko odbacivanje ima negativne posljedice za razvoj djeteta (Cummings i sur., 2000). Nalazi istraživanja sugeriraju kako je veća bihevioralna kontrola

roditelja, koja podrazumijeva postupke kojima se ponašanje djeteta regulira kroz postavljanje pravila i ograničenja kojih se dijete treba pridržavati, povezana s manje zastupljenim eksternaliziranim problemima u ponašanju, kao što je agresivnost (Barber i Buehler, 1996) te pozitivnijim razvojnim ishodima, kao što su osobna dobrobit (Eaton i sur., 2009) i dobar školski uspjeh djeteta (Jacobson i Crockett, 2000; Lowe i Dotterer, 2013). Barber i Buehler (1996) utvrdili su kako je visoka razina psihološke kontrole roditelja koja obuhvaća prisile, manipulacije i strogo kažnjavanje djeteta prediktor negativnih razvojnih ishoda koji uključuju anksioznost, depresiju, delinkventno ponašanje, napuštanje škole i konzumaciju psihoaktivnih tvari.

Hirschieva teorija socijalnih veza (2003) pretpostavlja kako su adolescenti iz obitelji niskog socioekonomskog statusa slabo posvećeni obiteljskim vrijednostima koje su zaštitni čimbenik u razvoju rizičnog ponašanja. Ova teorija pretpostavlja kako kvaliteta odnosa i privrženost roditelja i djeteta utječe na rizična ponašanja djeteta. Hirschi navodi tri dimenzije privrženosti važne za odnos roditelja i djeteta: (1) afektivnu identifikaciju, odnosno ljubav i poštovanje koje dijete osjeća prema roditeljima, (2) intimnost komunikacije, tj. roditeljevu upoznatost s brigama i problemima djeteta i (3) superviziju ili prisutnost i dostupnost roditelja kada se javi prilika za rizično ponašanje djeteta. Ako odnos djeteta i roditelja oslabi, vjerojatnost javljanja rizičnog ponašanja djeteta će porasti. Također, čini se kako nizak socioekonomski status te čimbenici poput kriminaliteta i alkoholizma roditelja utječu na njihovo ponašanje koje zatim utječe na rizično ponašanje djeteta (Hirschi, 2003; Vrselja i Glavak Tkalčić, 2011). Mayes i Truman (2002) navode kako roditelje niskog socioekonomskog statusa karakteriziraju loše roditeljske vještine jer doživljavaju velike razine stresa, a psihoaktivne tvari djeluju na organizam tako da dovode do zanemarivanja roditeljskih dužnosti (Hirschi, 2003).

Teorija obiteljskih sustava (Klever, 2005) objašnjava rizična ponašanja kroz interakcije u obitelji te naglašava kako je rizično ponašanje djeteta odraz disfunkcije cijele obitelji. Ova se teorija temelji na tri pretpostavke: 1) obrasci odnosa su naučeni unutar obitelji i prenose se kroz generacije, 2) trenutno individualno i obiteljsko ponašanje je rezultat tih naučenih obrazaca i 3) promjene u jednom dijelu sustava obitelji utječu na cijeli sustav. Postoji li više konflikata u različitim obiteljskim podsustavima, veća je vjerojatnost da će se dijete ponašati rizično. Također, obiteljska kohezija važan je zaštitni čimbenik u razvoju rizičnog ponašanja (Klever, 2005; Moos i Moos, 2002); istraživanja ukazuju na to kako adolescenti koji odrastaju u kohezivnijim obiteljima

pokazuju manje agresivnog ponašanja, manje depresivnosti i anksioznosti, manje su skloni zlouporabi psihoaktivnih tvari (Parker i Benson, 2004) te pokazuju više prosocijalnog ponašanja i bolji školski uspjeh (Cutrona i sur., 1994) od adolescenata koji žive u obiteljima slabe kohezivnosti. S druge strane, iznimno visoka razina obiteljske kohezije očituje se u *isprepletenosti* (engl. enmeshment), a obuhvaća pretjerano visoku kontrolu roditelja nad djecom, pretjerano visoku povezanost između članova obitelji te nedostatak privatnosti članova obitelji (Coe i sur., 2019). Prema nekim nalazima, djeca iz obitelji iznimno visoke razine obiteljske kohezije pokazuju jače izražene probleme u ponašanju od djece iz obitelji čije je razina obiteljske kohezije uravnotežena (Coe i sur., 2019).

1.1.2.3. Rizični čimbenici vezani uz vršnjake i školu. Brojni nalazi sugeriraju kako vršnjaci utječu na stavove i ponašanje adolescenata (npr. Brown i sur., 2008; Heirman i sur., 2016; Livazović i Ručević, 2012; Potard i sur., 2008). Livazović i Ručević (2012) utvrdili su kako su vršnjački odnosi bolji prediktor rizičnom ponašanju adolescenata, nego odnosi u obitelji vjerojatno zbog toga što u adolescenciji kvaliteta odnosa s vršnjacima postaje važnija od odnosa s roditeljima, a moguće je i kako obiteljski odnosi utječu na izbor vršnjaka za druženje. Čini se kako će adolescenti koji imaju nekvalitetne vršnjačke odnose, zbog otuđenosti i neprihvaćenosti, češće biti nasilni prema svojim vršnjacima i češće će se ponašati rizično, od adolescenata s kvalitetnim vršnjačkim odnosima (Velki i Kuterovac Jagodić, 2014).

Školsko okruženje također može predstavljati čimbenik koji utječe na pojavu rizičnog ponašanja adolescenata. Bouillet i Bijedić (2007) su utvrdili kako učenici različitih razina rizičnosti ponašanja različito doživljavaju sve važnije komponente razredno-nastavnog ozračja - jasnoću pravila ponašanja, razinu discipliniranosti u razredu, dosljednost u sankcioniranju kršenja školskih pravila, kvalitetu odnosa među učenicima, kvalitetu odnosa između nastavnika i učenika te prostorije u kojima se obrazovni proces odvija. Prema Harel-Fisch i suradnicima (2011) neki čimbenici vezani uz školu potiču nasilje i pojavu rizičnog ponašanja među djecom, a to su negativna školska klima koja ne potiče pozitivan odnos između nastavnika i učenika, kažnjavajući disciplinski sustav i nedostatak nadzora nastavnika nad učenicima. Livazović (2012) navodi kako su učenici trogodišnjih strukovnih škola, u usporedbi s učenicima gimnazija i četverogodišnjih strukovnih škola, najrizičnija skupina za razvoj rizičnih ponašanja te izvještavaju o najnižem

stupnju zadovoljstva vršnjačkim odnosima, lošem stavu i odnosu prema školi, učestalijem korištenju psihoaktivnih tvari i seksualno rizičnijem ponašanju.

1.1.2.4. Rizični čimbenici u širem društvenom kontekstu. Uzroke rizičnog ponašanja moguće je promatrati u kontekstu međudjelovanja niza psiholoških, socijalnih i ekonomskih činitelja, odnosno u kontekstu Bronfenbrennerovog ekološkog modela (1979). Prema ekološkom modelu razvoj je rezultat dinamičnih interakcija jedinstvenih karakteristika osobe i različitih razina okolinskog konteksta od kojih oni najbliži osobi imaju izravniji utjecaj, a oni najudaljeniji utječu na osobu posredno. Ontološku razinu kao prvi sustav čine individualne karakteristike same osobe - dob, rod, socijalne vještine, intelektualne sposobnosti, osobine ličnosti i sl. Sustav najbliži osobi koja je s njim u izravnom kontaktu je mikrosustav koji za većinu podrazumijeva obitelj, školu i vršnjake, nakon kojeg slijedi mezosustav koji uključuje međusobne odnose različitih dijelova mikrosustava. Sljedeći sloj konteksta je egzosustav koji predstavlja socijalno okruženje koje može djelovati na osobu, ali ona u njemu neposredno ne sudjeluje, npr. lokalnu vlast, školsko vijeće, gospodarski sustav zajednice i sl. Najudaljeniji sustav koji predlaže Bronfenbrenner je makrosustav koji se odnosi na vjerovanja, stavove, norme i vrijednosti karakteristične za kulturu u kojoj osoba živi. U istraživanjima je utvrđeno kako zajednica koju karakterizira siromaštvo i kultura koja podržava nasilje, zajednica s visokom stopom kriminaliteta, lakim pristupom vatrenom oružju, kao i zajednica čiji mediji prikazuju puno nasilja, utječe na pojavu rizičnog ponašanja adolescenata (npr. Cook i sur., 2010; Lehman i sur., 1994). Jessor i suradnici (1998) kao zaštitne socijalne čimbenike ističu prijateljske, tople odnose s roditeljima, podršku obitelji, vršnjačke modele prosocijalnog ponašanja, dobru školsku klimu, uključenost u religijske i volonterske aktivnosti te netoleranciju prema devijantnom ponašanju u zajednici. Možemo zaključiti kako pojava rizičnih ponašanja ovisi o količini rizičnih i zaštitnih čimbenika u cjelokupnom društvenom okruženju u kojem pojedinac odrasta (Lehman i sur., 1994).

1.2. Rizično online ponašanje adolescenata

1.2.1. Adolescenti u online svijetu

Mediji čine važan dio svakodnevnice većine djece i adolescenata. Putem medija djeca i adolescenti komuniciraju, izražavaju se, zabavljaju se, koriste ih u obrazovanju i učenju. Definicija medija je vrlo široka; mediji obuhvaćaju sustave javnog informiranja, odnosno suvremena sredstva za prenošenje informacija ili komunikaciju (Jurčić, 2017). Oni služe prenošenju audio-vizualnih sadržaja u svrhu informiranja, obrazovanja i zabave ljudi. U medije ubrajamo tiskane medije - novine i drugi tisak i elektroničke medije - radijske i televizijske programe, elektroničke publikacije, teletext i druge oblike dnevnog ili periodičnog objavljivanja sadržaja prijenosom zapisa, glasa, zvuka ili slike (Peruško, 2011). Prema Potteru (2001) mediji imaju posljedice na znanje, oblikuju stavove, djeluju na emocije, izazivaju fiziološke reakcije te utječu na ponašanje pojedinca. Zadnjih nekoliko desetljeća najčešće istraživani mediji su oni uz koje djeca i adolescenti provode najviše vremena; televizija, internet i videoigre, a istraživački interes je bio dominantno usmjeren na problem primanja i elaboracije medijskih sadržaja.

Prema Arnettu (1995) moguće je razlikovati pet osnovnih motiva zbog kojih adolescenti koriste medije, a to su; zabava, formiranje identiteta, traženje uzbuđenja, nošenje s neugodnim emocijama i razvijanje osjećaja pripadnosti vršnjačkim grupama. Suvremeni mediji su vrlo raznoliki te je teško odrediti i klasificirati sve vrste njihove upotrebe, stoga se navedena podjela odnosi samo na najčešće razloge zbog kojih adolescenti koriste medije (Arnett, 1995). U današnje vrijeme, zbog raširenosti pametnih telefona, većina adolescenata vrlo često koristi internet (Ciboci i sur., 2020). Prema istraživanju Ciboci i suradnika (2020) u Republici Hrvatskoj većina djece i adolescenata u dobi od devet do 17 godina ima pristup internetu, većina ih posjeduje mobitel, pametni telefon ili računalo pomoću kojih može pristupiti internetu kada to želi, a preko 95% njih pristupa internetu barem jednom dnevno. Adolescenti sve više vremena provode online, rezultati istraživanja u kojem su sudjelovali adolescenti (u dobi od 15 do 16 godina) iz različitih zemalja Europske unije govore o tome da se oni internetom koriste u prosjeku dva sata dnevno (Livingstone i sur., 2011), dok rezultati jednog nacionalnog istraživanja provedenog na učenicima viših razreda osnovnih škola pokazuju kako oni na internetu provedu oko tri sata dnevno (Šincek i sur., 2015).

Noviji podaci govore kako više od četiri sata dnevno na internetu tijekom radnog tjedna provodi gotovo svaki četvrti adolescent, a tijekom vikenda to čini više od jedne trećine adolescenata (Ciboci i sur., 2020).

Nameće se pitanje koje su online aktivnosti posebno privlačne adolescentima. Nalazi dosadašnjih istraživanja sugeriraju da kada su online, adolescenti se najčešće dopisuju s prijateljima i članovima obitelji putem društvenih mreža te igraju online igre (Buljan Flander i sur., 2020; Ciboci i sur., 2020). Čini se kako adolescenti internet koriste primarno zbog druženja, komunikacije te zabave, a rjeđe radi informiranja, čitanja vijesti, knjiga i učenja (Lenhart i sur., 2011; Livingstone i sur., 2011). Postoje i neke rodne razlike u online aktivnostima. U istraživanju Vejmelke i suradnika (2017) utvrđeno je kako djevojke u usporedbi s mladićima provode više vremena na internetu koristeći društvene mreže, u slušanju glazbe, razmjeni poruka, pretraživanju informacija za pisanje domaćih zadaća i medicinskih informacija te u kupovini. S druge strane, mladići značajno više vremena od djevojaka provode u igranju online igara, online kockanju, na chatu i internetskim forumima. Različita istraživanja ukazuju kako su mladići češće od djevojaka uključeni u funkcionalne i zabavne, ali i rizične aktivnosti na internetu, a djevojke češće koriste internet za obrazovne i socijalne aktivnosti (Lenhart i sur., 2011; Livingstone i sur., 2011). Također, čini se kako djeca i mlađi adolescenti (u dobi od 9 do 13 godina) internet češće koriste za rješavanje domaće zadaće i samostalno igranje igara, dok se stariji adolescenti (14 do 17 godina) češće uključuju u potencijalno rizičnije aktivnosti poput pisanja bloga, preuzimanja filmova i glazbe s interneta i igranja igara s online prijateljima i poznanicima (Livingstone i sur., 2011).

Istraživanja ukazuju na to da što više vremena adolescenti provedu na internetu, veća je šansa da će se susresti s različitim online rizicima (Carević i sur., 2014; Livingstone i sur., 2011). Korištenje suvremenih medija, a posebno interneta vrlo je uobičajeno u populaciji adolescenata i tako raste potreba za razvojem njihovih digitalnih kompetencija. Digitalne kompetencije definiraju se kao kritičko, samouvjereno i kreativno korištenje informacijsko-komunikacijskih tehnologija u ostvarivanju ciljeva vezanih uz posao, učenje, socijalne odnose i provođenje slobodnog vremena (Ala-Mutka, 2011). Istraživanja pokazuju kako se adolescenti razlikuju u razvijenosti digitalnih kompetencija. Adolescenti koji više vremena provode na internetu, u usporedbi s onima koji provode manje vremena na internetu, imat će razvijenije digitalne kompetencije te će se susretati s više rizičnih online situacija, budući da će biti uključeni u više različitih aktivnosti, npr. pisanje

bloga ili uređivanje web stranice (Livingstone i sur., 2011; Livingstone i sur., 2017). Međutim, čini se kako će digitalno kompetentni adolescenti znati bolje iskoristiti prednosti i mogućnosti koje pruža internet, koristi će internet za učenje i imat će više pozitivnih iskustava na internetu, od adolescenata slabije razvijenih digitalnih kompetencija (Livingstone i sur., 2017). Prednosti i mogućnosti koje nudi internet i online rizici međusobno su povezani – što više prilika za učenje i razvoj digitalnih kompetencija adolescent dobije, to će više biti izložen i online rizicima.

U istraživanju Livingstone i suradnika (2011) procjenjivane su digitalne kompetencije djece i adolescenata različitih zemalja Europske Unije. Ispitano je znaju li djeca i adolescenti blokirati drugog online korisnika, pronaći online informacije o sigurnoj upotrebi interneta, promijeniti postavke privatnosti svog profila društvene mreže, procijeniti kvalitetu informacija koje se nalaze online i sl. Rezultati ukazuju kako adolescenti iz obitelji višeg socioekonomskog statusa i obrazovanijih roditelja imaju veći repertoar aktivnosti i bolje digitalne kompetencije od adolescenata iz obitelji nižeg socioekonomskog statusa i slabije obrazovanih roditelja. Nadalje, mladići su uključeni u više različitih online aktivnosti u odnosu na djevojke. Također, mladići i adolescenti (u dobi od 12 do 16 godina) su samopouzdaniji po pitanju svojih digitalnih kompetencija, u odnosu na djevojke i djecu (u dobi od 9 do 11 godina). Međutim, čini se kako su djeca realnija po pitanju svojih digitalnih kompetencija, dok ih adolescenti češće precjenjuju, što ih čini posebno ranjivima na online rizike (Livingstone i sur., 2011).

1.2.2. Operacionalizacija pojma rizično online ponašanje i njegovi prediktori

Pojam rizično online ponašanje u različitim istraživanjima obuhvaća različite vrste ponašanja. Zbog brzih promjena u online svijetu nije moguće odrediti operacionalizaciju online rizika oko koje se svi istraživači slažu, a čak i kada bi to uspjeli, roditelji, djeca i adolescenti mogli bi online rizike različito percipirati (Stoilova i sur., 2019). Karl i suradnici (2010) definiraju rizično online ponašanje kao svako online ponašanje koje uzrokuje zdravstvenu, profesionalnu, financijsku ili socijalnu štetu. Ipak, novija istraživanja rizičnog online ponašanja adolescenata (npr. Ciboci i sur., 2020; Paluckaitė i Žardeckaitė-Matulaitienė; 2016; Teimouri i sur., 2018) najčešće koriste podjelu online rizika autorice Livingstone i suradnika (2011) koji razlikuju seksualno rizično online ponašanje, rizičnu online komunikaciju s nepoznatim osobama, dijeljenje

osobnih informacija online, elektroničko nasilje i pristup potencijalno štetnim online sadržajima. U novije vrijeme autorice Livingstone i Stoilova (2021) proširile su definiciju online rizika za adolescente – prema njima rizici nastaju kada je adolescent izložen potencijalno štetnom sadržaju; kada je na meti potencijalno ugrožavajućeg kontakta; kada je iskorišten potencijalno štetnim ugovorom ili svjedoči, odnosno sudjeluje u potencijalno štetnom ponašanju. Sadržajni rizik (engl. content risk) uključuje izloženost sadržajima koji promoviraju nasilje, mržnju, samoozljeđivanje, poremećaje prehrane, osobito anoreksiju, ekstremistička politička stajališta i sl., dok rizik kontakta (engl. contact risk) podrazumijeva dopisivanje i slanje/primanje seksualno eksplicitnih sadržaja ili sexting, online komunikaciju i dijeljenje informacija s potencijalno opasnim, nepoznatim osobama. Rizik sklapanja ugovora (engl. contract risk) uključuje komercijalnu prijevaru, trgovinu lažnim ili ilegalnim proizvodima te korištenje određenih online usluga koje mogu rezultirati ugrozom online sigurnosti. Ponašajni rizik (engl. conduct risk) događa se kada adolescent sudjeluje u online zlostavljanju, ismijavanju i uznemiravanju drugih osoba ili se u interakciji s vršnjacima ponaša na način na koji može ugroziti svoju ili tuđu online sigurnost. U novije vrijeme kao posebni online rizici za adolescente ističu se ponašanja kojima oni ugrožavaju svoju online privatnost putem društvenih mreža, a to su komunikacija s nepoznatim osobama i objava sadržaja na društvenim mrežama (Ciboci i sur., 2020; Livingstone i Stoilova, 2021), budući da ova ponašanja od strane adolescenata često nisu percipirana kao rizična ponašanja, odnosno oni nerijetko nisu svjesni opasnosti koje mogu proizaći iz njih.

Istraživanja provedena na različitim dobnim skupinama naglašavaju kako su adolescenti populacija najsklonija rizičnom online ponašanju, odnosno kako razvojna obilježja adolescencije kao što su impulzivnost, sklonost podcjenjivanju potencijalnih negativnih posljedica određenog ponašanja te još nedovoljno razvijene vještine donošenja odluka adolescente čine populacijom koja je posebno izložena različitim online rizicima (Steijn, 2014; Steijn i sur., 2016). U istraživanju Steijna i suradnika (2016) utvrđeno je kako adolescenti, u usporedbi s ostalim dobnim skupinama, imaju najviše kontakta na profilima društvenih mreža, najskloniji su dodavati nepoznate kontakte na njih, često objavljuju različite sadržaje te rijetko mijenjaju postavke privatnosti svojih profila.

Istraživanja čimbenika povezanih s rizičnim online ponašanjem adolescenata uglavnom naglašavaju važnost određenih individualnih karakteristika adolescenata (npr. njihove dobi, roda, zabrinutosti za privatnost, osobina ličnosti) te čimbenika u njihovom obiteljskom i socijalnom

okruženju (npr. stavova prema rizičnom ponašanju i uključenosti u rizična ponašanja osoba bliskih adolescentu, kvalitete socijalne podrške) koji će biti opisani u nastavku.

1.2.2.1. Rod i dob kao prediktori rizičnog online ponašanja adolescenata. Postoje podaci kako su stariji adolescenti (u dobi od 15 do 18 godina), u odnosu na mlađe (u dobi od 11 do 14 godina), kao i mladići, u odnosu na djevojke skloniji različitim oblicima rizičnog online ponašanja - otkrivanju osobnih podataka, prihvaćanju nepoznatih *zahtjeva za prijateljstvom* (engl. friend request), online kockanju, elektroničkom nasilju i prekomjernom korištenju interneta (Feng i Xie, 2014; Livingstone i sur., 2011; Mullen i Hamilton, 2016; Notten i Nikken, 2014; Öncü, 2016; Vejmelka i sur., 2017). Nadalje, čini se kako djevojke, u usporedbi s mladićima, provode više vremena u online komunikaciji s vršnjacima iz stvarnog života, ali je vjerojatnije kako će one biti mete rizičnih kontakata, odnosno mete potencijalno opasnih odraslih osoba. Međutim, prema nekim istraživanjima mladići više vremena od djevojkama provode na online forumima i chat-u, odnosno češće samostalno započinju komunikaciju s nepoznatim osobama (Ciboci i sur., 2020; Valkenburg i Peter, 2011; Vejmelka i sur., 2017).

1.2.2.2. Zabrinutost za online privatnost. Zabrinutost za online privatnost najčešće se definira kao zabrinutost pojedinca da će privatnost njegovih osobnih podataka biti ugrožena kada sudjeluje u online aktivnostima, odnosno kao vjerovanje pojedinca o rizicima i negativnim posljedicama online dijeljenja osobnih informacija, a u istraživanjima je često istoznačan pojmu stavova prema online rizicima (Baruh i sur., 2017). Velik broj istraživanja bavio se zabrinutošću za online privatnost kao odrednicom rizičnog online ponašanja te su brojni istraživači pretpostavili kako će se pojedinci zabrinuti za svoju online privatnost ponašati oprezno u različitim online situacijama. Međutim, rezultati istraživanja o smjeru povezanosti zabrinutosti za online privatnost i rizičnog online ponašanja su nejednoznačni (Feng i Xie, 2014; Shin i Kang, 2016; Teimouri i sur., 2018). Taddicken (2014) sugerira kako su pojedinci koji nisu zabrinuti za svoju online privatnost upravo oni koji su poduzeli sve korake kako bi se zaštitili te se zbog toga osjećaju sigurno. Problem predstavlja činjenica kako u literaturi ne postoji konsenzus oko operacionalizacije pojmova poput zabrinutosti za online privatnost (engl. online privacy concerns), svijesti o online privatnosti i sigurnosti (engl. online privacy awareness, online security

awareness), percepcije online rizika (engl. online risk perception), stavova prema rizičnom online ponašanju (engl. attitudes towards online risks) i sl. te se oni ovisno o istraživanju u većoj ili manjoj mjeri preklapaju.

Zabrinutost za privatnost često je ispitivana u kontekstu dijeljenja osobnih informacija (npr. datuma rođenja, adrese stanovanja, imena škole, e-mail adrese) na društvenim mrežama adolescenata. Postavlja se i pitanje operacionalizacije rizičnog ponašanja specifično na društvenim mrežama – moguće je da dijeljenje sadržaja na društvenoj mreži ne mora uvijek biti rizično, posebno ukoliko ono nije javno, što može objasniti zašto neki adolescenti nisu zabrinuti za svoju privatnost, iako svakodnevno dijele sadržaje na svojim profilima. Stutzman i suradnici (2013) proveli su longitudinalno istraživanje od 2005. do 2011. godine te zaključili kako studenti (u dobi od 18 do 24 godine) koji su korisnici Facebooka s vremenom povećavaju broj osobnih informacija koje dijele s prijateljima istovremeno sve više ograničavajući informacije koje su javne i svima vidljive mijenjajući postavke privatnosti svojih profila. Dakle, dijeljenje informacija i zaštita privatnosti nisu nužno povezane niti kontradiktorne. Također, Christofides i suradnici (2009) utvrdili su kako otkrivanje osobnih podataka i poduzete mjere zaštite online privatnosti nisu u negativnoj korelaciji. Čini se kako online aktivnosti u kojima adolescenti često sudjeluju, a jedna od njih je objava sadržaja na društvenim mrežama, same po sebi ne predstavljaju rizično ponašanje. Razmjena poruka i informacija na društvenim mrežama adolescentima mogu pomoći u formiranju društvenih odnosa, ukoliko paze na privatnost svog profila te na svoju online društvenu mrežu ne dodaju nepoznate kontakte (Jia i sur., 2014; Stoilova i sur., 2019).

1.2.2.3. Osobine ličnosti i rizično online ponašanje adolescenata. Čini se kako su određene osobine ličnosti te roditeljsko i vršnjačko posredovanje korištenja interneta u većoj mjeri povezane s rizičnim online ponašanjima adolescenata, nego što je to zabrinutost za privatnost (Baruh i sur., 2017; Ong i sur., 2011; Shin i Kang, 2016). U istraživanjima provedenima na odraslim osobama (Dufresnes, 2017; Gosling i sur., 2011; Lee i sur., 2014; Moore i McElroy, 2012; Ross i sur., 2009) utvrđeno je kako su neke osobine ličnosti (izraženo traženje uzbuđenja, ekstraverzija, neuroticizam i niska savjesnost) povezane s učestalijom online objavom osobnih fotografija, odavanjem osobnih informacija i lozinki e-mail adrese te rizičnom online komunikacijom. Istraživanja povezanosti osobina ličnosti i rizičnog online ponašanja adolescenata

su malobrojna (npr. Livingstone i sur., 2011; Ong i sur., 2011), ali se čini da su rezultati sukladni rezultatima istraživanja provedenima na odrasloj populaciji.

Pregledom literature moguće je uočiti kako se u ulozi prediktora različitih rizičnih online ponašanja adolescenata značajnima najčešće pokazuju ekstraverzija i traženje uzbuđenja. Ekstraverzija podrazumijeva osobine poput društvenosti, razgovorljivosti i asertivnosti. Ekstroverti su skloni dobrom radu u grupama te će vjerojatno uživati u vremenu provedenom s ljudima i naći manje zadovoljstva u vremenu provedenom nasamo od introvertata (Goldberg, 1990). Postoje podaci kako će ekstrovertiraniji adolescenti na društvenim mrežama češće objavljivati sadržaje i informacije o sebi, u usporedbi s introvertiranijim adolescentima (Ong i sur., 2011). Rezultati istraživanja o povezanosti ekstrovertiranosti i rizične online komunikacije adolescenata su nejednoznačni i uglavnom govore o tome kako između ove dvije varijable nema povezanosti – čini se kako će ekstroverti biti češće uključeni u online komunikaciju, ali s osobama koje poznaju u svakodnevnom životu (Valkenburg i Peter, 2011). Međutim, Davidson i suradnici (2012) navode hipotezu prema kojoj su ekstrovertirani adolescenti komunikativniji i češće preuzimaju rizike u različitim situacijama te su stoga podložniji online vrbovanju (engl. online grooming; uspostavljanju odnosa povjerenja i emocionalne veze odrasle osobe i djeteta, s ciljem iskorištavanja djeteta) od introvertiranih adolescenata. Čini se kako ekstrovertirane odrasle osobe imaju više online kontakata (*prijatelja ili pratitelja*) na svojim društvenim mrežama, češće komentiraju objave svojih online kontakata i općenito su aktivniji na društvenim mrežama od introvertiranih odraslih osoba (Cho, 2007; Gosling, 2011; Lee i sur., 2014; Moore i McElroy, 2012) pa bi bilo potrebno ispitati postoje li razlike u količini nepoznatih kontakata koje na svojim profilima imaju ekstrovertirani i introvertirani pojedinci.

Traženje uzbuđenja je dimenzija ličnosti koju obilježava potreba za traženjem novih, raznovrsnih i intenzivnih podražaja iz okoline. Osobe s izraženom osobinom traženja uzbuđenja bit će sklone rizicima u fizičkim, socijalnim i financijskim područjima te će u odnosu na druge osobe mnoge situacije procjenjivati manje rizičnima (Zuckerman, 1994). Visoka potreba za uzbuđenjem dovodi se u vezu sa sudjelovanjem u ekstremnim sportovima kao što su alpinizam, padobranstvo i automobilističke utrke, korištenjem psihoaktivnih tvari, dezinhibiranim socijalnim ponašanjem i netolerancijom na dosadu (Aluja i sur., 2003). Traženje uzbuđenja je osobina na temelju koje je moguće predvidjeti različita rizična online ponašanja adolescenata, npr.

prekomjerno korištenje interneta, pregledavanje rizičnih online sadržaja, seksualno rizična online ponašanja i online komunikaciju s nepoznatim osobama (Baumgarden, 2012; Livingstone i sur., 2011).

1.2.2.4. Roditeljsko i vršnjačko posredovanje online aktivnosti adolescenata. Neka istraživanja ukazuju na to kako rizična online ponašanja često nisu namjerna i planirana (Acquisti i sur., 2015; Acquisti i Gross, 2006). Postoji određena razlika između stavova prema ponašanju i ponašanja vezanih uz online privatnost i sigurnost, a s ponašanjem su, osim kognitivne komponente stava prema ponašanju, povezani i socijalni čimbenici, trenutne emocije i obilježja same situacije u kojoj se pojedinac nađe. Također, određena ponašanja, kao što su npr. odavanje osobnih podataka ili dodavanje nepoznatih kontakata na profil društvene mreže, nisu uvijek isključivo rizična, već imaju prednosti i donose određene dobiti, kao što su povećanje samopoštovanja adolescenta ili njegove popularnosti među vršnjacima. Podaci jednog istraživanja (Ciboci i sur., 2020) govore da 52% adolescenata izjavljuje kako su doživjeli online interakciju zbog koje su se osjećali dobro. Dakle, adolescenti rade svojevrstu analizu mogućih dobiti (prednosti) i gubitaka (rizika) kada odlučuju o tome trebaju li se ili ne trebaju upustiti u određeno online ponašanje. Adolescenti imaju veću potrebu za uspostavljanjem socijalnih odnosa i razvojem identiteta od odraslih osoba, kako u stvarnom, tako i u online svijetu (Steijn i sur. 2016). Za njih je važno naučiti vještine potrebne za formiranje i održavanje intimnih veza, a te vještine mogu usavršiti kroz online interakcije. Rezultati metaanalize Stoilove i suradnika (2019) ukazuju na to kako tijekom adolescencije društvene posljedice za koje adolescenti predviđaju da će uslijediti nakon ponašanja utječu na upuštanje ili neupuštanje u neko ponašanje, možda i više od stavova prema određenom ponašanju. Istraživanje Heirmana i suradnika (2016) također govori o važnosti vršnjačkog utjecaja na online ponašanje adolescenata - utvrđeno je kako su pretpostavljene vršnjačke norme adolescenata snažni prediktor njihovom prihvaćanja zahtjeva za prijateljstvom nepoznatih osoba na online društvenim mrežama.

Osim vršnjačkih utjecaja na online ponašanje adolescenata, u istraživanjima je često ispitan utjecaj različitih strategija roditeljskog posredovanja online aktivnosti adolescenata na njihovo online ponašanje. Strategije roditeljskog posredovanja dječje online aktivnosti odnose se na načine kojima roditelji pokušavaju upravljati online aktivnostima djece i objasniti online

sadržaje svojoj djeci (Livingstone i sur., 2011). Neki roditelji posreduju dječje online aktivnosti putem nadzora nad njihovim online ponašanjem. Borawski i suradnici (2003) kao važan čimbenik koji utječe na online aktivnost djece i adolescenata navode upravo roditeljski nadzor te ga definiraju kao skup roditeljskih postupaka ili ponašanja kojima roditelji prate online aktivnosti djece. Čini se kako roditeljski nadzor nad dječjom online aktivnosti ima zaštitno djelovanje na djecu kada se ona susretu s uznemirujućim sadržajem (Livingstone i sur., 2011). Utvrđeno je kako djeca i adolescenti sa slabim vodstvom roditelja i roditeljskim nadzorom češće imaju javne, a manje privatne Facebook profile (Livingstone i sur., 2011). Ybarra i Mitchell (2004) ističu kako je sudjelovanje djeteta u online nasilju povezano sa slabijim nadzorom roditelja nad djetetom, nižom emocionalnošću roditelja i nedovoljnom količinom vremena koje roditelj provodi u druženju sa svojim djetetom.

Valcke i suradnici (2010) definiraju roditeljske online stilove po uzoru na klasičnu podjelu roditeljskih stilova te osim roditeljskog nadzora govore i o roditeljskoj emocionalnosti, odnosno podršci ili uključenosti u život vlastitog djeteta. Permisivni roditeljski online stil imaju roditelji bez jasno postavljenih granica, koji isključivo nastoje udovoljiti dječjim željama vezanima uz online aktivnost. Ravnodušni roditeljski online stil odražava nisku razinu nadzora i nisku razinu uključenosti te se odnosi na roditelje koji ne pokazuju pravilno održavanje niti ograničavanje djece kada je riječ o online aktivnostima. Autoritativni online stil roditeljstva odnosi se na roditelje koji određuju jasna pravila korištenja interneta, s djetetom otvoreno razgovaraju te mu pružaju podršku prilikom online aktivnosti. Autoritarni stil karakterizira provedba strogih pravila o online aktivnostima bez objašnjenja i diskusije, odnosno autoritarni roditelji najčešće koriste strategiju restriktivnog posredovanja dječje online aktivnosti (Eastin i sur., 2006).

Livingstone i Helsper (2008) identificirali su pet vrsta roditeljskih strategija posredovanja dječjih online aktivnosti: 1) aktivno posredovanje u kojem su roditelji prisutni i pomažu djetetu kada koristi internet; 2) posredovanje koje uključuje poticanje djeteta na sigurno korištenje interneta - roditelji raspravljaju o sigurnom ponašanju, pružaju savjete i podučavaju dijete kako se ponašati na internetu; 3) posredovanje putem uspostavljanja granica ponašanja koje podrazumijeva da roditelji postavljaju određena pravila i ograničenja online aktivnosti; 4) praćenje aktivnosti djeteta, odnosno provjera internetskih stranica koje djeca posjećuju i 5) postavljanje tehničkih ograničenja - blokiranje i filtriranje određenih internetskih stranica ili postavljanje vremenskog ograničenja upotrebe interneta. Istraživanja pokazuju kako roditelji najčešće koriste kombinaciju

navedenih strategija, od otvorenog, nedirektivnog, do kontrolirajućeg i restriktivnog pristupa. U novije vrijeme najčešće se koristi podjela na aktivno roditeljsko posredovanje online aktivnosti, koje uključuje razgovor roditelja s djetetom i poticanje djeteta na sigurnu upotrebu online sadržaja i restriktivno roditeljsko posredovanje online aktivnosti, koje uključuje zabranu određenih online aktivnosti ili sadržaja (Livingstone i sur., 2017), a istraživanja uglavnom govore o aktivnom posredovanju kao učinkovitijoj metodi utjecanja na online ponašanje adolescenata (Liu i sur., 2014; Lwin i sur., 2008; Rodriguez-de-Dios i sur., 2018; Shin i Kang, 2016).

Nalazi jednog europskog istraživanja upućuju na to kako je aktivno posredovanje online aktivnosti raširena strategija roditelja djece i adolescenata (Livingstone i sur., 2011); dvije trećine roditelja razgovara sa svojim djetetom o online aktivnostima, gotovo polovica prati zaslon dok je dijete na internetu, a trećina je u blizini kada je njihovo dijete na internetu. Također, čini se kako roditelji prilagođavaju svoje strategije posredovanja online aktivnosti ovisno o dobi i rodu djeteta. Nalazi navedenog istraživanja (Livingstone i sur., 2011) upućuju na to kako roditelji zadaju znatno više pravila o online aktivnostima mlađoj djeci, u odnosu na stariju djecu, odnosno adolescente, kako roditelji višeg socioekonomskog statusa zadaju više pravila o upotrebi interneta djeci, u odnosu na roditelje nižeg socioekonomskog statusa, a djevojčice i djevojke percipiraju više kontrole od strane roditelja, u usporedbi s dječacima i mladićima (Livingstone i sur., 2011). U nekim istraživanjima (npr. Livingstone, 2011) je utvrđeno kako roditelji s boljim digitalnim kompetencijama češće nadgledaju dječje online aktivnosti, dok druga (npr. Lou i sur., 2010) sugeriraju kako roditelji razvijenijih digitalnih kompetencija više vjeruju djeci, manje ograničavaju njihove online aktivnosti te su manje svjesni online rizika. Istraživanja o tome koliko su različite roditeljske strategije posredovanja online aktivnosti djece učinkovite u smanjenju online rizika za djecu su nejednoznačna. Neka istraživanja sugeriraju kako se roditeljske zabrane poput zabrane korištenja e-maila, „chatanja“ ili odavanja osobnih informacija ne pokazuju uspješnima u smanjenju online rizika s kojima se djeca i adolescenti susreću (Livingstone i Helsper, 2008; Livingstone i Bober, 2006), dok je u drugima utvrđeno kako su tehnička ograničenja (filtriranje stranica i sl.) povezana s manje rizičnih online iskustava djece i adolescenata (Livingstone i sur., 2011). Fleming i suradnici (2006) ističu kako roditeljsko instaliranje software-a za blokiranje određenih web stranica ne umanjuju izloženost djece tim stranicama, dok je razgovor roditelja s djetetom pozitivan prediktor sigurnijem ponašanju djeteta

na internetu. Čini se kako se restrikcija sadržaja u suzbijanju online rizika efikasnom pokazuje u razdoblju djetinjstva, dok navedeno ne vrijedi za razdoblje adolescencije (Nikken, 2017).

Livingstone i suradnici (2017) ističu kako je osim online rizika, u obzir potrebno uzeti i prilike ili mogućnosti za učenje i razvoj kompetencija koje pruža internet. Čini se kako aktivno roditeljsko posredovanje dovodi do značajnog rasta online prilika kada su restrikcije niske, dok roditeljska restrikcija dovodi do značajnog smanjenja rizika kada je aktivno posredovanje izraženo te kako nema kombinacije strategija roditeljskog posredovanja koja će istovremeno smanjiti online rizike, a povećati online prilike s kojima se djeca i adolescenti susreću (Livingstone i sur., 2017). Nadalje, Livingstone i Bober (2006) upozoravaju da je roditeljima ponekad teško pratiti online aktivnost djeteta, mnogo teže nego što je pratiti sadržaje koje dijete gleda na televiziji, budući da je internet dostupan svuda, a putem mobilnih uređaja djeca i adolescenti internetu pristupaju kada su u školi, knjižnici, kod prijatelja itd. Ovi autori sugeriraju kako roditelji podcjenjuju rizike s kojima se djeca susreću te misle da se pravila koja su postavili djeci poštuju čak i kada to nije slučaj. Zanimljivi su podaci ranije spomenutog istraživanja Livingstone i suradnika (2011) koji pokazuju kako je trećina adolescenata obrisala e-mail kako ga roditelji ne bi vidjeli, 17% njih obrisalo je svoju povijest web pretraživanja (engl. History), a oko 38% ih izjavljuje kako im roditeljski savjeti vezani uz online sigurnost ne pomažu. S porastom dobi djeteta roditelji postavljaju sve manje ograničenja i pravila, sve manje nadgledaju dječje online aktivnosti pa se čini kako su najugroženija skupina za rizična online ponašanja stariji adolescenti (Livingstone i sur., 2011).

1.2.3. Povezanost rizičnih online ponašanja adolescenata s njihovim emocionalnim i ponašajnim problemima i rizičnim ponašanjem u stvarnom životu

Čini se kako će se adolescenti koji provode više vremena online upuštati u više različitih online aktivnosti i susretati s više rizičnih online situacija od onih adolescenata koji provode manje vremena online (Livingstone i sur., 2011; Velki i sur., 2017). Također, u brojnim istraživanjima utvrđeno je kako su različita rizična online ponašanja adolescenata međusobno pozitivno povezana. Jedno longitudinalno istraživanje sugerira da prekomjerno korištenje interneta kod adolescenata predviđa njihovu uključenost u online komunikaciju s nepoznatim osobama i sudjelovanje u online nasilju (Gámex-Guadix i sur., 2016). Istraživanjem Metera i Baumana

(2015) utvrđeno je kako je kod adolescenata vrijeme provedeno na društvenim mrežama pozitivno povezano s njihovim sudjelovanjem u online nasilju i odavanjem lozinki korisničkih računa prijateljima, a sudjelovanje u online nasilju pozitivno je povezano s vremenom provedenim u online komunikaciji s nepoznatim osobama. Cho (2007) navodi kako adolescenti koji otkrivaju veliku količinu osobnih informacija online pokazuju više seksualno rizičnih online ponašanja.

Postavlja se pitanje je li opravdano pretpostaviti pozitivnu povezanost rizičnih online ponašanja adolescenata s njihovim problemima mentalnog zdravlja, odnosno emocionalnim i ponašajnim problemima te rizičnim ponašanjima u stvarnom životu. U istraživanju Livingstone i Helsper (2008) je utvrđeno kako je u populaciji adolescenata nezadovoljstvo vlastitim životom povezano sa češćim odavanjem osobnih podataka online, online komunikacijom s nepoznatim osobama, odlascima na sastanke s nepoznatim osobama upoznatima putem interneta i traženjem savjeta od nepoznatih osoba putem interneta. Čini se kako nezadovoljstvo vlastitim životom povećava vjerojatnost rizične online komunikacije, što sugerira da određeni pojedinci na internetu na neki način kompenziraju vlastite probleme iz stvarnog života. Nadalje, čini se kako loša kvaliteta socijalne podrške te nedostatak otvorene komunikacije adolescenata s roditeljima povećava njihovo traženje savjeta i intimnosti putem interneta (Livingstone i Helsper, 2008).

Prema *hipotezi socijalne kompenzacije* introvertirani i socijalno anksiozni adolescenti posebno često koriste internet za komunikaciju zato što imaju poteškoća u razvijanju prijateljstva i komuniciranju u stvarnim životnim okruženjima (Valkenburg i Peter, 2007). Također, adolescenti skloni depresivnosti mogu tražiti online kontakte kako bi smanjili osjećaj usamljenosti i ostvarili socijalnu podršku. Prema nalazima Ybarre i suradnika (2005) približno 80% adolescenata s depresivnom simptomatologijom razgovaralo je s nepoznatom osobom putem interneta, dok je isto činilo 55% adolescenata bez depresivne simptomatologije. Istraživanja smjera odnosa između osjećaja depresivnosti i formiranja online odnosa su nejednoznačna. Jednim istraživanjem utvrđeno je kako izražena depresivna simptomatologija kod adolescenata predviđa povećanje sklonosti za društvene interakcije s nepoznatim osobama putem interneta (Dufresnes, 2017), dok je drugo istraživanje pokazalo kako komuniciranje s nepoznatim osobama putem interneta predviđa izraženiju depresivnu simptomatologiju (Bessiere i sur., 2008). U jednom longitudinalnom istraživanju utvrđeno je kako adolescenti skloni depresivnosti češće stupaju u kontakt s nepoznatim osobama na internetu, češće im odaju svoje osobne informacije, nalaze se s njima u stvarnom životu te češće traže osobu za razgovor o seksualnim temama putem interneta

(Gámex-Guadix, 2014). Također, prema nekim nalazima adolescenti koji se ponašaju rizično online, npr. sudjeluju u elektroničkom nasilju i online komunikaciji s nepoznatim osobama uključeni su u više rizičnih ponašanja u stvarnom životu – u više seksualno rizičnih ponašanja i konzumaciju psihoaktivnih tvari (Baumgartner i sur., 2012; Kreski i sur., 2022; Tomczyk i sur., 2023; Velki i sur., 2017). Metaanalizom 27 studija Vanucci i suradnici (2020) u populaciji adolescenata utvrdili su pozitivnu povezanost prekomjernog korištenja društvenih mreža i rizičnog ponašanja u stvarnom životu; uporabe psihoaktivnih tvari i seksualno rizičnih ponašanja.

1.3. Rizično ponašanje adolescenata na društvenim mrežama

Društvene mreže omogućuju korisnicima dijeljenje ideja, medija i datoteka; komunikaciju s prijateljima i stvaranje mreže prijatelja sličnih interesa te privlače korisnike različitih dobnih skupina. Lenhart i suradnici (2011) definiraju društvene mreže kao online mjesto na kojem korisnici mogu stvoriti svoj profil i povezati ga s profilima drugih ljudi te tako stvoriti svoju osobnu socijalnu mrežu. Cheung i suradnici (2011) ističu kako društvene mreže omogućavaju korisnicima virtualno druženje ili komunikaciju i interakciju vezanu uz određenu temu. Karal i Kokoc (2013) navode online društvene mreže kao alat za stvaranje osobne socijalne mreže koja zauzima središnje mjesto u životima adolescenata. Adolescenti su sve češći korisnici različitih društvenih mreža (Ciboci i sur., 2020). U začetcima istraživanja online navika adolescenata fokus je bio na istraživanju njihovog ponašanja na Facebook-u, tada najpopularnijoj društvenoj mreži (Yonker i sur. 2015). Istraživanje na reprezentativnom uzorku europskih adolescenata pokazalo je kako adolescenti danas ipak češće koriste Instagram i Snapchat koji im nude izražavanje prevladavajuće u obliku fotografija i videa (Smahel i sur., 2020). Čini se kako je uobičajeno da se adolescenti koriste s nekoliko različitih društvenih mreža. Nacionalna istraživanja online navika adolescenata u Republici Hrvatskoj ukazuju na to kako su trenutno najpopularnije društvene mreže Facebook, Instagram, Snapchat, TikTok i YouTube (Buljan Flander i sur., 2020; Ciboci i sur., 2020; Vejmelka i sur., 2022).

1.3.1. Kontakti s nepoznatim osobama na društvenim mrežama kao rizično online ponašanje adolescenata

Budući da istraživanja sugeriraju kako adolescenti većinu vremena kada su online provode na društvenim mrežama (npr. Buljan Flander i sur. 2020; Ciboci i sur. 2020; Livingstone i sur., 2011), dosadašnja istraživanja rizičnog online ponašanja adolescenata (npr. Gool i sur., 2015; Livingstone i sur., 2011; Ouytsel i sur., 2020, Walrave i sur., 2015) često su fokusirana na nasilje putem društvenih mreža te objavu sadržaja, osobnih informacija ili fotografija na društvenim mrežama adolescenata. Različiti istraživači (Bessiere, 2008; Valkenburg i Peter, 2011) ističu kako je komunikacija s vršnjačkom grupom najvažniji motiv adolescenata za korištenjem društvenih mreža te kako komunikacija putem društvenih mreža u svrhu održavanja postojećih prijateljstava iz stvarnog života povećava socijalnu povezanost s vršnjacima i psihičku dobrobit adolescenata. Prema istraživanju Buljan Flander i suradnika (2020) adolescenti u Republici Hrvatskoj kao primarni motiv korištenja većine društvenih mreža navode dopisivanje sa svojim online kontaktima, najčešće vršnjacima koje poznaju iz stvarnoga života. Pozitivni učinci online komunikacije s vršnjacima ostvaruju se kada adolescenti provode kvalitetno vrijeme s istim vršnjacima u stvarnom životu. Međutim, čini se kako pozitivni učinci online komunikacije ne postoje ukoliko adolescenti komuniciraju s nepoznatim osobama te kako su adolescenti koji stupaju u online kontakte s nepoznatim osobama izloženi većem riziku od elektroničkog nasilja i zloupotrebe osobnih podataka, odnosno gubitka sigurnosti i privatnosti (Livingstone i sur., 2011; Valkenburg i Peter, 2011).

Kao osnovna tri obilježja online komunikacije Valkenburg i Peter (2011) navode: (1) anonimnost, koja adolescentima omogućuje da budu iskreniji u izražavanju svojih misli i emocija online i manje razmišljaju o tome što će drugi misliti o njima, (2) asinkronost, koja adolescentima omogućuje da razmisle prije nego što nekome pošalju poruku ili objave informacije o sebi te na taj način upravljaju dojmom o sebi i (3) dostupnost, koja podrazumijeva lak pronalazak i stupanje u kontakt sa sličnim vršnjacima, ali i nepoznatim osobama koje mogu biti opasne za adolescente.

Prema Cernikovoj i suradnicima (2018) postoje četiri razine online interakcije s nepoznatim osobama; (1) neverbalna interakcija, koja uključuje npr. zajedničko igranje igre s nepoznatom osobom, bez ostvarivanja direktne komunikacije, (2) inicijalni kontakt, koji uključuje

dodavanje osobe kao *prijatelja ili pratitelja* na profil društvene mreže, (3) komunikacija, koja podrazumijeva razmjenu poruka putem chat-a ili *messenger-a* i (4) sastanak uživo s osobom upoznatom putem interneta. Online komunikacija s nepoznatim osobama vrlo je rizična jer je često povezana je sa sastancima uživo s osobama poznatima online, odnosno s osobama čije su dob, rod i namjere nepoznate adolescentu. Istraživanjem Livingstone i Smitha (2014) dobiveni su podaci o tome da u Europskoj Uniji 9% djece u dobi od devet do 16 godina odlazi na susret „lice u lice“ s osobom upoznatom putem društvenih mreža, a prema novijim istraživanjima Ciboci i suradnika (2020) i Buljan Flander i suradnika (2020) to je čini 27%, odnosno 34% adolescenata u Republici Hrvatskoj. Broj djece i adolescenata koji odlaze uživo se upoznati s osobom koju su upoznali online raste s dobi, što se čini posebno problematičnim ako uzmemo u obzir činjenicu da su adolescenti skloni upuštati se u rizična ponašanja.

Osim online komunikacije i sastajanja uživo s nepoznatim osobama, u literaturi se kao poseban rizik za adolescente ističe i dodavanje nepoznatih kontakata (*prijatelja ili pratitelja*, engl. friend / follower) na profil društvene mreže. Prema jednom istraživanju (Ciboci i sur., 2020) 50% hrvatskih adolescenata u dobi od 15 do 17 godina upustilo se u online komunikaciju s osobom koju ne poznaje, a čak 11% adolescenata prihvaća apsolutno sve *zahtjeve za prijateljstvom ili praćenjem* (engl. friend / follow request) pa i one nepoznatih osoba, dok 44% adolescenata prihvaća *zahtjev za prijateljstvom* nepoznate osobe ukoliko imaju zajedničke *prijatelje* na društvenoj mreži. U istraživanju Brstilo i suradnika (2014) provedenom među djecom i adolescentima osnovnoškolske i srednjoškolske dobi u Republici Hrvatskoj utvrđeno je kako gotovo polovina njih na društvenim mrežama šalje *zahtjeve za prijateljstvom* nepoznatim osobama. Razna istraživanja ukazuju na rizike koji mogu proizaći iz prihvaćanja *zahtjeva za prijateljstvom* nepoznatih osoba (Heirman i sur., 2016; Lenhart i sur., 2011). Prihvaćanje nepoznatih *zahtjeva za prijateljstvom* značajno povećava vjerojatnost zloupotrebe osobnih informacija. Nepoznate osobe mogu ukrasti osobne informacije s profila adolescenta, objaviti ih javno ili ih na temelju njih ucjenjivati. Neselektivno prihvaćanje kontakata povećava izloženost adolescenta zlonamjernim porukama, rizičnim online sadržajima i mrežnim krađama identiteta (engl. phishing attacks). Prihvaćanje nepoznatih osoba kao *prijatelja* može ugroziti i druge osobe s kojima je adolescent *prijatelj* na društvenoj mreži. Mnogi adolescenti prihvaćaju *zahtjeve za prijateljstvom* na temelju toga što s nepoznatom osobom imaju zajedničke online *prijatelje*. Dakle,

ako jedan adolescent odluči prihvatiti nepoznatu osobu kao *prijatelja* na društvenoj mreži to može navesti druge adolescente da prihvate istu potencijalno opasnu osobu (Lenhart i sur., 2011).

1.3.2. Dijeljenje osobnih informacija na profilima društvenih mreža kao rizično online ponašanje adolescenata

Adolescenti često ne vode računa o količini osobnih podataka koje objavljuju na internetu, niti o broju ljudi kojima su njihovi osobni podaci dostupni (Brstilo i sur., 2014; Livingstone i sur., 2011). Prema istraživanju Brstilo i suradnika (2014) polovina adolescenata na svojim profilima društvenih mreža objavljuje ime škole koju pohađa, svoju e-mail adresu, datum rođenja, informacije iz privatnog života i informacije o obitelji i prijateljima. Također, neki adolescenti imaju privatne, a neki javne profile, dok ih dio nije siguran je li njihov profil privatn ili javan. Ukoliko je profil korisnika javan svi objavljeni sadržaji vidljivi su svakome tko ima pristup internetu ili otvoren profil društvene mreže, a ukoliko je profil korisnika privatn sadržaji su vidljivi samo onim korisnicima s kojima je korisnik *prijatelj* na društvenoj mreži. Dakle, možemo zaključiti kako je rizičnije imati javan, nego privatn profil. Livingstone i suradnici (2011) utvrdili su kako djevojke, u usporedbi s mladićima i adolescenti iz obitelji s visokim socioekonomskim statusom češće imaju privatn profil, iako su razlike vrlo male; riječ je o 57% privatnih profila u djece s niskim socioekonomskim statusom, nasuprot 62% privatnih profila u djece s visokim socioekonomskim statusom. Također, adolescenti u dobi od 12 do 16 godina, u usporedbi s djecom u dobi od devet do 11 godina, češće imaju javni profil; a autori ističu kako je moguće da roditelji češće savjetuju djeci, a rjeđe adolescentima da postavljaju svoje profile privatnima (Livingstone i sur., 2011). Jedno istraživanje ukazuje na to da su adolescenti koji koriste društvene mreže, a imaju javne profile, više online kontakata i dijele više osobnih informacija na profilima u većem riziku od doživljavanja neugodnih iskustava na internetu od adolescenta koji imaju privatne profile, manje online kontakata i dijele manje osobnih informacija na njima (Staksrud i sur., 2013).

Adolescenti dijele osobne informacije online, usprkos tome što su često svjesni da time ugrožavaju svoju privatnost, što je moguće povezati s pojavom koju nazivamo *paradoks privatnosti*. *Paradoks privatnosti* podrazumijeva pojavu da s podizanjem svijesti o online rizicima ne raste korištenje postavki privatnosti niti poduzimanje mjera za zaštitu osobnih podataka online (Barnes, 2006). Jedno od mogućih objašnjenja otvorenosti adolescenata prema dijeljenju osobnih

informacija na društvenim mrežama nalazimo kod Meada (2003); u komunikaciji svaka osoba preuzima određenu ulogu, a dojam o drugoj osobi stvaramo već u prvih nekoliko sekundi nakon upoznavanja. U online okruženju profil društvene mreže ima ulogu socijalne prezentacije, a osoba koja je spremnija podijeliti informacije o sebi procjenjuje se socijalno atraktivnijom, odnosno s takvom osobom se drugi žele družiti (Utz i sur., 2012). Livingstone i Helsper (2008) zaključuju kako objavljivanje sadržaja na društvenoj mreži za mnoge adolescente predstavlja stvaranje identiteta, životnog stila i socijalnih odnosa. Jedan od temeljnih razvojnih zadataka adolescencije je izgradnja identiteta koja se između ostalog odvija i samoprezentacijom pred vršnjacima (Stejin i sur., 2016), a same stranice društvenih mreža su osmišljene s ciljem samoprezentacije korisnika koji se na njima prikazuju u svrhu stjecanja popularnosti među kontaktima. Društvene mreže adolescentima mogu pomoći i u stjecanju komunikacijskih vještina (Stejin i sur., 2006), a čini se kako je potreba adolescenata za komuniciranjem jača od njihovog osjećaja opreza i nepovjerenja prema nepoznatim osobama pa adolescenti nekritički pristupaju online situacijama. Brstilo i suradnici (2014) navode kako adolescenti precjenjuju svoju povezanost sa svojim online *prijateljima* i zbog toga se smatraju imunima na različite prijetnje online privatnosti. Često su impulzivni i postupaju bez razmišljanja, pogotovo kada su online i kada neposredne društvene posljedice njihovog ponašanja nisu vidljive. Vještine donošenja odluka u adolescenciji još nisu dovoljno razvijene što ih često čini ranjivima na rizično online ponašanje. Također, čini se da adolescenti uglavnom smatraju kako je njihova publika ograničena na vršnjake te nisu svjesni kako postoji drugi dio publike poput njihovih roditelja, nastavnika ili budućih poslodavaca. Takva pogrešna percepcija utječe na to da neki adolescenti otkrivaju informacije o sebi koje mogu biti potencijalno kompromitirajuće, npr. objavljuju vlastite fotografije za vrijeme konzumacije alkohola i prikazuju se provokativno odjeveni na svojim profilima, čak i kada su im profili javni (Qian i Scott, 2007).

1.3.3. Metodologija istraživanja rizičnih ponašanja adolescenata na društvenim mrežama

U ovom poglavlju će kratko biti opisana najčešće korištena metodologija navedenih istraživanja rizičnog ponašanja adolescenata na društvenim mrežama. Prvo ćemo navesti najčešće korištenu operacionalizaciju rizičnog ponašanja adolescenata na društvenim mrežama, zatim opisati najčešće korištene nacрте, metode prikupljanja podataka i izvore informacija, s posebnim naglaskom na nedostatke istraživanja u ovom području. Istraživanja u ovom području su najčešće deskriptivna i korelacijska, odnosno nude deskriptivne podatke o tome koje osobne podatke (npr. datum rođenja, adresu stanovanja, ime svoje škole, e-mail adresu) ili kakve osobne fotografije adolescenti dijele na svojim profilima društvenih mreža, uz eventualno uključivanje čimbenika koji su potencijalno povezani s takvim ponašanjem (npr. dobi, roda, zabrinutosti za privatnost, osobina ličnosti ili strategija vršnjačkog ili roditeljskog posredovanja online aktivnosti adolescenata). Podaci u istraživanjima su uglavnom dobiveni upitničkim mjerama samoprocjene online ponašanja adolescenata koje su konstruirane za potrebe svakog pojedinog istraživanja i primijenjene u samo jednoj vremenskoj točki, odnosno istraživanja rijetko sadrže longitudinalne podatke.

Dosadašnja istraživanja rizično ponašanje adolescenata na društvenim mrežama najčešće operacionaliziraju kao dijeljenje sadržaja na društvenim mrežama (npr. Ong i sur., 2010; Ouytsel i sur. 2020; Taddicken, 2014), a bavila su se uglavnom količinom osobnih informacija ili fotografija koje adolescenti dijele te nisu uzimala u obzir čine li oni to isključivo privatno ili javno te ukoliko i imaju isključivo privatne profile koliko često na profil društvene mreže dodaju nepoznate kontakte kojima na taj način podijeljeni sadržaj postaje dostupan. Dakle, prvi metodološki problem istraživanja u ovom području predstavlja sama operacionalizacija rizičnog ponašanja na društvenim mrežama. Također, čini se važnim razmotriti i njihove motive javnog i privatnog dijeljenja sadržaja te u istraživanja uključiti varijable poput sklonosti dosadi i želje za popularnosti među vršnjacima koje su se u nekim istraživanjima pokazale kao značajni prediktori rizičnog online ponašanja adolescenata (Biolcati i sur., 2018; Dumas i sur., 2019).

Drugi problem čine nacрти istraživanja koji vrlo rijetko uključuju longitudinalne podatke što onemogućuje zaključivanje o uzrocima i posljedicama rizičnog online ponašanja (Baumgartner i sur., 2010; Stutzman i sur., 2013). Uglavnom su korištene upitničke mjere samoprocjene

ponašanja adolescenata, a istraživanja su provedena online (npr. Stejin, 2016; Taddicken, 2014) ili metodom papir-olovka u školama (npr. Ouytsel i sur., 2020; Teimouri i sur., 2018; Walrave i sur., 2015) te su ponekad provedeni i intervjui s roditeljima i adolescentima uživo (npr. Livingstone i sur., 2011) i telefonskim putem (npr. Feng i Xie, 2014). Iako je online istraživanjem moguće u kratkom vremenskom razdoblju doći do velikog uzorka, njihov nedostatak je samoselekcija sudionika koja može dovesti do nereprezentativnog uzorka; npr. vjerojatnije je da će online upitnik ispuniti adolescenti koji više vremena provode online pa se stoga možda i susreću s više online rizika, kao i činjenica da ne možemo biti sigurni jesu li upitnike zaista ispunili adolescenti (Wright, 2005). Zbog toga bi prednost trebalo dati provedbi istraživanja uživo. Također, kada se radi o osjetljivim temama kao što je rizično ponašanje, prisutnost istraživača koja je nužna za provođenja intervjua može dovesti do socijalno poželjnog odgovaranja (Milas, 2005). Naravno, postavlja se pitanje točnosti samoprocjene ponašanja, budući su takve mjere pod utjecajem socijalno poželjnog odgovaranja. Međutim, u prilog mjerama samoprocjene online ponašanja govori istraživanje Acquistia i Grossa (2006) koji su usporedbom izjava studenata (u dobi od 17 do 24 godine) o vlastitu online ponašanju i opažanja njihova stvarnog online ponašanja utvrdili kako 80% njih daje točne procjene svog ponašanja. Većina istraživanja u području online ponašanja ne koristi izravno opažanje ponašanja iz praktičnih razloga – ovu metodu teško je provesti, a postavlja se i pitanje etičnosti takvih istraživanja. Nadalje, vrlo su rijetka istraživanja koja su koristila više izvora informacija – npr. ispitala stavove prema rizičnom online ponašanju adolescenata, njihovih vršnjaka i roditelja.

Konačno, jedan od većih nedostataka u području istraživanja rizičnog ponašanja adolescenata na društvenim mrežama je nedostatak validiranih instrumenta za mjerenje takvog ponašanja, ali i konstrukata povezanih s njim, npr. zabrinutosti za online privatnost ili spremnosti na rizično online ponašanje te činjenica kako su navedeni konstrukti često procjenjivani samo jednom česticom, npr. „*Koliko iskustava imaš u dijeljenju rizičnih selfija?*“ ili „*Koliko si zabrinut za svoju online privatnost?*“ (Chen i sur., 2018; Youn i sur., 2009).

1.4. Teorijski modeli korišteni u svrhu objašnjenja rizičnog online ponašanja adolescenata

Brojne teorije objašnjavaju razvoj rizičnog ponašanja adolescenata u stvarnom životu, no teorije koje bi pokušale objasniti ponašanje adolescenata koji na internetu ugrožavaju svoju i/ili tuđu sigurnost tek su u začecima. U objašnjenju rizičnog ponašanja adolescenata u stvarnom životu naglašavaju se individualne karakteristike pojedinca, čimbenici u njihovom obiteljskom i širem socijalnom okruženju te koriste modeli i teorije poput Bronfenbrennerovog ekološkog modela (1979) ili Teorije obiteljskih sustava (Klever, 2005). Navedene modele i teorije nije uvijek moguće primijeniti u kontekstu rizičnog online ponašanja, već se u tu svrhu u različitim istraživanjima (npr. Banks i sur., 2010; Sasson i Mesch, 2016; Youn, 2009) uglavnom koriste Teorija planiranog ponašanja (Ajzen, 1991) ili Teorija motivacije za zaštitom (Maddux i Roger, 1983), a u novije vrijeme i Model prototipova ili spremnosti na rizično ponašanje (engl. Prototype Willingness Model, u nastavku: Model prototipova) (Gerrard i Gibbons, 1995).

1.4.1. Teorija planiranog ponašanja i Teorija motivacije za zaštitom

Teorija motivacije za zaštitom (Maddux i Roger, 1983) i Teorija planiranog ponašanja Ajzen (1991) ubrajaju se u teorije usklađenosti stavova o ponašanju i ponašanja te se temelje na pretpostavci da je odluka o upuštanju u određeno ponašanje rezultat racionalnog procesa koji uključuje logičku procjenu i evaluaciju posljedica ponašanja. Autori navedenih teorija pretpostavljaju kako osoba razmatra posljedice ili ishode različitih ponašanja, donosi odluku o postupanju te takvu odluku nazivaju ponašajnom namjerom.

Ajzen (1991) polazi od pretpostavke kako je ponašajna namjera najbolji prediktor ponašanja te naglašava kako postoje tri faktora koji utječu na odluku osobe o tome hoće li se upustiti u neko ponašanje ili ne. Prvi faktor čini percepcija osobe o posljedicama ponašanja, odnosno stavovi prema ponašanju koji mogu biti pozitivni ili negativni. Stavovi prema ponašanju povezuju ponašanje s očekivanim ishodom te se odnose na subjektivnu procjenu vjerojatnosti da će ponašanje dovesti do određenih posljedica. Drugi faktor odnosi se na normativna vjerovanja, tj. odobravanje ili neodobravanje ponašanja od strane bliskih, odnosno važnih osoba (roditelja, vršnjaka i sl.). Normativna vjerovanja predstavljaju očekivanja za koja pojedinac vjeruje da od njega imaju njemu važne osobe te zajedno s motivacijom osobe da udovolji očekivanjima važnih

drugih čine subjektivne norme. Tko predstavlja važnu osobu nekom pojedincu ovisit će o vrsti ponašanja i situaciji u kojoj se neko ponašanje odvija. Prilikom izlaska, važne osobe za adolescenta bit će njegovi vršnjaci, no prilikom odabira srednje škole vjerojatno će to biti roditelji. Čimbenici koji mogu olakšati ili omesti određeno ponašanje, odnosno vjerovanja o kontroli vlastitog ponašanja predstavljaju treći faktor koji utječe na odluku o upuštanju u ponašanje. Ajzen (1991) ističe kako važnu ulogu u odluci o (ne)upuštanju u ponašanje ima percepcija prijetnje koja se sastoji od subjektivne procjene vjerojatnosti javljanja štetnog događaja ili osobne ranjivosti i evaluacije događaja ili percipirane ozbiljnosti negativne posljedice. Međutim, prilikom procjene prijetnje osoba uzima u obzir i koristi koje bi mogla imati od rizičnog ponašanja (npr. "Ako pušim cigarete, neću se udebljati.").

Teorija motivacije za zaštitom (Maddux i Roger, 1983) pretpostavlja kako za angažman u zaštitnom (sigurnom) ponašanju osoba mora percipirati veliku vjerojatnost pojave i izraženost negativnih posljedica rizičnog ponašanja, kao i visoku učinkovitost zaštitnog ponašanja u sprječavanju neželjenih posljedica. Teorija uključuje i cijenu upuštanja u zaštitno ponašanje, dobiti povezane s rizičnim ponašanjem te samoefikasnost vezanu uz izvedbu ponašanja. Youn (2009) je provjerio ovu teoriju u online kontekstu te utvrdio kako je percepcija većeg rizika od online odavanja informacija o sebi u populaciji adolescenata povezana s njihovom većom zabrinutošću za online privatnost, a percepcija veće dobiti od odavanja informacija o sebi s njihovom manjom zabrinutošću za online privatnost. U navedenom istraživanju samoefikasnost adolescenata vezana uz zaštitu online privatnosti nije bila povezana s njihovom zabrinutošću za online privatnost te velik dio varijance rizičnog online ponašanja, odnosno odavanja osobnih informacija nije bio objašnjen navedenim modelom. Youn (2009) sugerira kako svijest o posljedicama i apstraktno razmišljanje adolescenata nisu razvijeni kao kod odraslih te kako njihova online ponašanja nisu isključivo pod utjecajem kognitivnih, već i socijalnih i emocionalnih čimbenika.

Istraživanja ukazuju na to kako Teorija planiranog ponašanja (Ajzen, 1991) i Teorija motivacije za zaštitom (Maddux i Roger, 1983) dobro predviđaju zaštitna ponašanja vezana uz zdravlje (npr. preventivne zdravstvene preglede), ali loše predviđaju rizična ponašanja kao što su rizični spolni odnosi ili prekomjerna konzumacija alkohola (Ajzen i Fishbein, 2005; McCaul i sur., 1993) te rizična online ponašanja (Banks i sur., 2010; Sasson i Mesch, 2016; Youn, 2009). Neki nalazi ukazuju na to kako je povezanost između ponašajne namjere i rizičnog ponašanja slabija u uzorcima adolescenata, u usporedbi s uzorcima odraslih osoba (npr. Ajzen i Fishbein, 2005) te

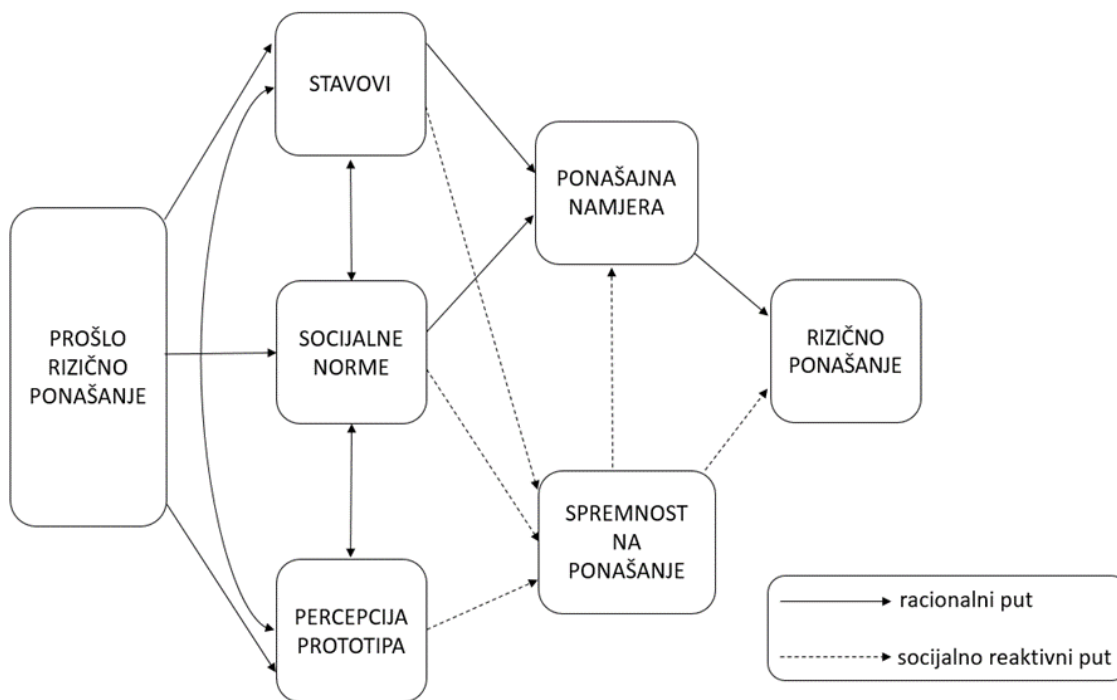
kako općenito postoji neusklađenost stavova o rizičnom ponašanju i rizičnog ponašanja, posebno u populaciji adolescenata. Istraživanja ukazuju na to kako je povezanost stavova o ponašanju, ponašajne namjere i ponašanja veća kod onih pojedinaca koji su skloniji razmišljati o svojim odlukama, u usporedbi s onima koji odluke o upuštanju u ponašanje donose spontano (Gibbons i sur., 1998).

Čini se kako je upuštanje adolescenata u rizično ponašanje često rezultat spontane odluke. Čak i kada su svjesni mogućih negativnih ishoda rizičnog ponašanja, adolescenti se uključuju u rizična ponašanja, npr. izjavljuju: "*Znam da alkohol nije zdrav, ali ipak pijem alkohol*". Kao posljedicu nesklada ovih dvaju suprotnih kognicija, adolescenti mogu doživjeti kognitivnu disonancu. Kad se kognitivna disonanca stvori, osobe je obično pokušavaju smanjiti jer ona predstavlja neugodno stanje. To mogu učiniti tako da promijene jednu kogniciju, promjene percipiranu važnost jedne kognicije, dodaju nove kognicije ili negiranje da su dvije suprotne kognicije međusobno povezane. Adolescenti nastoje smanjiti nastalu kognitivnu disonancu tako što se uvjeravaju da se i druge osobe rizično ponašaju te izbjegavaju razmišljati o potencijalnim rizičnim posljedicama povezanim s takvim ponašanjima (Gerrard i sur., 1996). Brojni nalazi ukazuju na to da adolescenti podcjenjuju svoju osobnu ranjivost na negativne posljedice rizičnih ponašanja, smatraju da se mogu "izvući" s određenim rizičnim aktivnostima te imaju tendenciju obraditi informacije o riziku na površnji način; fokusiraju se na neposredne prednosti određenog ponašanja, a ne na potencijalne dugoročnije rizike (Gerrard i sur., 1996; Gibbons i sur., 2008; Gibbons i sur., 1998). Također, prema Gerrardu i suradnicima (1996) adolescenti više razmišljaju o posljedicama nekog rizičnog ponašanja nakon što su se u njega upustili, a vrlo malo prije upuštanja u njega.

1.4.2. Model prototipova ili spremnosti na rizično ponašanje

Čini se kako osim kognitivne komponente stava postoje dodatni čimbenici koji su povezani s odlukom adolescenta o sudjelovanju u rizičnom ponašanju. Model prototipova (Gerrard i Gibbons 1995) naglašava kako bi ti dodatni čimbenici mogle biti razvojne karakteristike adolescenata. Ovaj model pokušava objasniti rizična ponašanja koja nisu promišljena ili socijalno poželjna (npr. prekomjernu konzumaciju alkohola ili rizični spolni odnos), već reaktivna, a karakteristična su za adolescente. Prema autorima ovog modela postoje tri osnovna obilježja

rizičnog ponašanja adolescenata: (1) rizična ponašanja su često nenamjerna i reaktivna, (2) ona za adolescente predstavljaju socijalni događaj i (3) kada se adolescent nađe u situaciji u kojoj se pruža prilika za sudjelovanjem u rizičnom ponašanju socijalne slike, odnosno prototipovi vršnjaka koji su povezani s rizičnim ponašanjem imaju utjecaja na njegovo ponašanje (Gibbons i sur., 1998). U model (Slika 1) su uključeni: a) stavovi adolescenata prema rizičnom ponašanju koji predstavljaju procjenu osobne ranjivosti na određene negativne posljedice rizičnog ponašanja, b) subjektivne socijalne norme adolescenata koje se odnose na percepciju adolescenata da se njima bliske osobe (najčešće roditelji i vršnjaci) i sami rizično ponašaju i odobravaju njihovo rizično ponašanje te c) percepcija prototipa koja se sastoji od procjene poželjnosti prototipa (engl. prototype favorability), odnosno kognitivne reprezentacije tipične osobe koja se upušta u određeno rizično ponašanje i percipirane sličnosti adolescenata zamišljenom prototipu (engl. prototype similarity). Pretpostavka modela je da su stavovi, percipirane socijalne norme, procjena poželjnosti prototipa te percipirana sličnost prototipu u međusobnoj interakciji; adolescenti koji imaju pozitivan stav prema rizičnom ponašanju imat će i pozitivnu percepciju socijalnih normi vezanih uz rizično ponašanje, pozitivnu procjenu poželjnosti prototipa vršnjaka koji se upušta u rizično ponašanje te će percipirati svoju veliku sličnost prototipu vršnjaka uključenog u takvo ponašanje (Gibbons i sur., 2008).

Slika 1

Grafički prikaz Modela prototipova (preuzeto iz Gerrard i Gibbons, 1995; Gibbons i sur., 2008)

1.4.2.1. Socijalno reaktivni i racionalni put donošenja odluke o upuštanju u rizično online ponašanje. Osnovu Modela prototipova čine spremnost na rizično ponašanje i ponašajna namjera koje zajedno vode k rizičnom ponašanju. Spremnost na rizično ponašanje odnosi se na otvorenost prema rizičnoj situaciji, odnosno vjerojatnost da se osoba u određenoj situaciji ponaša rizično bez razmišljanja o mogućim posljedicama rizičnog ponašanja (Gerrard i Gibbons, 1995). Stavovi prema ponašanju, percepcija socijalnih normi i prototipa osobe uključene u rizično ponašanje te percipirana sličnost prototipu povezani su sa spremnošću na rizično ponašanje i predstavljaju socijalno reaktivni put modela (Gibbons i sur., 1998). Za socijalno reaktivni put autori Modela prototipova (Gibbons i sur., 2004) navode kako je automatski, nesvjestan, impulzivan, intuitivan, spontan i afektivan. Prema ovom modelu spremnost na ponašanje na određeno ponašanje utječe izravno, ali i neizravno, preko ponašajne namjere.

Ponašajna namjera je prvenstveno kognitivna varijabla, koja podrazumijeva procjenu potencijalnih posljedica nekog ponašanja i donošenje odluke o postupanju (Gibbons i sur., 1998). Ponašajna namjera određena je stavovima prema ponašanju i subjektivnim socijalnim normama koje predstavljaju racionalni put modela. Za racionalni put autori navode kako je razuman, analitičan, sistematičan, kontroliran, svjestan, namjeran i planiran (Gibbons i sur., 2008). Kada osoba ima namjeru ponašati se rizično, ona u većem stupnju očekuje da će se u bliskoj budućnosti upustiti u takvo ponašanje, dok spremnost na ponašanje podrazumijeva manju razinu očekivanja osobe da će se upustiti u rizično ponašanje (Gibbons i sur., 2008). Autori Modela prototipova naglašavaju kako donošenje odluka o (ne)upuštanju u ponašanje može biti rezultat dvaju kvalitativno različitih procesa – racionalnog, analitičkog procesa (puta) koji se temelji na logičkom rezoniranju te socijalno reaktivnog procesa (puta) koji se temelji na heuristicima. Istraživanja ukazuju da kada adolescenti donose odluke o (ne)upuštanju u rizično ponašanje ova dva procesa se često odvijaju simultano, a racionalni i socijalno reaktivni put zajedno predviđaju rizično ponašanje adolescenata bolje, nego svaki od njih pojedinačno (Gerrard i sur., 2003; Gibbons i sur., 1995; Gibbons i sur., 1998; Pomery i sur., 2008).

Neki autori koriste Model prototipova u objašnjenju rizičnog ponašanja i ispituju konstrukte modela u više vremenskih točaka kako bi utvrdili mogu li spremnost na ponašanje i ponašajna namjera predviđati buduće rizično ponašanje (Gibbons i sur. 1998a, Gibbons i sur. 1998b, Gibbons i sur., 2008). Također, autori ovog modela pretpostavljaju da će adolescenti koji imaju ranijeg iskustva u upuštanju u rizično ponašanje imati i pozitivnije stavove prema tom

rizičnom ponašanju, pozitivniju percepciju socijalnih normi koje se odnose na to rizično ponašanje, pozitivniju procjenu poželjnosti prototipa vršnjaka i percipirati veću sličnost takvom vršnjaku te biti spremniji na upuštanje u takvo rizično ponašanje u budućnosti (Gerrard i sur., 1996).

1.4.2.2. Razlika između spremnosti na ponašanje i ponašajne namjere. Prema nekim nalazima adolescenti u dobi od 13 godina znaju točno objasniti razliku između spremnosti na ponašanje i ponašajne namjere (Gibbons i sur., 2008) te autori Modela prototipova u svojim istraživanjima često navode kako konstrukti ovog modela pokazuju dobru unutarnju i test-retest pouzdanost (Gibbons i sur., 2003). Međutim, u literaturi se ističe kako iako teorijski postoji razlika u definiciji spremnosti na ponašanje i ponašajne namjere, istraživanja pokazuju da se ta dva konstrukta u određenoj mjeri preklapaju (Gibbons i sur., 2008; Todd i sur., 2014). Stoga je važno obrazložiti zašto je spremnost na ponašanje posebni konstrukt koji zahtjeva mjerenje. Naime, u brojnim istraživanjima (npr. Gibbons i sur., 1998; Gibbons i sur., 2003; Pomery i sur., 2008) je utvrđeno da spremnost na rizična ponašanja u populaciji adolescenata značajno pridonosi objašnjenju njihove uključenosti u rizična ponašanja i uz kontrolu njihove ponašajne namjere. Spremnost na ponašanje je konstrukt koji je manje podložan ograničenjima socijalne poželjnosti, u usporedbi s ponašajnom namjerom te ne uključuje namjeru osobe da se u budućnosti ponaša na određeni način (Gibbons i sur., 2008). Kada osoba ima namjeru ponašati se na određeni način, ona se planira ponašati tako, takvo ponašanje je njen cilj. Društveno je prihvatljivije izjaviti kako bi osoba bila spremna upustiti se u rizično ponašanje pod određenim okolnostima, nego izjaviti da očekuje da će to učiniti ili da to namjerava učiniti. Značajan postotak adolescenata izvještava o određenoj razini spremnosti na ponašanje, dok uopće ne navodi namjeru za ponašanjem (Gibbons i sur., 1998; Gibbons i sur., 2008). U jednom istraživanju utvrđeno je kako se 40% adolescenata upustilo u rizično ponašanje (nezaštićeni spolni odnos) iako su godinu dana ranije izjavili kako nemaju namjeru upustiti se u takvo ponašanje (Gibbons i sur., 2006). Kao objašnjenje naveli su da se ponašanje „jednostavno dogodilo“. Autori Modela prototipova objašnjavaju kako ovaj nesklad između ponašajne namjere i stvarnog ponašanja adolescenata najčešće nije posljedica njihovog laganja ili nedostatka svijesti o vlastitim namjerama, nego odraz obilježja njihovog rizičnog ponašanja i donošenja odluka koje nisu posljedica logičnog razmišljanja, već nastaju kao reakcija na trenutnu situaciju u kojoj se nađu (Gibbons i sur., 2008). Nalazi jednog istraživanja sugeriraju

kako je kod adolescenata u dobi od 17 do 18 godina povezanost između spremnosti na ponašanje i upotrebe psihoaktivnih tvari jača od povezanosti njihove ponašajne namjere i konzumacije psihoaktivnih tvari (Pomery i sur., 2008).

Utjecaj spremnosti na ponašanje na određeno ponašanje je izravan - ako je netko spreman na rizično ponašanje, vjerojatnije će se rizično ponašati ukoliko se ukaže prilika, ali i neizravan – osoba koja je spremna na ponašanje neće izbjegavati određene situacije u kojima može doći do rizičnih ponašanja, procijenit će potencijalne posljedice ponašanja pozitivnijima ili uopće neće razmišljati o njima (Gibbons i sur., 1998). Čini se kako spremnost na ponašanje više utječe na stvarno ponašanje mlađih osoba, nego starijih, dok s godinama ponašajna namjera dobiva veću prediktivnu snagu te proces kojim nastaju odluke o upuštanju u rizično ponašanje postaje racionalniji. Naime, u istraživanjima je utvrđeno kako su neki pojedinci otvoreniji za rizik, a s vremenom i iskustvom njihovo ponašanje postaje sve više planirano (Chen i sur., 2019; Gibbons i sur., 1998; Pomery i sur., 2008). Zanimljiv je podatak kako nakon 18. godine konzumacija cigareta postaje navika te niti spremnost na ponašanje, niti ponašajna namjera ne pridonose objašnjenju ponašanja nakon kontrole prošlog, odnosno ranijeg ponašanja (Pomery i sur., 2008).

U metaanalizi (Todd i sur., 2014) istraživanja koja su provjeravala Model prototipova za objašnjenje rizičnih ponašanja u stvarnom životu (konzumacije alkohola, cigareta, psihoaktivnih tvari i upuštanja u rizične spolne odnose) utvrđeno je kako je pozitivna procjena poželjnosti prototipa u većini istraživanja bila bolji prediktor spremnosti na ponašanje ($r = .31$), nego ponašajne namjere ($r = .23$); međutim, procijenjena sličnost prototipu bila je nešto bolji prediktor ponašajne namjere ($r = .47$), nego spremnosti na ponašanje ($r = .41$). Prema rezultatima navedene metaanalize (Todd i sur., 2014) čini se kako je spremnost na ponašanje najbolji prediktor ponašajne namjere, u usporedbi s ostalim konstruktima ovog modela. Utvrđeno je i kako značajnost prediktivnosti pojedinog konstrukta modela ovisi o rizičnom ponašanju koje se ispituje; naime ponašajna namjera je bolji prediktor konzumacije alkohola, nego što je to spremnost na ponašanje, dok je spremnost na ponašanje bolji prediktor konzumacije psihoaktivnih tvari, u usporedbi s ponašajnom namjerom za konzumacijom psihoaktivnih tvari (Todd i sur., 2014). U većini istraživanja utvrđeno je kako je ponašajna namjera bolji prediktor onim rizičnim ponašanjima koja su uobičajenija, odnosno učestalija u populaciji, dok je za rizična ponašanja koja imaju nižu incidenciju bolji prediktor spremnost na ponašanje (Todd i sur., 2014). Također, čini se kako

ukoliko adolescenti nemaju osobnog iskustva s nekim rizičnim ponašanjem vjerojatnije neće imati izraženu namjeru za upuštanjem u to rizično ponašanje te će spremnost na ponašanje biti bolji prediktor njihovog rizičnog ponašanja, dok će kod adolescenata koji imaju više iskustva u rizičnom ponašanju ponašajna namjera biti bolji prediktor njihovog budućeg ponašanja od spremnosti na ponašanje (Gibbons i sur., 1998; Gibbons i sur., 2008).

Važno je naglasiti i kako su mjere spremnosti na ponašanje osmišljene tako da uključuju otvorenost osobe za sudjelovanje u ponašanju ili znatiželju za ponašanjem, proizašlu iz unutarnje motivacije, a ne kao reakciju na društveni pritisak. Litchfield i White (2006) ističu kako se u procjeni spremnosti na ponašanje adolescentima navede situacija u kojoj postoji mogućnost upuštanja u rizično ponašanje, a zatim ih se pita koliko su u toj situaciji spremni ponašati se na određene (različite) više ili manje rizične načine. Sudionicima se pri tome naglasi da ne mora postojati mogućnost da se ikada nađu u takvoj situaciji. Na taj im se način odvrti pažnja od misli prema sebi i usmjerava ih se prema kontekstu situacije te na taj način smanjuje osobna odgovornost za ponašanje (Gibbons i sur., 1998). Dakle, scenariji koji se koriste pri procjeni spremnosti ne impliciraju društveni pritisak vršnjaka (Gibbons i sur., 1998; Gibbons i sur., 2008).

1.4.2.3. Utjecaj percepcije prototipa na spremnost na ponašanje. Pretpostavaka Modela prototipova je da se adolescenti u rizična ponašanja uglavnom uključuju u javnim socijalnim situacijama (Gibbons i sur., 2003). Istraživanja ukazuju na to kako je razdoblje adolescencije obilježeno povećanom brigom o dojmima kojeg ostavljamo na druge, vlastitim ugledom, odobravanjem vršnjaka i popularnošću, kao i potrebom za druženjem i bliskim prijateljstvima (Gerrard i Gibbons, 1995; Youniss i Haynie, 1992). Prema modelu, ukoliko adolescent konzumira alkohol, on će od strane vršnjaka biti percipiran kao tipični vršnjak koji konzumira alkohol. Autori Modela prototipova naglašavaju kako rizična ponašanja, kao što je npr. eksperimentiranje s alkoholom predstavljaju i eksperimentiranje s vlastitim identitetom, odnosno adolescenti ne konzumiraju alkohol isključivo zbog želje za otkrivanjem fizioloških učinaka alkohola, već i zbog želje za istraživanjem društvenih posljedica koje nastupaju kada adolescenti od strane vršnjaka postanu percipirani kao osobe koje konzumiraju alkohol (Gibbons i sur., 1998).

Budući da je adolescentima jako stalo do slike koje drugi, posebno njihovi vršnjaci, imaju o njima, vršnjački prototipovi imaju značajan utjecaj na njihovo ponašanje. Čini se kako

adolescenti općenito imaju jasne predodžbe o tome kakav je tipični vršnjak uključen u rizično ponašanje, odnosno kako među adolescentima često postoji konsenzus oko toga kakav je njihov tipični vršnjak koji konzumira alkohol ili koji ima više seksualnih partnera te kako su procjene adolescenata o tipičnom vršnjaku koji se rizično ponaša povezane s njihovom odlukom o tome hoće li se i oni upustiti u neko rizično ponašanje ili ne (Gibbons i sur., 1995). Adolescenti obično imaju negativnu procjenu poželjnosti prototipa tipičnog vršnjaka uključenog u rizično ponašanje, čak i oni adolescenti koji su sami uključeni u to rizično ponašanje (Chassin i sur., 1985). Istraživanja ukazuju na to kako adolescenti koji ne konzumiraju cigarete imaju negativniji prototip vršnjaka koji konzumira cigarete, u usporedbi s adolescentima koji konzumiraju cigarete (Gibbons i sur., 1998). Također, adolescenti koji konzumiraju alkohol vrednuju vršnjake koji ne konzumiraju alkohol pozitivnije od onih vršnjaka koji konzumiraju alkohol, a one vršnjake koji ne konzumiraju alkohol vrednuju pozitivnije i nego sebe (Gerrard i Gibbons, 2002; Skalle i Rise, 2006). Nadalje, čini se kako iako adolescenti smatraju da je neko rizično ponašanje privlačno (npr. nezaštićeni seksualni odnos), oni će prototip vršnjaka koji se upušta u to rizično ponašanje vrednovati negativno (Cleveland i sur., 2008). Pretpostavka modela je da adolescent ne žele postići sličnost prototipu, prototip ne predstavlja cilj niti željeno stanje koje adolescent želi ostvariti (tada bi njegov utjecaj na ponašanje bio posredovan ponašajnom namjerom, a ne spremnošću na ponašanje), već je sličnost prototipu nekim adolescentima više, a nekima manje prihvatljiva, odnosno neki će biti spremniji, a neki manje spremni upustiti se u rizično ponašanje (Gibbons i sur., 1998). Adolescenti kojima je ta sličnost prihvatljivija češće će se upuštati u rizično ponašanje, u usporedbi s adolescentima kojima je takva sličnost manje prihvatljiva (Gibbons i sur., 1998). U nekim istraživanjima (npr. Gibbons i sur., 2004; Gibbons i sur., 2016) manipuliralo se intervencijama u kojima su adolescentima prototipovi vršnjaka koji se rizično ponašaju prikazani kao osobe s izrazito negativnim osobinama. Utvrđeno je kako su takve intervencije utjecale na spremnost na ponašanje adolescenata, ali ne i na njihovu ponašajnu namjeru povezanu s tim ponašanjem. Stoga su prototipovi u ovom modelu povezani izravno sa spremnošću na ponašanje, a ne s ponašajnom namjerom.

1.4.2.4. Provjera Modela prototipova za objašnjenje rizičnih online ponašanja adolescenata. Novija istraživanja testirala su Model prototipova u kontekstu *sekstinga* (slanja poruka seksualnog sadržaja putem interneta), objave seksualno sugestivnih fotografija, rizičnih *selfija* (fotografija na kojima je osoba sama fotografirala sebe za vrijeme rizičnih aktivnosti poput npr. neoprezne vožnje automobila) te informacija o vršnjačkim vezama na društvenim mrežama adolescenata (Chen i sur., 2019; Gool i sur., 2015; Ouytsel i sur., 2020; Paluckaitė i Žardeckaitė-Matulaitienė, 2021; Walrave i sur., 2015). Navedena istraživanja ukazuju na to kako su s rizičnim online ponašanjem adolescenata, osim njihovih stavova i ponašajne namjere, povezane i njihove subjektivne socijalne norme, procjena poželjnosti prototipa osobe koja se rizično ponaša i sličnosti percipiranom prototipu te spremnost na ponašanje. U istraživanju Walravea i suradnika (2015) utvrđeno je kako su u kontekstu *sekstinga* vršnjačke i roditeljske norme percipirane od strane adolescenata najbolji prediktor njihovog rizičnog ponašanja. Kao dobri prediktori *sekstinga* pokazali su se i spremnost na ponašanje adolescenata, njihov stav prema *sekstingu* te percepcija prototipa vršnjaka uključenoga u *seksting*. Nalazi Ouytsela i suradnika (2020) sugeriraju kako su vršnjačke norme percipirane od strane adolescenata, njihova spremnost na ponašanje, percepcija prototipa i stavovi prediktori njihove objave vlastitih seksualno sugestivnih fotografija na društvenim mrežama, dok se njihova percepcija roditeljskih normi nije pokazala značajnim prediktorom takvog ponašanja. Čini se kako stavovi adolescenata o dijeljenju rizičnih *selfija* nisu značajni prediktori, dok su njihove subjektivne vršnjačke norme i spremnost na ponašanje značajni prediktori njihove namjere za dijeljenjem takvih *selfija* te kako je percepcija prototipa vršnjaka koji dijeli rizične *selfije* prediktor njihove spremnost na takvo rizično ponašanje (Paluckaitė i Žardeckaitė-Matulaitienė, 2021). Chen i suradnici (2019) utvrdili su kako su stavovi prema dijeljenju rizičnih *selfija* i percepcija prototipa vršnjaka koji dijeli takve *selfije* pozitivni prediktori njihovom dijeljenju takvih *selfija*. Prema istraživanju Goola i suradnika (2015) roditeljske i vršnjačke norme percipirane od strane adolescenta prediktori su njihove objave informacija o vršnjačkim vezama na društvenim mrežama, dok se njihov stav prema dijeljenju informacija o vršnjačkim vezama na društvenim mrežama pokazao najsnažnijim prediktorom dijeljenju takvih informacija. Dakle, iako značajnost pojedinog konstrukta Modela prototipova u predikciji rizičnog online ponašanja ovisi o vrsti procjenjivanog rizičnog online ponašanja, čini se kako rezultati istraživanja generalno potvrđuju ovaj model, odnosno pretpostavku kako je upuštanje u rizično

online ponašanje adolescenata djelomično rezultat racionalne, a djelomično rezultat spontane odluke.

1.4.2.5. Povezanost nekih individualnih karakteristika adolescenata i konstruktiva Modela prototipova. Čini se kako su i određene individualne karakteristike adolescenata povezane s konstruktima Modela prototipova. U istraživanjima rizičnih ponašanja u stvarnom životu ističu se varijable roda i samokontrole adolescenata, a u istraživanjima rizičnog online ponašanja varijable roda i traženja uzbuđenja adolescenata. Branley i Covey (2018) ističu kako bi u budućim istraživanjima provjere Modela prototipova za objašnjenje rizičnih online ponašanja adolescenata trebalo uključiti njihove individualne karakteristike, npr. osobine ličnosti.

U jednom longitudinalnom istraživanju (Gibbons i sur., 2008) utvrđeno je kako adolescenti koji u dobi od 13 godina pokazuju manje izraženu samokontrolu u dobi od 15 godina pokazuju izraženiju spremnost na rizično ponašanje te u dobi od 18 godina izvještavaju o učestalijem rizičnom ponašanju koje podrazumijeva konzumaciju psihoaktivnih tvari, u usporedbi s adolescentima koji u dobi od 13 godina pokazuju izraženiju samokontrolu. Također, čini se kako je dobro razvijena samokontrola adolescenata u dobi od 11 do 13 godina povezana s njihovom negativnom procjenom poželjnosti prototipa vršnjaka koji konzumira psihoaktivne tvari te kako djevojke, u usporedbi s mladićima imaju negativniju procjenu poželjnosti prototipa vršnjaka koji konzumira psihoaktivne tvari (Wills i sur., 2010).

Rezultati istraživanja provjere Modela prototipova u online kontekstu ukazuju na to kako djevojke imaju negativnije stavove prema *seksingu*, negativniju percepciju socijalnih normi koje se odnose na *seksing* i negativniju procjenu poželjnosti prototipa vršnjaka uključenog u *seksing*, od mladića (Walrave i sur., 2015). U jednom je istraživanju utvrđeno kako adolescenti s izraženom osobinom ličnosti traženja uzbuđenja imaju pozitivnije stavove prema objavi rizičnih *selfija* na društvenim mrežama, pozitivnije socijalne norme koje se odnose na objavu rizičnih *selfija* te pozitivniju procjenu poželjnosti prototipa vršnjaka uključenog u objavu rizičnih *selfija* (Chen i sur. 2019). Paluckaitė i Žardeckaitė-Matulaitienė (2020) utvrdile su kako je narcizam povezan s konstruktima Modela prototipova, odnosno adolescenti s izraženijim narcističkim osobinama imaju pozitivnije stavove prema objavi rizičnih fotografija na društvenim mrežama, pozitivnije

percipiraju socijalne norme vezane uz takvo ponašanje i češće se upuštaju u takvo rizično online ponašanje.

1.4.2.6. Nedostaci i ograničenja dosadašnjih istraživanja provjere Modela prototipova za objašnjenje rizičnih ponašanja adolescenata. Navedena istraživanja provjere Modela prototipova za objašnjenje rizičnih ponašanja adolescenata imaju određene nedostatke i ograničenja. Svako od navedenih istraživanja bavilo se samo jednom vrstom rizičnog ponašanja; u online kontekstu uglavnom objavom određenih sadržaja na društvenim mrežama te koliko je nama poznato niti jedno istraživanje nije ponudilo usporedbu sklonosti riziku za različite vrste rizičnog ponašanja niti uključilo kontakte s nepoznatim osobama putem društvenih mreža. Također, zbog složenosti modela u istraživanjima rizičnih ponašanja u online kontekstu su korišteni samo njegovi dijelovi (npr. Branley i Covey, 2018; Chen i sur., 2019; Ouytsel i sur., 2020; Paluckaitė i Žardeckaitė-Matulaitienė, 2021), odnosno nismo uspjeli pronaći istraživanje koje originalni model testira u cijelosti (Slika 1).

Nadalje, navedena istraživanja (npr. Ouytsel i sur., 2020; Paluckaitė i Žardeckaitė-Matulaitienė, 2021; Walrave i sur., 2015) stavove su mjerila općenitim tvrdnjama o predmetnom rizičnom ponašanju, npr. „*Seksting je loš*“, „*Seksting je negativan*“ ili „*„Seksting je rizičan*“, odnosno potencijalne rizične posljedice nisu bile dovoljno specifično opisane. Istraživanja ukazuju na to kako mlade osobe često vjeruju da je neka online aktivnost općenito opasna za druge pojedince te kako postoji velika vjerojatnost da se neki negativni događaj dogodi drugima, međutim smatraju kako oni osobno nisu ranjivi na moguće posljedice te podcjenjuju vjerojatnost da se negativni događaj dogodi upravo njima (Paradise i Sullivan, 2012). Adolescenti često ne uočavaju specifične negativne posljedice nekog rizičnog online ponašanja, npr. ne uočavaju da je *seksting* rizičan jer može naškoditi slici o sebi ili slici koju vršnjaci imaju o adolescentu, da sadržaj poruke razmijenjene u *sekstingu* može biti zlouporabljjen itd. Zbog toga smatramo da je u budućim istraživanjima potrebno naglasiti komponentu osobne ranjivosti kada se adolescente pita za stavove prema nekom rizičnom online ponašanju te potencijalne pozitivne i negativne posljedice jasnije odrediti. U Tablici 1 nalazi se prikaz čestica kojima je procjenjivan stav prema rizičnom ponašanju adolescenata u nekim dosadašnjim istraživanjima provjere Modela prototipova za objašnjenje rizičnih ponašanja adolescenata.

Tablica 1

Prikaz čestica kojima je u različitim istraživanjima procjenjivan stav adolescenata prema rizičnom ponašanju

Autori	Čestice	Broj čestica u upitniku
Kalebić Maglica (2011)	Bez obzira na to konzumiraš li cigarete ili ne, što misliš kolika je vjerojatnost da ćeš oboljeti od nekih bolesti koje su povezane s konzumacijom cigareta? (odgovori davani na skali od pet stupnjeva od 1 - nikakva vjerojatnost, do 5 - velika vjerojatnost)	1
Chen i sur. (2019)	Mislim da je opasno snimati <i>selfije</i> : a) na krovu visoke zgrade b) u blizini željezničke pruge c) na vrhu litice sa strmim padom d) negdje gdje nije dopušteno ići e) tijekom aktivnosti koje zahtijevaju pažnju, kao npr. vožnja motocikla ili bicikla (odgovori davani za svaku vrstu <i>selfija</i> na skali od pet stupnjeva od 1 - uopće nije opasno do 5 - jako opasno)	5
Ouytsel i sur. (2020)	Za mene, objava provokativne (sexy) fotografije na Instagramu je: dobra - loša ima prednosti - ima nedostatke štetna - bezopasna dobra ideja - loša ideja (odgovori davani na skali od pet stupnjeva, od 1 do 5)	4
Gool i sur. (2014)	Za mene, objava osobne informacije o vršnjačkoj vezi na društvenoj mreži je: dobra - loša ima prednosti - ima nedostatke štetna - bezopasna dobra ideja - loša ideja ugodna - neuugodna (odgovori davani na skali od pet stupnjeva, od 1 do 5)	5
Walrave i sur. (2015)	<i>Seksting</i> : nije smiješan – smiješan je glup je - nije glup nezabavan je – zabavan je štetan je - nije štetan nije normalan – normalan je (odgovori davani na skali od pet stupnjeva, od 1 do 5)	5
Branley i Covey (2018)	Ukoliko bi javno podijelio svoju lokaciju na društvenoj mreži, što misliš koliko bi to za tebe bilo: vrlo rizično - uopće ne bi bilo rizično vrlo korisno - uopće ne bi bilo korisno (odgovori davani na skali od pet stupnjeva, od 1 do 5)	2

Slijedeća kritika odnosi se na način procjene percepcije prototipa. Percepcija prototipa vršnjaka koji se rizično ponaša u dosadašnjim istraživanjima ispitivala se tako da je adolescentima kratko opisan tipični vršnjak koji se ponaša rizično ili im je rečeno neka ga sami zamisle te im je ponuđena lista pridjeva (osobina), a njihov zadatak je bio procijeniti koliko se navedene osobine odnose na zamišljenog vršnjaka. Iako se originalni Upitnik prototipova (Gibbons i Gerrard, 1995) korišten u istraživanjima rizičnih ponašanja u stvarnom životu sastoji od dvanaest pozitivnih i negativnih osobina osobe uključene u rizično ponašanje, prilikom ispitivanja rizičnih online ponašanja u procjeni prototipova korišten je samo manji broj osobina (uglavnom tri, do maksimalno šest) te su pouzdanosti takvih skraćenih skala bile nezadovoljavajuće (npr. Ouytsel i sur., 2020). U nekim istraživanjima (npr. Ouytsel i sur., 2020; Paluckaitė i Žardeckaitė-Matulaitienė, 2021) korištene osobine prototipova bile su isključivo pozitivne (npr. uzbudljiv, privlačan, popularan), odnosno nisu bile uključene negativne osobine.

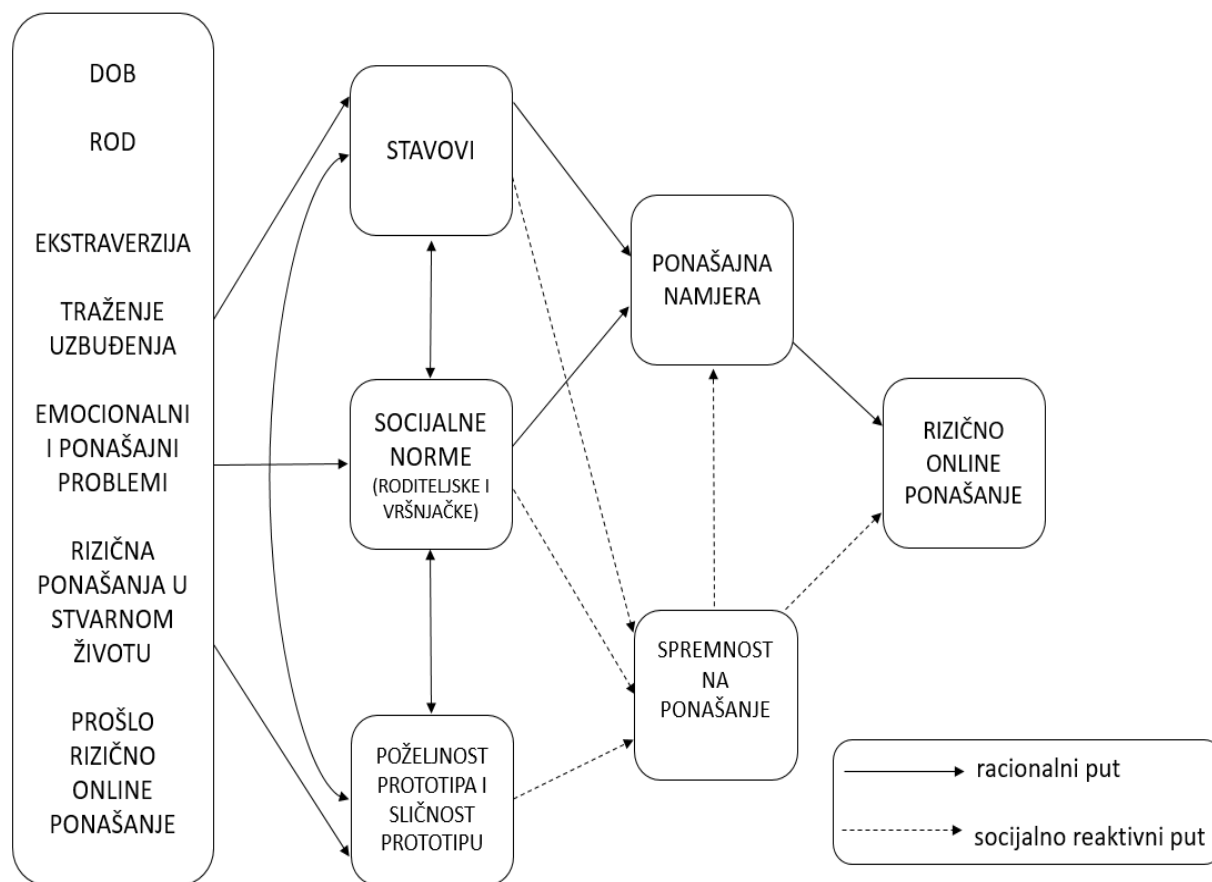
Također, iako autori (Ouytsel i sur., 2020; Walrave i sur., 2015) naglašavaju važnost procjene konstrukata Modela prototipova u više vremenskih točaka, niti jedno navedeno istraživanje rizičnog online ponašanja nije uključivalo longitudinalni nacrt. Dakle, ponašajna namjera i spremnost na ponašanje, koje se odnose na namjeru i spremnost da se osoba upusti u rizično ponašanje u budućnosti bili su prediktori rizičnog ponašanja te su mjereni u istoj vremenskoj točki kao i rizično ponašanje, koje se odnosilo na prošlo ponašanje u koje su adolescenti bili uključeni u zadnjih dva do šest mjeseci. Stoga se nameće potreba za istraživanjem koje će obuhvatiti sve konstrukte Modela prototipova i uz longitudinalni nacrt omogućiti donošenje pouzdanijih zaključaka o ulozi racionalnog i socijalno reaktivnog puta u procesu donošenja odluka o upuštanju u rizično online ponašanje adolescenata.

1.5. Obrazloženje cilja i problema istraživanja

Predmet istraživanja ovog doktorskog rada su rizična online ponašanja adolescenata, točnije ponašanja kojima se uspostavlja kontakt s nepoznatim osobama putem društvenih mreža, a koja se prema kategorizaciji online rizika autorica Livingstone i Stoilove (2021) mogu svrstati u rizik kontakta. Uspostavljanje kontakta s nepoznatim osobama, odraslima i/ili vršnjacima, putem društvene mreže je operacionalizirano kao uspostavljanje privatne online komunikacije s nepoznatim, potencijalno opasnim, osobama putem društvene mreže i dodavanje nepoznatih kontakata (*prijatelja ili pratitelja*) na profil društvene mreže. Budući da trenutna istraživanja rizičnog online ponašanja adolescenata ne mogu zadovoljavajuće objasniti njihovu pojavu te su usredotočena uglavnom na kognitivne čimbenike - stavove prema rizičnom online ponašanju ili zabrinutost za online privatnost, koji su s njima povezani, cilj doktorskog istraživanja bio je provjeriti može li se Model prototipova (Gerrard i Gibbons, 1995; Gibbons i sur., 2008), koji koristi i nekognitivne čimbenike, koristiti za objašnjenje uspostavljanja rizičnih kontakata adolescenata putem društvenih mreža. Iako su dosadašnja istraživanja (Branley i Covey, 2018; Chen i sur., 2019; Gool i sur., 2015; Ouytsel i sur., 2020; Paluckaitė i Žardeckaitė-Matulaitienė, 2021; Walrave i sur., 2015) imala određene metodološke nedostatke pokazala su kako Model prototipova dobro objašnjava neka rizična online ponašanja adolescenata (*seksting*, objavu vlastitih provokativnih fotografija i osobnih informacija). U skladu s Modelom prototipova ispitivani model sastojao se od dva puta koji predstavljaju dva procesa za koja se pretpostavlja kako se nalaze u podlozi donošenja odluka - racionalnog i socijalno reaktivnog puta, koji zajedno vode k rizičnom ponašanju.

S obzirom na dosad uočene nedostatke i manjkavosti istraživanja koja su istraživala rizična online ponašanja koristeći Model prototipova u ovom smo istraživanju pokušali ispraviti neke od njih i napraviti određena metodološka unaprjeđenja mjera. Razvijene su nove mjere konstrukata Modela prototipova te su u istraživanje uključene dodatne varijable i to varijable koje se odnose na karakteristike samih adolescenata (sociodemografske varijable; dob i rod, osobine ličnosti; ekstraverziju i traženje uzbuđenja), njihove emocionalne i ponašajne probleme te njihovu uključenost u rizična ponašanja u stvarnom životu. Naime, u prethodnim istraživanjima utvrđeno je kako postoji povezanost određenih individualnih karakteristika adolescenata (npr. roda i traženja uzbuđenja) s njihovim stavovima prema rizičnom online ponašanju, njihovom percepcijom

socijalnih normi koje se odnose na rizično online ponašanje i percepcijom prototipa vršnjaka koji se upušta u rizično online ponašanje (Chen i sur., 2019; Ouytsel i sur., 2020). Također, Model prototipova je testiran u cijelosti, korišten je kratkotrajni longitudinalni nacrt, odnosno rizično online ponašanje procijenjeno je u dvije vremenske točke. Slika 2 prikazuje prošireni Model prototipova koji je provjeravan u ovoj disertaciji.

Slika 2

Prošireni model Modela prototipova koji uz postojeće konstrukte modela obuhvaća nove elemente: sociodemografske varijable (dob i rod) adolescenata, njihove osobine ličnosti (ekstraverziju i traženje uzbuđenja), emocionalne i ponašajne probleme, njihova rizična ponašanja u stvarnom životu te rizično online ponašanje procijenjeno u dvije vremenske točke

2. CILJ, PROBLEMI I HIPOTEZE

Cilj istraživanja bio je provjeriti može li se prošireni Model prototipova ili spremnosti na rizično ponašanje (Gerrard i Gibbons, 1995) koristiti za objašnjenje uspostavljanja kontakata adolescenata s nepoznatim osobama na društvenim mrežama. U skladu s ciljevima istraživanja te na temelju rezultata dosadašnjih istraživanja rizičnih online ponašanja adolescenata (Baumgartner i sur., 2012; Chen i sur., 2019; Dufrasnes, 2017; Feng i Xie, 2014; Gool i sur., 2015; Heirman i sur., 2016; Notten i Nikken, 2014; Ong i sur., 2011; Ouytsel i sur., 2020; Paluckaitė i Žardeckaitė-Matulaitienė, 2021; Walrave i sur., 2015) postavljeni su slijedeći problemi (P) i hipoteze (H).

P1: Ispitati postoji li povezanost dobi, roda, izraženosti ekstraverzije, traženja uzbuđenja, emocionalnih i ponašajnih problema adolescenata, njihovog rizičnog ponašanja u stvarnom životu i online okruženju s njihovim stavovima prema rizičnom online ponašanju, s njihovom percepcijom socijalnih normi koje se odnose na rizično online ponašanje, s njihovom procjenom poželjnosti prototipa vršnjaka koji se rizično ponaša u online okruženju i njihovom percipiranom sličnošću prototipu vršnjaka koji se rizično ponaša u online okruženju.

H1a: Stariji adolescenti, mladići, adolescenti izraženije ekstraverzije, traženja uzbuđenja i emocionalnih i ponašajnih problema, adolescenti uključeni u više rizičnih ponašanja u stvarnom životu i online okruženju u prvoj točki mjerenja imat će pozitivnije stavove prema uspostavljanju kontakata s nepoznatim osobama putem društvenih mreža, pozitivniju percepciju socijalnih normi koje se odnose na uspostavljanje kontakata s nepoznatim osobama putem društvenih mreža, pozitivniju procjenu poželjnosti prototipa vršnjaka koji uspostavlja kontakte s nepoznatim osobama putem društvenih mreža te veću percipiranu sličnost takvom prototipu, u usporedbi s mlađim adolescentima, djevojkama, adolescentima manje izražene ekstraverzije, traženja uzbuđenja i emocionalnih i ponašajnih problema te onih uključenih u manje rizičnih ponašanja u stvarnom životu i online okruženju u prvoj točki mjerenja.

H1b: Adolescenti koji imaju pozitivnije stavove prema uspostavljanju kontakta s nepoznatim osobama putem društvenih mreža imat će pozitivniju percepciju socijalnih normi vezanih uz uspostavljanje kontakta s nepoznatim osobama putem društvenih mreža, pozitivniju procjenu poželjnosti prototipa vršnjaka koji se upušta u takvo ponašanje te će percipirati veću sličnost prototipu vršnjaka uključenog u takvo ponašanje.

P2: Ispitati je li na temelju stavova adolescenata prema rizičnom online ponašanju, njihovih percipiranih socijalnih normi koje se odnose na rizično online ponašanje i percepcije prototipa vršnjaka koji se upušta u rizično online ponašanje moguće predvidjeti njihovo rizično online ponašanje.

H2a: Što adolescenti imaju izraženije pozitivne stavove prema uspostavljanju kontakta s nepoznatim osobama putem društvenih mreža, izraženiju pozitivnu percepciju socijalnih normi koje se odnose na uspostavljanje kontakta s nepoznatim osobama putem društvenih mreža, izraženiju pozitivnu procjenu poželjnosti prototipa vršnjaka koji uspostavlja kontakt s nepoznatim osobama putem društvenih mreža te što većom percipiraju sličnost takvom prototipu u prvoj točki mjerenja, češće će uspostavljati kontakt s nepoznatim osobama putem društvenih mreža u drugoj točki mjerenja.

H2b: Ponašajna namjera i spremnost na ponašanje adolescenata bit će medijatori u odnosima njihovih stavova prema uspostavljanju kontakta s nepoznatim osobama putem društvenih mreža i percepcije socijalnih normi s učestalošću njihovog uspostavljanja takvih kontakata u drugoj točki mjerenja, a spremnost na ponašanje bit će medijator u odnosima procjene poželjnosti prototipa i percepcije sličnosti prototipu vršnjaka koji uspostavlja kontakte s nepoznatim osobama s učestalošću njihovog uspostavljanja takvih kontakata u drugoj točki mjerenja.

H2c: Što izraženiju spremnost na ponašanje u prvoj točki mjerenja adolescenti imaju, češće će uspostavljati kontakte s nepoznatim osobama putem društvenih mreža u drugoj točki mjerenja, uz medijacijsku ulogu njihove ponašajne namjere u ovom odnosu.

P3: Usporediti mogućnosti predviđanja rizičnog online ponašanja adolescenata racionalnim i socijalno reaktivnim putem te ispitati objašnjavaju li racionalni i socijalno reaktivni put zajedno veću količinu varijance rizičnog online ponašanja adolescenata, nego svaki pojedinačno.

H3a: Racionalni put će objasniti veću količinu varijance rizičnog online ponašanja adolescenata, nego socijalno reaktivni put.

H3b: Racionalni i socijalno reaktivni put će zajedno objasniti veću količinu varijance rizičnog online ponašanja adolescenata, nego svaki pojedinačno.

3. METODOLOGIJA

Istraživanje se sastojalo od kratkog predistraživanja u svrhu konstrukcije i validacije instrumenata za glavno istraživanje koje je provedeno u travnju 2022. godine i glavnog istraživanja provedenog u rujnu i studenom 2022. godine.

3.1. Predistraživanje

Provedeno je predistraživanje kako bi se dobio uvid u stavove koje adolescenti imaju prema uspostavljanju kontakata s nepoznatim osobama putem društvenih mreža te je u skladu s rezultatima predistraživanja konstruiran Upitnik stavova prema rizičnom online ponašanju (Prilog) korišten u glavnom istraživanju. Također, budući da Kratka skala traženja uzbuđenja (Hoyle i sur., 2002) do sada nije validirana u Hrvatskoj, ispitane su njene metrijske karakteristike na hrvatskom uzorku adolescenata.

3.1.1. Instrumenti

3.1.1.1. Upitnik stavova prema uspostavljanju rizičnih online kontakata. Za potrebe predistraživanja konstruiran je Upitnik stavova prema uspostavljanju rizičnih online kontakata (Prilog) koji se sastojao od četiri pitanja otvorenog tipa o tome što adolescenti misle koje posljedice - pozitivne i negativne mogu uslijediti ukoliko se uključe u komunikaciju s nepoznatom osobom putem društvene mreže te ukoliko dodaju nepoznate kontakte na svoj profil društvene mreže.

3.1.1.2. Kratka skala traženja uzbuđenja (Hoyle i sur., 2002). Kako bi se osigurao što točniji prijevod, odnosno što bolja razumljivost čestica, napravljen je dvostruki prijevod skale. Čestice su s engleskog jezika prevedene na hrvatski jezik, nakon čega je u svrhu provjere prijevoda profesor engleskog jezika čestice preveo s hrvatskog na engleski jezik. Konačan prijevod skale utvrđen je uz konzultacije s profesorom engleskog jezika i nalazi se u Prilogu. Detaljniji opis skale nalazi se u poglavlju Glavno istraživanje – 3.2.2. Instrumenti.

3.1.2. Sudionici

U predistraživanju su sudjelovali učenici ($N = 151$) od 1. do 4. razreda tri srednje škole iz Osijeka. Uzorak je činilo osam razrednih odjela srednjih škola različitog profila: učenici smjera kozmetičar, upravni referent, poslovni tajnik, komercijalist i učenici prirodoslovne gimnazije. Sudjelovalo je 53 mladića (35%) i 98 djevojaka prosječne dobi 16.67 godina ($SD = 1.121$).

3.1.3. Postupak

Zatražene su dozvole ravnatelja škola za provedbu predistraživanja. Roditelji učenika obavješteni su o istraživanju na roditeljskim sastancima. Učenici su obavješteni o svrsi istraživanja, anonimnosti i dobrovoljnosti sudjelovanja. Učenici koji su pristali na istraživanje ispunjavali su upitnike metodom papir-olovka za vrijeme nastavnog sata na temu online sigurnosti u sklopu nastave psihologije u školama. Provedba je trajala pet minuta.

3.1.4. Rezultati

3.1.4.1. Upitnik stavova prema uspostavljanju rizičnih online kontakata. Dobiveni rezultati predistraživanja uglavnom su u skladu s ranijim istraživanjima o tome što adolescenti misle o rizičnoj online komunikaciji (npr. Kušić, 2010; Lenhart i sur., 2011; Madden i sur., 2013). Naime, Kušić (2010) navodi kako na pitanje otvorenog tipa o tome koje negativne posljedice korištenja društvenih mreža opažaju, adolescenti najčešće daje sljedeće odgovore: lažni profili i identiteti, nasilje, vrijeđanje, pedofilija, grupe protiv nekoga, nemogućnost zaštite, dostupnost tuđih privatnih podataka, provaljivanje u tuđe profile, virusi. Lenhart i suradnici (2011) ističu da kao pozitivne posljedice komunikacije putem društvenih mreža adolescenti najčešće navode zabavu, povećavanje vlastitog samopoštovanja i osjećaja povezanosti sa svojim online prijateljima.

U našem predistraživanju primijenjeni upitnik se sastojao od četiri pitanja otvorenog tipa, a sudionici su u prosjeku na svako pitanje odgovorili jednim odgovorom, odnosno u prosjeku su navodili ukupno četiri različite posljedice ($M = 3.93$, $SD = 1.42$). Ukupni raspon frekvencija njihovih odgovora kretao se od dva do šest; navodili su od dvije do šest različitih posljedica, odnosno od jedne do tri pozitivne te od jedne do tri negativne posljedice.

Kao potencijalne negativne posljedice uspostavljanja online kontakata s nepoznatim osobama adolescenti su najčešće navodili krađu osobnih podataka, javno osramoćivanje i online nasilje, a kao potencijalne dobiti, odnosno pozitivne posljedice zabavu, razvoj komunikacijskih vještina i stjecanje popularnosti među vršnjacima. Napravljena je sadržajna analiza odgovora sudionika te je formirano šest kategorija. Sadržajno slični odgovori grupirani su u istu kategoriju, a kategorije su se međusobno razlikovale prema posljedicama i prema tome jesu li se odnosile na poželjne (zabava, komunikacija, popularnost) ili nepoželjne posljedice (ugroza online privatnosti i sigurnosti, osramoćivanje i online nasilje). Na temelju proizašlih kategorija (zabava, komunikacija, popularnost, ugroza sigurnosti i privatnosti, osramoćivanje i online nasilje) formirano je šest čestica Upitnika stavova prema rizičnom online ponašanju. U Tablici 2 prikazani su najčešći odgovori sudionika te kategorije u koje su smješteni.

Tablica 2

Kategorije dobivene analizom odgovora Upitnika stavova prema uspostavljanju rizičnih online kontakata

Kategorija odgovora	Primjeri odgovora
Pozitivne posljedice	
Zabava	“može biti zabavno” “dosadno mi je i na taj se način malo zabavim” „smješno je“
Komunikacijske vještine	“mogu razviti komunikacijske vještine” “može mi pomoći u poboljšanju komunikacije” „mogu se naučiti bolje komunicirati“
Popularnost među vršnjacima	“što više prijatelja imaš to si popularniji” “svi drugi to rade pa onda i ja” “i moji prijatelji imaju puno nepoznatih prijatelja”
Negativne posljedice	
Ugroza online privatnosti i sigurnosti	„netko mi može ukrasti moje podatke” “krađa identiteta” „novčane prevare“
Osramoćivanje	“mogu se osramotiti” “netko može screenshotati naše dopisivanje i javno objaviti pa mogu ispasti glup” „mogu ispasti glupa“
Online nasilje	“online bullying” “maltretiranje i nasilje” “netko me može ucjenjivati, pokušati utjecati na mene, natjerati na nešto loše, osoba može imati zle namjere”

3.1.4.2. Kratka skala traženja uzbuđenja. Prije same faktorske analize odgovora na Kratkoj skali traženja uzbuđenja izračunati su Kaiser-Meyer-Olkinov (KMO) test i Bartlettov test koji su pokazali vrijednosti ($KMO = .707$, $\chi^2(28) = 170.89$, $p < .01$) koje zadovoljavaju uvjet za faktorizaciju (Tabachnik i Fidell, 2012). Rezultati faktorske analize glavnih komponenta (prikazani u Tablici 3) ukazuju na postojanje jednofaktorske strukture kojom je objašnjeno 31.64% varijance traženja uzbuđenja. Jednofaktorska struktura u skladu je s dosadašnjim istraživanjima ove skale (Chen i sur., 2013; Hoyle i sur., 2002; Pechorro i sur., 2018). Cronbach α koeficijent pouzdanosti, odnosno unutarnje konzistencije skale iznosio je upitnih $\alpha = .674$. U različitim istraživanjima na američkoj populaciji adolescenata ova skala pokazuje prihvatljive koeficijente unutarnje pouzdanosti Cronbach α uglavnom nešto veće od .70 (Hoyle i sur. 2002).

Tablica 3

Rezultati faktorske analize glavnih komponenta Kratke skale traženja uzbuđenja

Čestice	Faktorsko zasićenje
7. Volim „divlje“ (razuzdane) zabave.	.741
8. Volio/Voljela bih doživjeti nova i uzbudljiva iskustva, čak i ako nisu u skladu sa zakonom.	.668
5. Volim raditi zastrašujuće stvari.	.618
6. Volio/voljela bih probati bungee jumping.	.582
1. Volio/Voljela bih istražiti neobična mjesta.	.545
4. Volim uzbudljive i nepredvidljive prijatelje.	.470
2. Volio/Voljela bih krenuti na putovanje bez plana ili rasporeda.	.425
3. Postanem nemiran/-na kad previše vremena provodim kod kuće.	.342
Karakteristični korijen	2.531

3.2. Glavno istraživanje

3.2.1. Sudionici

Uzorak je činilo 667 sudionika, učenica ($N = 466$, $f(\%) = 69.9\%$) i učenika ($N = 201$, $f(\%) = 30.1\%$) srednjih škola. Sudionici su bili učenici u razdoblju srednje adolescencije, odnosno učenici prvog, drugog i trećeg razreda srednje škole ($N = 518$, $f(\%) = 77.7\%$) te učenici u kasnoj adolescenciji, tj. učenici četvrtog razreda srednje škole ($N = 149$, $f(\%) = 22.3\%$), u ukupnom rasponu dobi od 14 do 20 godina. Prosječna dob sudionika iznosila je $M = 16.30$ godina ($SD = 1.181$). Sudionici ove dobi su izabrani jer je u prethodnim istraživanjima utvrđeno kako su srednjoškolci, u usporedbi s drugim dobnim skupinama, najskloniji rizičnom online ponašanju (Buljan Flander i sur., 2020; Ciboci i sur., 2020; Feng i Xie, 2014; Shin i Kang, 2016; Steijn i sur., 2016).

U prvoj vremenskoj točki istraživanja sudjelovalo je 805 sudionika, u drugoj vremenskoj točki 739 sudionika, a nakon spajanja podataka u uzorku je ostalo 667 (83%) sudionika koji su sudjelovali u objema točkama. Budući je drugi dio istraživanja bio proveden u studenom 2022. godine jedan dio sudionika izostao je zbog sezonskih bolesti. Razlog odljeva sudionika je i činjenica da se neki učenici nisu pridržavali uputa prilikom pisanja šifre te njihove podatke nažalost nije bilo moguće upariti. Također, četiri sudionika su u Upitniku sociodemografskih karakteristika i korištenja digitalnih uređaja pod kategorijom „*Ostalo*“ napisali besmislene odgovore, npr. na pitanje „*Kojeg si roda?*“ dali su odgovor „*helikopter*“ ili „*mikrovalna pećnica*“. Uvidom u njihove odgovore bilo je jasno da ispunjavanju upitnika nisu pristupili ozbiljno (npr. na sve čestice upitnika dali su odgovore jednake vrijednosti) te su njihovi podaci zbog toga izostavljeni iz obrade podataka.

U istraživanju su sudjelovali učenici 45 razrednih odjela tri srednje škole iz Osijeka - Ekonomske i upravne škole (17 razrednih odjela), Trgovačke i komercijalne škole Davor Milas (12 razrednih odjela) i Tehničke škole i prirodoslovne gimnazije Ruđera Boškovića (16 razrednih odjela). Kako bi se osigurala heterogenost uzorka u istraživanje su uključeni učenici različitih strukovnih škola ($N = 534$, $f(\%) = 80.1\%$) - učenici trogodišnjeg smjera prodavač, četverogodišnjih smjerova kozmetičar, grafički tehničar, kemijski tehničar, tehničar nutricionist, ekonomist, upravni referent, poslovni tajnik i komercijalist i učenici prirodoslovne gimnazije ($N = 133$, $f(\%) = 19.9\%$). Struktura uzorka prikazana je u Tablici 4.

Tablica 4*Struktura uzorka prema rodu, obrazovnom programu i razredu kojeg sudionici pohađaju*

	1. razred	2. razred	3. razred	4. razred	ukupno
	<i>N</i> (%)	<i>N</i> (%)	<i>N</i> (%)	<i>N</i> (%)	<i>N</i> (%)
prirodoslovna gimnazija	45 (33.6%)	29 (13%)	30 (18.6%)	29 (19.4%)	133 (19.9%)
kozmetičar	12 (8.9%)	20 (8.9%)	-	-	32 (4.8%)
kemijski tehničar	17 (12.7%)	-	-	-	17 (2.5%)
grafički tehničar	15 (11.2%)	20 (8.9%)	-	15 (10.0%)	50 (7.5%)
tehničar	-	13 (5.8%)	-	12 (8.0%)	25 (3.7%)
nutricionist					
ekonomist	-	41 (18.4%)	52 (32.3%)	44 (29.5%)	137 (20.5%)
upravni referent	-	40 (17.9%)	36 (22.3%)	22 (14.7%)	98 (14.7%)
poslovni tajnik	-	15 (6.7%)	6 (3.7%)	-	21 (3.1%)
komercijalist	33 (24.6%)	36 (16.1%)	21 (13.0%)	27 (18.1%)	117 (17.5%)
prodavač	12 (8.9%)	9 (4.0%)	16 (9.9%)	-	37 (5.5%)
Ukupno učenica	54 (40.3%)	62 (27.8%)	38 (23.6%)	47 (31.5%)	201 (30.1%)
Ukupno učenika	80 (59.7%)	161 (72.2%)	123 (76.4%)	102 (68.5%)	466 (69.9%)
Ukupan broj svih	134	223	161	149	667

3.2.1.2. Karakteristike sudionika. Na temelju Upitnika sociodemografskih karakteristika i korištenja digitalnih uređaja utvrđene su neke karakteristike sudionika koje će biti prikazane u nastavku. Većina sudionika je iz cjelovitih obitelji, njih 62.9% živi s oba roditelja, a 10.6% s oba roditelja i bakom i/ili djedom. Četvrtina (24.8%) sudionika živi samo s jednim roditeljem, 0.6% živi s bakom ili djedom, 0.4% u udomiteljskoj obitelji ili SOS dječjem selu, a 0.6% adolescenata živi samo.

Majke sudionika su uglavnom srednjoškolskog obrazovanja (64.9%), 21.6% ih ima završen fakultet, a 8.5% višu školu. Završenu osnovu školu im 4% majki, a nezavršenu osnovnu školu 1% majki. Većina majki, njih 77%, je u stalnom radnom odnosu, dok je 12% majki nezaposleno. Povremeno zaposleno je 8% majki, u mirovini je njih 1.8%, 0.5% sudionika nema kontakt s majkom niti podatak o njenom zaposlenju, a 0.7% sudionika napisalo je kako ne želi odgovoriti na ovo pitanje. Očevi sudionika su uglavnom završili srednju školu (67%), fakultet je završilo njih 18.1%, a višu školu njih 10%. Završenu osnovnu školu ima 4% očeva, a nezavršenu osnovnu školu

0.9% očeva. U stalnom radnom odnosu je 77.8% očeva, povremeno zaposlenih je 5.2%, a u mirovini 11.2%. Samo 3% očeva je nezaposleno, 1.8% je preminulih, a 1% sudionika nema kontakt s ocem pa tako nemamo niti podatak o njihovom zaposlenju.

Sudionici uglavnom imaju jednog brata ili sestru (41.5%). Njih 12.4% su jedinci, 27.5% sudionika ima dva, 10.2% ima tri, a 8.4% ima četiri ili više braće/sestara. Oko tri četvrtine (72.9%) sudionika ima svoju sobu, dok ju 27.1% dijeli s bratom ili sestrom. Većina (95%) sudionika ima svoj radni stol za učenje kod kuće. Materijalni status svoje obitelji većina (81.7%) procjenjuje prosječnim, 15.4% sudionika iznadprosječnim, a 2.9% sudionika ispodprosječnim. Više od polovine uzorka (54.7%) čine vrlo dobri učenici, njih 24.1% su odlični, a 20.5% dobri učenici. Samo 0.4% sudionika prethodni je razred završilo s dovoljnom ocjenom, a 0.3% ponavlja razred.

Svi sudionici imaju mobitel na raspolaganju za vlastito korištenje, laptopom se služi 69.7% sudionika, stolnim računalom 57.3%, a tabletom 50%. Kada govorimo o broju digitalnih uređaja kojeg sudionici imaju kod kuće, samo jedan digitalni uređaj - mobitel ima 3.4% sudionika. Trećina sudionika na raspolaganju za vlastito korištenje ima dva digitalna uređaja - mobitel i laptop (24.5%) ili mobitel i stolno računalo (8.7%). Tri digitalna uređaja posjeduje 39.8% sudionika - mobitel, laptop i stolno računalo njih 20,4%, mobitel, tablet i laptop njih 15%, a mobitel, tablet i stolno računalo njih 2.4%. Čak 23.6% sudionika na raspolaganju ima sva četiri ispitana digitalna uređaja - mobitel, tablet, laptop i stolno računalo.

Dnevno prosječno manje od jednog sata online provodi 2.4% sudionika, između 1 i 2 sata njih 10.8%, između 2 i 4 sata 32.4%, između 4 i 6 sati 27.1%, između 6 i 8 sati 13.6% te više od 8 sati 13.6% sudionika. Društvene mreže počeli su koristiti u prosjeku s 11.62 godina ($TR = 7 - 16$, $SD = 1.989$). Od društvenih mreža sudionici najviše koriste Youtube (98%), Instagram (96.7%), TikTok (87.3%), Viber (85%), WhatsApp (83.4%), Snapchat (81.3%) i Facebook (58.8%), što je u skladu s rezultatima nacionalnih istraživanja Buljan Flander i suradnika (2020) i Vejmelve i suradnika (2022) o najčešće korištenim društvenim mrežama u populaciji adolescenata. Sudionici koriste od jedne do devet društvenih mreža; 5.1% sudionika koristi tri ili manje društvenih mreža, 16.8% sudionika koristi četiri do pet, 66.6% šest do sedam, a 11.5% njih koristi čak osam do devet društvenih mreža. Od ispitanih sudionika njih 27.1% nije *prijatelj* na društvenim mrežama niti sa svojom majkom niti s ocem, 4% *prijatelj* je samo sa svojim ocem, 19.6% njih je *prijatelj* samo sa svojom majkom, dok je 49.2% adolescenata *prijatelj* s oba svoja roditelja. Nešto više od četvrtine sudionika (28.3%) izjavljuje kako nikada nije bilo u online interakciji s nepoznatom osobom.

Izrazito negativna iskustva u online komunikaciji s nepoznatim osobama ima 1.5% sudionika, djelomično negativna 2.4% sudionika, djelomično pozitivna 18.7%, a izrazito pozitivna 9.4% sudionika. Neki sudionici (njih 12%) smatraju kako njihova online iskustva s nepoznatim osobama nisu niti pozitivna niti negativna, dok i pozitivnih i negativnih iskustava ima 27.6% sudionika.

3.2.2. Instrumenti

Kako bi se utvrdile individualne karakteristike sudionika, ispitale njihove osobine ličnosti, njihova sklonost davanju socijalno poželjnih odgovora, njihovi emocionalni i ponašajni problemi i uključenost u rizična ponašanja u stvarnom životu, u istraživanju su korišteni postojeći instrumenti; Skala upravljanja dojmovima (Paulhus, 1991), Kratka skala ekstraverzije (Mlačić i Goldberg, 2007), Kratka skala traženja uzbuđenja (Hoyle i sur., 2002), tri subskale (emocionalne teškoće, hiperaktivnost, problemi u ponašanju) Upitnika snaga i poteškoća (SDQ, Goodman, 1997) i Skala rizičnih ponašanja mladih (Ricijaš i sur., 2010). Skali rizičnih ponašanja mladih u ovom istraživanju dodali smo subskalu seksualno rizičnih ponašanja jer to ponašanje njome nije bilo obuhvaćeno, a prema različitim istraživanjima je relativno često u populaciji adolescenata (Ajduković i sur., 2008; Ricijaš i sur., 2010). Korišten je i Upitnik sociodemografskih karakteristika i korištenja digitalnih uređaja koji je konstruiran za potrebe ovog istraživanja, a koji je primijenjen u svrhu opisa uzorka.

Kako bi se procijenili konstrukti Modela prototipova, korišteni su upitnici koji se temelje na adaptaciji postojećih instrumenata primijenjenih u istraživanjima provjere Modela prototipova za objašnjenje rizičnih ponašanja adolescenata u stvarnom životu (Gibbons i Gerrard, 1995; Kablebić Maglica, 2012) te rizičnih ponašanja adolescenata na društvenim mrežama (Chen i sur., 2019; Gool i sur., 2015; Ouytsel i sur., 2020; Paluckaitė i Žardeckaitė-Matulaitienė, 2021; Walrave i sur., 2015), a to su Upitnik stavova prema rizičnom online ponašanju, Upitnik subjektivnih socijalnih normi - roditelji/skrbnici, Upitnik subjektivnih socijalnih normi - vršnjaci, Upitnik prototipova - komunikacija s nepoznatima i nepoznati kontakti, Upitnik spremnosti na ponašanje, Upitnik ponašajne namjere i Upitnik rizičnog online ponašanja.

Gotovo sve skale i upitnici koje su korišteni u istraživanju, osim Skale upravljanja dojmovima, Kratke skale ekstraverzije i Upitnika snaga i poteškoća su prilagođeni i/ili novi instrumenti, stoga su ispitane njihove osnovne psihometrijske karakteristike. Da bismo provjerili

opravdanost korištenja ukupnih rezultata i konstruktne valjanosti skala i upitnika provedene su prvo eksploratorne, a zatim konfirmatorne faktorske analize pomoću statističkog programa SPSS, verzija 26.0 i AMOS, verzija 26.0.

Za izlučivanje faktora eksploratornom faktorskom analizom korištena je metoda glavnih komponenata (engl. principal components, PC). Ova metoda ekstrahira komponente koje će se zbog jednostavnosti u nastavku zvati faktorima. Prije provedbe svake faktorske analize ispitano je jesu li prikupljeni podaci prikladni za provođenje faktorske analize. Proveden je Kaiser-Meyer-Olkinov (u nastavku: KMO) test koji ukazuje na proporciju varijance koju mogu objasniti latentni faktori i Bartlettov test sfericiteta koji provjerava je li matrica opaženih podataka jednaka matrici identiteta. Ako je KMO veći od .50, a Bartlettov test značajan uz minimalno 95% sigurnosti podaci su prikladni za provođenje faktorske analize (Hutchenson i Sofroniou, 1999). Kako bi dobiveni faktori bili što pouzdaniji i sadržajno smisleniji, čestice instrumenata trebale su zadovoljiti određene kriterije; trebale su imati faktorska zasićenja iznad .30 na jednom faktoru te značajno manja faktorska zasićenja na drugima faktorima i nisu smjele značajno smanjivati Cronbach α koeficijent pouzdanosti skala, odnosno upitnika. U svrhu provjere pouzdanosti korištenih skala i upitnika računati su Cronbach α koeficijenti unutarnje konzistencije. Što je vrijednost Cronbachova α koeficijenta veća, većom se smatra i unutarnja konzistentnost ili dosljednost čestica instrumenta. George i Mallery (2003) navode najčešće pravilo interpretiranja vrijednosti Cronbachova α koeficijenta: „ $\alpha > .90$ – izvrstan, $\alpha > .80$ – dobar, $\alpha > .70$ – prihvatljiv, $\alpha > .60$ – upitan, $\alpha > .50$ – slab i $\alpha < .50$ – neprihvatljiv” koje će se koristiti u ovom istraživanju. Važno je napomenuti kako veličina α koeficijenta djelomično ovisi o broju čestica instrumenta, odnosno raste s povećanjem broja čestica te kako njegova uporaba podrazumijeva zadovoljene pretpostavke o τ -ekvivalentnosti i unidimenzionalnosti (Crutzen i sur, 2017; Deng i Chan, 2016). Zbog toga će, uz Cronbachov α , za svaku skalu biti naveden i McDonaldsov omega (ω) koeficijent koji ispravlja pristranosti u procjeni pouzdanosti Cronbach α koeficijenta.

Nakon eksploratornih provedene su konfirmatorne faktorske analize. Prilikom evaluacije slaganja faktorskih modela s opaženim podacima korišteno je nekoliko pokazatelja; (1) indeksi apsolutnog pristajanja hi-hvadrat (χ^2) i standardizirani kvadratni korijen reziduala (engl. Standardized root mean square residual - SRMR), (2) komparativni indeks pristajanja (engl. Comparative fit index - CFI) i (3) indeks parsimonije - kvadratni korijen pogreške aproksimacije (engl. Root mean square error of approximation - RMSEA) (Brown, 2015; Kline, 2016). Indeksi

apsolutnog pristajanja pokazuju koliko dobro neki model odgovara prikupljenim podacima, komparativni indeksi uspoređuju predloženi model s početnim modelom koji pretpostavlja nekoreliranost opaženih varijabli, a indeksi parsimonije govore o tome koji model je jednostavniji (parasimoničniji) u svom objašnjenju. Ne postoji potpuni konsenzus različitih autora u vrijednosti indeksa koje pokazuju je li struktura mjernog instrumenta dovoljno dobra, ali se uglavnom navodi da CFI vrijednost treba biti veća od .90 (Hu i Bentler 1999), SRMR vrijednost i RMSEA vrijednost trebaju biti manje od .10, a poželjno i manje od .08 (Browne i Cudeck 1993). Dakle, veće vrijednosti CFI te manje vrijednosti SRMR i RMSEA ukazuju na bolji model pristajanja. Jedan od najčešće korištenih indeksa pristajanja je hi-kvadrat test, koji je bio značajan za gotovo sve modele u ovom istraživanju, što upućuje na nedovoljno pristajanje podataka modelu, no kao nedostatak ovog testa ističe se činjenica da je gotovo uvijek značajan za modele testirane na velikim uzorcima ($N > 200$) (Brown, 2006). Stoga je napravljena korekcija s obzirom na broj stupnjeva slobode, odnosno računali smo relativni hi-kvadrat. Vrijednost relativnog hi-kvadrata koja je manja od 5.00 najčešće ukazuje na model dobrog pristajanja (Mueller, 1996). Prilikom interpretacije i evaluacije modela u ovom radu korištena je kombinacija različitih pokazatelja pristajanja modela podacima iz različitih kategorija uz razmatranje drugih aspekata dobivenog rješenja (npr. visina faktorskih zasićenja) i teorijske pozadine modela, jer se pokazalo da je takva praksa evaluacije najbolja zbog cjelovite slike koju pruža prilikom interpretacije rezultata.

3.2.2.1. Skala upravljanja dojmovima (Paulhus, 1991). U ovom istraživanju su korištene upitničke mjere samoprocjene adolescenata. Zbog mogućnosti da sudionici daju socijalno poželjne odgovore, osobito kada se radi o rizičnom ponašanju, primijenjena je hrvatska adaptacija (Milas, 1998) Paulhusova Uravnoteženog inventara socijalno poželjnog odgovaranja (engl. BIDR - Balanced Inventory of Desirable Responding, 1991) u svrhu kontrole takvih odgovora. Ovaj inventar se izvorno sastoji od 22 čestice: 12 čestica Skale samozavaravanja i 10 čestica Skale upravljanja dojmovima, a u ovom istraživanju je korištena samo Skala upravljanja dojmovima. Primjer čestice ove skale je: "*Uvijek sam ljubazan, čak i prema neugodnim ljudima.*". U ovom istraživanju čestica „*Tu i tamo se nasmijem kakvoj masnoj šali*“ zamijenjena je česticom „*Tu i tamo se nasmijem kakvoj nepristojnoj šali*“, čestica „*Izbjegavam gledati seksi filmove na televiziji i videu*“ česticom „*Izbjegavam gledati seksi filmove na televiziji i internetu*“, a čestica „*Ponekad*

vraćam milo za drago umjesto da oprostim i zaboravim“ česticom „*Ponekad vraćam milo za drago (osvećujem se) umjesto da oprostim i zaboravim*“ kako bi bile razumljivije adolescentima, odnosno primjerenije adolescentskoj populaciji i povijesnom vremenu u kojem je istraživanje provedeno. Zadatak sudionika je bio odgovoriti vrijedi li opisano ponašanje za njega ili ne na dihotomnoj skali (da/ne). Odgovori se međusobno zbrajaju (da = 1, ne = 0), a viši rezultat na ovoj skali označuje veću sklonost socijalno poželjnom odgovaranju. Pouzdanost Skale upravljanja dojmovima u prethodnim je istraživanjima bila upitna do prihvatljiva (Cronbach $\alpha = .67$) (npr. Galić i sur., 2008), a u ovom istraživanju ona je bila razmjerno niska i iznosila upitnih $\alpha = .588$ ($\omega = .594$). Izbacivanjem čestica iz analize Cronbachov α koeficijent ne mijenja se značajno, stoga smo zadržali sve čestice u daljnjim analizama. Varijabla socijalno poželjnog odgovaranja u ovom istraživanju, odnosno u provedenim regresijskim analizama, tretirana je kao kontrolna varijabla.

3.2.2.2. Upitnik sociodemografskih karakteristika i korištenja digitalnih uređaja.

Sudionici su ispunili Upitnik sociodemografskih karakteristika i korištenja digitalnih uređaja koji se sastojao od 21 čestice osmišljene za potrebe ovog istraživanja. Upisali su svoj rod, dob, razred i program obrazovanja, školski uspjeh prethodne školske godine, broj starije i mlađe braće i sestara, razinu obrazovanja i radni status majke i oca, percipiranu razinu materijalnog statusa svoje obitelji, dali su podatke o cjelovitosti obitelji u kojoj žive, naveli koje digitalne uređaje (mobitel, tablet, prijenosno i stolno računalo) imaju na raspolaganju za vlastito korištenje kod kuće, imaju li vlastitu sobu i radni stol za učenje, koje društvene mreže koriste, u kojoj su ih dobi počeli prvi puta koristiti, jesu li na društvenim mrežama prijatelji sa svojim roditeljima, koliko vremena dnevno u prosjeku provedu online te kakva su njihova iskustva u online komunikaciji s nepoznatim osobama. Na većinu pitanja ovog upitnika sudionici su imali nekoliko ponuđenih odgovora i dodatnu opciju „*Ostalo*“ pod kojom su mogli sami upisati odgovor. Dobiveni podaci korišteni su u svrhu opisa uzorka i prikazani su u poglavlju 3.2.1. Sudionici.

3.2.2.3. Kratka skala ekstraverzije (Mlačić i Goldberg, 2007).

Ekstraverzija je procijenjena subskalom ekstraverzije iz skraćene verzije International Personality Item Pool (IPIP-50) Mlačića i Goldberga (2007). Ova subskala se sastoji od 10 čestica u obliku kratkih jednoznačnih tvrdnji pisanih u prvom licu jednine. Čestice su postavljene u pozitivnom i

negativnom smjeru. Na skali Likertovog tipa od 1 do 5 sudionici trebaju odraditi u kojoj se mjeri navedena tvrdnja odnosi na njih (1 - *posve netočno*, 5 - *posve točno*). Nakon rekodiranja negativnih čestica, čestice se zbroje te tako dobiveni viši rezultat ukazuje na jače izraženu ekstraverziju. Skraćena skala ekstraverzije je u prijašnjim istraživanjima pokazala dobre metrijske karakteristike na uzorcima adolescenata ($\alpha = .83$) (Mlačić i sur., 2007).

Prije provedbe eksploratorne faktorske analize provjerili smo prikladnost matrice za faktorizaciju KMO testom i Bartlettovim testom koji su pokazali zadovoljavajuće vrijednosti (KMO = .892, $\chi^2(45) = 2487.567$, $p < .001$). U Tablici 5 prikazani su rezultati faktorske analize glavnih komponenata uz Varimax rotaciju koji upućuju na postojanje dva faktora koji zajedno objašnjavaju 58.04% varijance. Prvi faktor obuhvaća „pozitivno“ formulirane čestice (čestice 1-5), a drugi faktor negativno formulirane čestice (čestice 6-10). Budući da je jednofaktorska struktura teorijski opravdanija, provedena je i faktorska analiza glavnih komponenata uz unaprijed zadan jedan faktor (Tablica 5). Jednofaktorskom strukturom objašnjeno je 44.58% varijance, a faktorska zasićenja čestica su relativno visoka (.419 – .796). Uvidom u interkorelacije čestica moguće je uočiti kako čestica „*Ne volim privlačiti pažnju*“ ima nešto nižu korelaciju s ostalim česticama ($r = .174$ do $r = .328$, $p < .01$), dok su interkorelacije ostalih čestica uglavnom umjerene do visoke ($r = .287$ do $r = .665$, $p < .01$). Odlučeno je da navedena čestica ipak neće biti isključena iz analize zbog zadovoljavajuće visokog faktorskog zasićenja i relativno visoke korelacije s ukupnim rezultatom skale ($r = .492$, $p < .01$). Vrijednost Cronbach α koeficijenta pouzdanosti skale u ovom istraživanju je dobra i iznosi $\alpha = .853$ ($\omega = .860$).

Rezultati konfirmatorne faktorske analize pokazali su kako teorijski očekivana jednofaktorska struktura ekstraverzije ne pristaje najbolje podacima te smo stoga odlučili provjeriti kako dvofaktorska struktura dobivena eksploratorom faktorskom analizom pristaje podacima. Dvofaktorsko rješenje pokazuje dobre indekse pristajanja (Tablica 16). Cronbach α koeficijenti pouzdanosti subskala su dobri, odnosno prihvatljivi i iznose $\alpha = .861$ ($\omega = .864$) i $\alpha = .747$ ($\omega = .754$).

Tablica 5

Rezultati eksploratorne faktorske analize glavnih komponenata Kratke skale ekstraverzije i rezultati faktorske analize uz unaprijed zadano jednofaktorsko rješenje

	Faktori		jednofaktorski model
	1.	2.	
Karakteristični korijen	3.350	2.454	4.458
Objašnjena varijanca (%)	33.50	24.54	44.58
Čestice			
3. Vješto se snalazim u društvenim situacijama.	.838		.796
2. Lako sklapam prijateljstva.	.796		.774
1. Ugodno se osjećam među ljudima.	.789		.736
4. Unosim živost u svaku zabavu.	.769		.729
5. Znam kako osvojiti ljude.	.690		.711
10. Ne pričam mnogo.*		.753	.690
6. Imam malo toga reći.*		.725	.634
7. Držim se po strani.*		.639	.571
8. Svoja bih životna iskustva opisao/-la kao pomalo dosadna.*		.623	.516
9. Ne volim privlačiti pažnju.*		.605	.419

*Rekodirane čestice

3.2.2.4. Kratka skala traženja uzbuđenja (Hoyle i sur., 2002). Osobina sklonosti prema traženju uzbuđenja procijenjena je Kratkom skalom traženja uzbuđenja (engl. Brief Sensation Seeking Scale) (Hoyle i sur., 2002) koja je nastala skraćivanjem, prilagodbom i adaptacijom Zuckermanove Skale traženja uzbuđenja (SSS-V, 1978) na populaciji adolescenata u dobi od 13 do 17 godina. Zuckermanova originalna Skala traženja uzbuđenja sastoji se od 40 čestica, a faktorske analize u prethodnim istraživanjima pokazale kako se sastoji od četiri relativno nezavisna faktora (Zuckerman, 1979): (1) traženje uzbuđenja i avantura, koje uključuje potrebu za sudjelovanjem u rizičnim i fizički opasnim aktivnostima (alpinizam, ronjenje, skakanje padobranom, letenje i sl.), (2) traženje novih doživljaja, koje podrazumijeva traženje uzbuđljivih misaonih aktivnosti, putovanja i usvajanje nekonformističkog načina života, (3) dezinhibicija ili otkočenost – za koju su karakteristična ponašanja poput opijanja u društvu ili čestog mijenjanja seksualnih partnera te (4) podložnost dosadi – koja uključuje ponašanja u kojima se ne podnosi

jednoličnost, repetitivni rutinski poslovi i neaktivne osobe. Kratka skala traženja uzbuđenja se sastoji od osam čestica koje se mogu grupirati u četiri faktora koja su istovjetna faktorima originalne Zuckermanove Skale traženja uzbuđenja, međutim rezultati dosadašnjih istraživanja ukazuju na jednofaktorsku strukturu skale (Chen i sur., 2013; Hoyle i sur., 2002; Pechorro i sur., 2018). Sudionici odgovore daju na Likertovoj skali od pet stupnjeva (od 1 – *uopće se ne odnosi na mene*, do 5 – *u potpunosti se odnosi na mene*). Čestice skale postavljene su u pozitivnom smjeru te se ukupni rezultat formira njihovim zbrajanjem. Viši rezultat na ovoj skali označava izraženiju potrebu za uzbuđenjem.

U ovom istraživanju, prije provedbe faktorske analize, provjerena je vrijednost KMO testa i Bartlettovog testa sfericiteta koji su pokazali kako su dobiveni podaci pogodni za faktorsku analizu; KMO iznosi .835, a Bartlettov test $\chi^2(28) = 1144.130$, $p < .001$. U Tablici 6 prikazani su rezultati faktorske analize glavnih komponenata koji upućuju na jednofaktorsku strukturu skale koja objašnjava 39.9% varijance, što je teorijski očekivano. Korelacije između čestica su uglavnom umjerene ($r = .287$ do $r = .539$, $p < .01$), uz izuzetak čestice „*Postanem nemiran kada previše vremena provodim kod kuće*“ koja s ostalim česticama ima uglavnom niske korelacije (od $r = .131$, do $r = .299$, $p < .01$). Odlučeno je da navedena čestica ipak neće biti isključena iz analize zbog zadovoljavajuće visokog faktorskog zasićenja i relativno visoke korelacije s ukupnim rezultatom skale ($r = .504$, $p < .01$). Cronbach α koeficijent pouzdanosti skale u glavnom istraživanju bio je prihvatljiv i viši u odnosu na predistraživanje i iznosio je $\alpha = .775$ ($\omega = .784$). Konfirmatorna faktorska analiza jednofaktorske strukture traženja uzbuđenja pokazuje dobre indekse pristajanja (Tablica 16).

Tablica 6*Rezultati faktorske analize glavnih komponenata Kratke skale traženja uzbuđenja*

Čestice	Faktorsko zasićenje
7. Volim „divlje“ (razuzdane) zabave.	.714
5. Volim raditi zastrašujuće stvari.	.710
8. Volio/Voljela bih doživjeti nova i uzbudljiva iskustva, čak i ako nisu u skladu sa zakonom.	.697
4. Volim uzbudljive i nepredvidljive prijatelje.	.661
1. Volio/Voljela bih istražiti neobična mjesta.	.630
2. Volio/Voljela bih krenuti na putovanje bez plana ili rasporeda.	.586
6. Volio/voljela bih probati bungee jumping.	.565
3. Postanem nemiran/-na kad previše vremena provodim kod kuće.	.452
Karakteristični korijen	3.119

3.2.2.5. Upitnik snaga i poteškoća (SDQ, Goodman, 1997). Upitnik snaga i poteškoća (The Strengths and Difficulties Questionnaire, SDQ, Goodman, 1997) namijenjen je samoprocjeni emocionalnih i ponašajnih problema adolescenata u dobi od 11 do 17 godina. Uz poteškoće, upitnik je usmjeren i na procjenu pozitivnih razvojnih ishoda adolescenata. Sastoji se od 25 čestica grupiranih u pet kategorija po pet čestica: emocionalne teškoće (npr. „*Imam puno strahova, lako se uplašim.*“), problemi u ponašanju („*Često se razljutim i gubim kontrolu.*“), hiperaktivnost („*Stalno sam nemiran i vrpoljim se.*“), problemi u odnosima s vršnjacima („*Uglavnom se igram sam.*“) i prosocijalno ponašanje ili odnos prema društvu („*Ljubazan sam prema mlađoj djeci.*“). Zadatak sudionika je procijeniti koliko se čestice iz navedenih kategorija odnose na njih pomoću skale od tri stupnja (od „*netočno*“, odnosno 0, do „*potpuno točno*“, odnosno 2). Ovisno o skali viši rezultati označavaju više poteškoća, odnosno više pozitivnih ishoda. Čestice 7, 11, 14, 21 i 25 potrebno je rekodirati. Rezultati istraživanja provedenog na uzorku adolescenata u Hrvatskoj upućuju da je opravdanije rezultate formirati kao opće mjere internaliziranih (subskale emocionalni problemi i problemi u odnosu s vršnjacima) i eksternaliziranih poteškoća (subskale hiperaktivnost i problemi u ponašanju) te pozitivnih razvojnih rezultata (subskala prosocijalno ponašanje), no naglašavaju kako je za definitivnu potvrdu ove preporuke potrebno provesti temeljitija istraživanja na reprezentativnom uzorku (Štambuk i sur., 2012). Štambuk i suradnici

(2012) navode kako su pouzdanosti provjerene Cronbachovim α koeficijentom unutarnje konzistencije prihvatljive s obzirom na mali broj čestica i kreću se u rasponu od $\alpha = .67$ za internalizirane poteškoće do $\alpha = .56$ za pozitivne razvojne ishode.

U ovom istraživanju kao mjera emocionalnih i ponašajnih problema adolescenata korištene su prve tri subskele upitnika – subskele emocionalnih teškoća, problema u ponašanju i hiperaktivnosti (ukupno 15 čestica). KMO statistik (KMO = .860), kao i Bartlettov test sfericiteta ($\chi^2(105) = 2670.729, p < .001$) ukazuju na smislenost provedbe faktorske analize. Eksploratornom faktorskom analizom glavnih komponenata uz Varimax rotaciju ekstrahirana su tri faktora (Tablica 7). Čestice „Često se razljutim i izgubim kontrolu“ i „Obično radim ono što mi drugi kažu“ isključene su iz analize zbog toga što su imale podjednako visoka zasićenja na dva različita faktora. Faktorska struktura nakon isključivanja navedene dvije čestice odgovara teorijski očekivanoj strukturi (Goodman, 1997) – ekstrahirani su faktori emocionalne teškoće (pet čestica), problemi u ponašanju (tri čestice) i hiperaktivnost (pet čestica) koji zajedno objašnjava 54.25% varijance. Korelacija između subskele emocionalnih teškoća i subskele problema u ponašanju iznosi $r = .264, p < .01$, između subskele emocionalnih teškoća i subskele hiperaktivnosti iznosi $r = .485, p < .01$, a između subskele problema u ponašanju i subskele hiperaktivnosti iznosi $r = .271, p < .01$. Za potrebe ovog istraživanja računat će se ukupni rezultat koji ukazuje na izraženost emocionalnih i ponašajnih problema adolescenata. Navedeno je i u skladu s preporukama autora ovog upitnika koji predlažu da se kao mjera ukupnih teškoća adolescenata zbroje sve kategorije, osim kategorije pozitivnih razvojnih ishoda.

U ovom istraživanju Cronbach α koeficijent pouzdanosti pokazuju uglavnom prihvatljive vrijednosti, posebno uzimajući u obzir mali broj čestica; za subskele emocionalne teškoće, problemi u ponašanju i hiperaktivnost Cronbach α iznosi $\alpha = .777$ ($\omega = .779$), $\alpha = .657$ ($\omega = .683$), $\alpha = .717$ ($\omega = .721$), a za ukupne teškoće $\alpha = .812$ ($\omega = .809$). Konfirmatorna faktorska analiza sugerira kako trofaktorski model emocionalnih i ponašajnih problema zadovoljavajuće pristaje podacima (Tablica 16).

Tablica 7

Rezultati faktorske analize glavnih komponenata korištenih subskala Upitnika snaga i poteškoća (emocionalne teškoće, hiperaktivnost, problemi u ponašanju)

	Faktori		
	1.	2.	3.
Karakteristični korijen	4.051	1.641	1.361
Objašnjena varijanca (%)	31.16	12.62	10.50
Čestice			
Nervozan/-na sam u novim situacijama i lako gubim samopouzdanje.	.745		
Često sam nesretan/a, potišten/a ili plačljiv/a.	.730		
Imam puno strahova i lako se uplašim.	.717		
Imam puno briga.	.684		
Često imam glavobolje, osjećam bolove u trbuhu ili mučninu.	.630		
Ono što započnem završim do kraja, imam dobru pažnju.*		.703	
Razmislim prije nego što nešto učinim.*		.646	
Nemiran/a sam, ne mogu dugo ostati miran/a.		.643	
Stalno se vrpoljim ili meškoljim.		.601	
Lako izgubim pažnju i teško se koncentriram.		.595	
Često se tučem. Mogu natjerati druge da čine ono što ja želim.			.826
Uzimam stvari koje nisu moje iz škole, od kuće ili s nekog drugog mjesta.			.798
Često me optužuju da lažem ili varam.			.619

Legenda: Faktori 1. = emocionalne teškoće, 2. = hiperaktivnost, 3. = problemi u ponašanju

*Rekodirane čestice

3.2.2.6. Skala rizičnih ponašanja mladih (Ricijaš i sur., 2010). Kako bi se dobio uvid u zastupljenost određenih oblika rizičnih ponašanja adolescenata u stvarnom životu korištena je Skala rizičnih ponašanja mladih (Ricijaš i sur., 2010) koja se sastoji od tri faktora (bezvoljnost i rastresenost, markiranje i konzumiranje psihoaktivnih tvari te agresivno ponašanje). Ova skala se sastoji od 17 čestica, odnosno opisa različitih rizičnih ponašanja na kojima sudionici rasponom od 1 do 4 (pri čemu 1 = *nikad*, a 4 = *gotovo uvijek/svakodnevno*) odgovaraju u kojoj mjeri manifestiraju određeno ponašanje koje se smatra rizičnim. Budući da ova skala originalno ne uključuje čestice koje se odnose na seksualno rizično ponašanje, dodane su joj tri čestice o toj vrsti rizičnog ponašanja; „*Stupam u seksualne odnose bez zaštite (bez prezervativa/kontracepcijske*

pilule“, „*Stupam u seksualne odnose s partnericom/-om koju/-eg tek upoznam*“ i „*Mijenjam seksualne partnere/-ice*“. Konačna korištena skala sastojala se od 20 čestica. Ukupni rezultat dobiva se sumiranjem odgovora te viši rezultat ukazuje na učestalije rizično ponašanje adolescenta. Rezultati prethodnih istraživanja (npr. Ricijaš i sur., 2010) ukazuju na to kako se srednjoškolci najčešće upuštaju u rizična ponašanja vezana uz bezvoljnost i rastresenost te kako razlike s obzirom na rod postoje samo u području agresivnog ponašanja, odnosno mladići se češće od djevojaka ponašaju agresivno. Također, čini se kako ova skala pokazuje zadovoljavajuće metrijske karakteristike na uzorcima srednjoškolaca; Cronbach α koeficijenti unutarnje konzistencije svih faktora su prihvatljivi (od $\alpha = .743$ do $\alpha = .778$) (Ricijaš i sur., 2010).

Konstruktnu valjanost skale provjerili smo analizom glavnih komponenata uz rotaciju Varimax. KMO statistik (KMO=.907), kao i Bartlettov test sfericiteta ($\chi^2(153) = 5608.096, p < .001$) pokazali su da je matrica podataka pogodna za faktorsku analizu. U Tablici 8 prikazani su rezultati faktorske analize kojom su ekstrahirana četiri faktora. Čestice 10. „*Konzumiram marihuanu, "osvježivače" ili neke druge droge*“ i 11. „*Žalim se na zdravstvene problem kako bih izbjegao/-la provjeru znanja*“ uklonjene su iz analize zbog toga što su imale podjednako visoka zasićenja na dva faktora. Faktorska struktura slična je onoj dobivenoj u istraživanju autora skale; prvi faktor čine bezvoljnost i rastresenost (sedam čestica), drugi faktor markiranje i seksualno rizično ponašanje (čestice subskale markiranje iz originalne skale i čestice koje smo dodali skali u našem istraživanju, a odnose se na seksualno rizično ponašanje, ukupno pet čestica), treći faktor agresivno ponašanje (četiri čestice) i četvrti faktor konzumiranje psihoaktivnih tvari (dvije čestice). Četiri faktora (ukupno 18 čestica) objašnjavaju 63.45% varijance. Korelacije između subskala su umjerene do visoke i iznose od $r = .358$ do $r = .589$ ($p < .01$), odnosno različite vrste rizičnih ponašanja u stvarnom životu međusobno su pozitivno povezane. Za potrebe ovog istraživanja računat će se samo ukupni rezultat na cijeloj skali.

Vrijednost Cronbach α koeficijenta pouzdanosti Skale u ovom istraživanju je visoka i iznosi $\alpha = .895$ ($\omega = .900$). Cronbach α koeficijenti za subskale su prihvatljivi ili dobri i iznose $\alpha = .877$ ($\omega = .882$) za subskalu bezvoljnost i rastresenost, $\alpha = .831$ ($\omega = .836$) za subskalu markiranje i seksualno rizično ponašanje, $\alpha = .806$ ($\omega = .813$) za subskalu agresivno ponašanje i $\alpha = .654$ ($\omega = .656$) za subskalu konzumiranje psihoaktivnih tvari (koja se sastoji od samo dvije čestice). Rezultati konfirmatorne faktorske analize ukazuju na dobro pristajanje četverofaktorskog modela podacima (Tablica 16).

Tablica 8*Rezultati faktorske analize glavnih komponenata nadopunjene Skale rizičnih ponašanja mladih*

	Faktori			
	1.	2.	3.	4.
Karakteristični korijen	6.701	2.546	1.157	1.017
Objašnjena varijanca (%)	37.23	14.14	6.42	5.65
Čestice				
4. Teško se koncentriram na nastavi.	.849			
2. Bezvoljan/-na sam.	.831			
1. Pospan/-a sam na nastavi.	.794			
3. Nezainteresiran/-a sam za školsko gradivo.	.782			
5. Lijen/-a sam u izvršavanju školskih obveza.	.715			
6. Rastresen/-a sam na nastavi.	.706			
7. Brzoplet/-a sam.	.446			
9. Neopravdano izostajem cijeli dan s nastave.		.790		
20. Mijenjam seksualne partnere/-ice.		.765		
18. Stupam u seksualne odnose bez zaštite (bez prezervativa/kontracepcijske pilule).		.706		
19. Stupam u seksualne odnose s partnericom/-om koju/-eg tek upoznam.		.688		
8. Neopravdano izostajem s pojedinih sati nastave.		.683		
17. Verbalno se sukobljavam s osobama od autoriteta.			.864	
14. Verbalno sam agresivan/-a (vičem, psujem, prijetim).			.801	
15. Fizički sam agresivan/-a (guram druge, pljuskam, tučem se).			.710	
16. Nediscipliniran/-a sam na nastavi.			.656	
13. Pušim cigarete.				.800
12. Konzumiram alkoholna pića.				.685

Legenda: Faktori 1. = bezvoljnost i rastresenost, 2. = markiranje i seksualno rizično ponašanje, 3. = agresivno ponašanje, 4. = konzumacija psihoaktivnih tvari

3.2.2.7. Upitnik stavova prema rizičnom online ponašanju. U ovom istraživanju stavovi prema rizičnom online ponašanju operacionalizirani su prema Modelu prototipova, odnosno kao percepcija potencijalnih pozitivnih i negativnih posljedica rizičnog ponašanja. U ispitivanju stavova prema rizičnom ponašanju važno je uključiti i pozitivne posljedice rizičnog ponašanja jer brojna istraživanja govore o tome kako su neka ponašanja za adolescente, iako opasna, zabavna i privlačna (Jia i sur., 2014; Steijn i sur., 2016) te autori Modela prototipova naglašavaju kako su adolescenti prema rizičnim ponašanjima najčešće ambivalentni (Gibbons i sur., 2008). Stavovi prema rizičnom online ponašanju ispitni su pomoću Upitnika stavova prema rizičnom online ponašanju koji je konstruiran na temelju slobodnih odgovora učenika tijekom predistraživanja. Ovaj upitnik sastojao se od ukupno 12 čestica; šest čestica kojima se procijenio stav prema komunikaciji s nepoznatim osobama i šest čestica kojima se procijenio stav prema dodavanju nepoznatih kontakata na profil društvene mreže. Čestice su uključivale potencijalne pozitivne i negativne aspekte određenog ponašanja (npr. *može biti zabavno za mene, može dovesti do toga da se osramotim* itd.), a osmišljene su na temelju rezultata predistraživanja. U odnosu na prethodna istraživanja (npr. Branley i Covey, 2018; Ouytsel i sur., 2020; Walrave i sur., 2015) u ovom istraživanju korištene su čestice konkretnijeg sadržaja, odnosno potencijalne pozitivne i negativne posljedice ponašanja su jasnije određene. Svoje odgovore sudionici su davali na skali Likertovog tipa od sedam stupnjeva, od (1) *uopće se ne slažem*, do (7) *u potpunosti se slažem*. Čestice koje se odnose na negativne posljedice su rekodirane, njihove su se vrijednosti dodale pozitivnima te viši rezultat ukazuje na pozitivnije stavove adolescenata prema rizičnom ponašanju.

KMO test i Bartlettov test sfericiteta su pokazali kako su podaci dobiveni u istraživanju pogodni za faktorsku analizu ($KMO = .771$, $\chi^2(66) = 4032.245$, $p < .001$). Rezultati faktorske analize glavnih komponenata pokazali su postojanje tri faktora koji objašnjavaju 68.45% varijance, međutim zbog lakše interpretabilnosti napravljena je faktorska analiza s unaprijed zadanih šest faktora (Tablica 9) koji su zajedno objasnili 85.49% varijance. Faktore smo s obzirom na sadržaj nazvali: (1) ugroza privatnosti i sigurnosti, (2) komunikacijske vještine, (3) popularnost među vršnjacima, (4) osramoćivanje, (5) nasilje, (6) zabava. Svaki faktor sadrži po dvije čestice. Faktorska zasićenja čestica su visoka (.642 - .959). Korelacije između subskala su uglavnom niske do umjerene i kreću se od $r = .150$ do $r = .634$, $p < .01$. Također, korelacije pojedinih čestica upitnika s ukupnim rezultatom upitnika su umjerene do visoke i kreću se od $r = .414$ do $r = .651$ ($p < .01$). Rezultati konfirmatorne faktorske analize ukazuju na dobro pristajanje šesterofaktorskog

modela podacima (Tablica 15). Vrijednost Cronbach α koeficijenta pouzdanosti cijelog upitnika u ovom istraživanju je prihvatljiva i iznosi $\alpha = .782$ ($\omega = .789$). Cronbach α koeficijenti subskala su prihvatljivi do dobri i iznose od $\alpha = .759$ do $\alpha = .859$ ($\omega = .760$ do $\omega = .861$). Za potrebe daljnjih analiza računat će se samo ukupni rezultat na cijeloj skali zbog jednostavnosti.

Tablica 9

Rezultati faktorske analize glavnih komponenata Upitnika stavova prema rizičnom online ponašanju uz Varimax rotaciju i unaprijed zadanih šest faktora

	Faktori					
	1.	2.	3.	4.	5.	6.
Karakteristični korijen	3.62	3.43	1.17	0.79	0.69	0.58
Objašnjena varijanca (%)	30.2	28.6	9.7	6.6	5.8	4.8
Čestice						
12. Dodavanje nepoznate osobe na profil društvene mreže može ugroziti moju online privatnost i sigurnost.*	.910					
6. Privatna online komunikacija s nepoznatom osobom putem društvene mreže može ugroziti moju online privatnost i sigurnost.*	.851					
11. Dodavanje nepoznate osobe na profil društvene mreže može unaprijediti moje komunikacijske vještine.		.937				
5. Privatna online komunikacija s nepoznatom osobom putem društvene mreže može unaprijediti moje komunikacijske vještine.		.914				
4. Privatna online komunikacija s nepoznatom osobom putem društvene mreže može mi donijeti veću popularnost među vršnjacima.			.929			
10. Dodavanje nepoznate osobe na profil društvene mreže može mi donijeti veću popularnost među vršnjacima.			.912			
3. Privatna online komunikacija s nepoznatom putem društvene mreže može dovesti do toga da se osramotim.*				.934		
9. Dodavanje nepoznate osobe na profil društvene mreže dovesti do toga da se osramotim.*				.838		

1. Privatna online komunikacija (razmjena poruka u chat-u/messenger-u i sl.) s nepoznatom osobom (osobom koju ne poznajem u stvarnom životu) putem društvene mreže može me učiniti žrtvom online nasilja.*	.959
7. Dodavanje nepoznate osobe (osobe koju ne poznajem u stvarnom životu) na profil društvene mreže može me učiniti žrtvom nasilja.*	.642
2. Privatna online komunikacija s nepoznatom osobom putem društvene mreže može biti zabavna za mene.	.948
8. Dodavanje nepoznate osobe na profil društvene mreže može biti zabavno za mene.	.883

Legenda: Faktori: (1) ugroza privatnosti i sigurnosti, (2) komunikacijske vještine, (3) popularnost među vršnjacima, (4) osramoćivanje, (5) nasilje, (6) zabava

*Rekodirane čestice

3.2.2.8. Upitnik subjektivnih socijalnih normi - roditelji/skrbnici i vršnjaci.

Subjektivne socijalne norme procijenjene su pomoću Upitnika subjektivnih socijalnih normi. Sadržaj čestica odnosio se na percepciju adolescenta o tome odobravaju li njemu bliske osobe njegovo rizično ponašanje te jesu li njemu bliske osobe uključene u rizična ponašanja, što je u skladu s definicijom subjektivnih socijalnih normi autora Modela prototipova i načinima njihove procjene u prethodnim istraživanjima (npr. Ouytsel i sur., 2020; Walrave i sur, 2015). Upitnik se sastojao od dvije čestice kojima se ispituju norme povezane s uspostavljanjem komunikacije s nepoznatim osobama putem društvene mreže i dvije čestice kojima se ispituju norme povezane s dodavanjem nepoznatih kontakata na profil društvene mreže: npr. „*Moji roditelji/skrbnici bi odobravali kad bih komunicirao s nepoznatom osobom putem društvene mreže*“ i „*Moji roditelji/skrbnici bi odobravali kad bih ja dodao/-la nepoznatu osobu na svoj profil društvene mreže*“. Zanimalo nas je kakav utjecaj na ponašanje adolescenata imaju percipirane roditeljske, a kakav vršnjačke norme, stoga su korištene dvije verzije Upitnika subjektivnih socijalnih normi - u jednoj verziji bliske osobe su definirane kao roditelji/skrbnici adolescenata, a u drugoj kao vršnjaci. Svoje odgovore sudionici su davali na skali Likertovog tipa od sedam stupnjeva, od (1) *uopće se ne slažem*, do (7) *u potpunosti se slažem*. Čestice su se zbrojile, a viši rezultat ukazuje da adolescent ima percepciju većeg odobravanja rizičnog online ponašanja od strane njemu bliske osobe te percepciju veće učestalosti rizičnog online ponašanja njemu bliske osobe.

Podaci dobiveni Upitnikom subjektivnih socijalnih normi - roditelji/skrbnici su prikladni za faktorsku analizu. KMO test ima vrijednost .573, a Bartlettov test sfericiteta iznosi $\chi^2(6) = 1182.317$, $p < .001$. Faktorskom analizom glavnih komponenti Upitnika subjektivnih socijalnih normi - roditelji/skrbnici uz Varimax rotaciju ekstrahirana su dva faktora koji objašnjavaju 87.28% varijance. Uvidom u sadržaj čestica moguće je zaključiti kako se prvi faktor odnosi na percepciju odobravanja rizičnog ponašanja adolescenta od strane roditelja/skrbnika, a drugi na percepciju rizičnog ponašanja roditelja/skrbnika (Tablica 10). Korelacije pojedinih čestica s ukupnim rezultatom upitnika jednake su ili veće od $r = .691$, $p < .01$. Cronbach α koeficijent pouzdanosti upitnika iznosi $\alpha = .760$ ($\omega = .766$). Za subskalu roditeljskog odobravanja rizičnog ponašanja Cronbach α iznosi $\alpha = .874$, a za subskalu roditeljskog rizičnog ponašanja $\alpha = .832$.

Tablica 10

Rezultati faktorske analize glavnih komponenta Upitnika subjektivnih socijalnih normi - roditelji/skrbnici

	Faktor	
	odobravanje	ponašanje
Karakteristični korijen	2.344	1.148
Objašnjena varijanca (%)	58.59	28.69
Čestice		
2. Moji roditelji/ skrbnici bi odobrali kad bih ja dodao/-la nepoznatu osobu na svoj profil društvene mreže.	.934	
1. Moji roditelji/ skrbnici bi odobrali kad bih ja komunicirao/-la s nepoznatom osobom putem društvene mreže.	.921	
4. Moji roditelji/ skrbnici dodaju nepoznate osobe na svoj profil društvene mreže.		.914
3. Moji roditelji/ skrbnici komuniciraju s nepoznatim osobama putem društvene mreže.		.910

Podaci dobiveni Upitnikom subjektivnih socijalnih normi - vršnjaci su prikladni za faktorsku analizu. KMO test ima vrijednost .695, a Bartlettov test sfericiteta iznosi $\chi^2(6) = 1555.005$, $p < .001$. Ekstrahiran je jedan faktor koji objašnjava 70.89% varijance (Tablica 11), ali prikazani su i rezultati uz unaprijed zadana dva faktora (odobravanje i ponašanje). Korelacije pojedinih čestica s ukupnim rezultatom upitnika jednake su ili veće od $r = .826$, $p < .01$. Vrijednosti Cronbach α koeficijenta pouzdanosti upitnika je dobra i iznosi $\alpha = .863$ ($\omega = .863$). Za subskalu

vršnjačkog odobravanja rizičnog ponašanja Cronbach α iznosi $\alpha = .898$, a za subskalu vršnjačkog rizičnog ponašanja $\alpha = .855$.

Tablica 11

Rezultati faktorske analize glavnih komponentata Upitnika subjektivnih socijalnih normi – vršnjaci; jednofaktorska i dvofaktorska struktura uz rotaciju Varimax

Čestice	Jednofaktorska	Dvofaktorska	
	struktura	1.	2.
1. Moji prijatelji bi odobrali kad bih ja komunicirao/-la s nepoznatom osobom putem društvene mreže.	.856	.906	
2. Moji prijatelji bi odobrali kad bih ja dodao/-la nepoznatu osobu na svoj profil društvene mreže.	.853	.902	
4. Moji prijatelji dodaju nepoznate osobe na svoj profil društvene mreže.	.835		.895
3. Moji prijatelji komuniciraju s nepoznatim osobama putem društvenih mreža.	.823		.880
Karakteristični korijen	2.410	2.836	.723
Objašnjena varijanca (%)	70.89	70.89	18.06

Legenda: Faktori: 1. = vršnjačko odobravanje, 2. = vršnjačko ponašanje

Čini se zanimljivim komentirati i podatke o korelacijama između subskala ovih upitnika koje su statistički značajne na razini rizika od $p < .01$; korelacija između subskale roditeljskog odobravanja i subskale roditeljskog ponašanja je umjerena i iznosi $r = .343$, dok je korelacija subskale vršnjačkog odobravanja i subskale vršnjačkog ponašanja visoka i iznosi $r = .594$. Korelacija između roditeljskog odobravanja i vršnjačkog odobravanja je također visoka i iznosi $r = .646$, dok je korelacija između roditeljskog ponašanja i vršnjačkog ponašanja umjerena i iznosi $r = .309$, kao i korelacija između roditeljskog ponašanja i vršnjačkog odobravanja ($r = .315$) i korelacija između roditeljskog odobravanja i vršnjačkog ponašanja ($r = .356$).

Provedene su i konfirmatorne analize Upitnika socijalnih normi. Kada je riječ o jednofaktorskoj strukturi percipiranih roditeljskih normi te jednofaktorskoj strukturi percipiranih vršnjačkih normi pokazatelji pristajanja su suboptimalni, dok dvofaktorski modeli (faktori odobravanje i ponašanje) ostvaruju uglavnom dobre pokazatelje pristajanja podacima (Tablica 16).

3.2.2.9. Upitnik prototipova - komunikacija s nepoznatima i nepoznati kontakti.

Percepcija prototipa vršnjaka koji se upušta u rizično online ponašanje procijenjena je po uzoru na originalni Upitnik prototipova (Gibbons i Gerrard, 1995) koji je preveden i prilagođen za potrebe ovog istraživanja. Za potrebe istraživanja bile su osmišljene dvije kratke vinjete; u prvoj je bio opisan vršnjak koji komunicira s nepoznatim osobama, a u drugoj vršnjak koji dodaje nepoznate kontakte na profil društvene mreže. Mladići i djevojke dobili su isti tekst, ali im je naznačeno da ukoliko su muškog spola čitaju tekst kao da se radi o muškoj osobi, Marku/Ivanu, a ukoliko su ženskog spola da čitaju tekst kao da se radi o ženskoj osobi, Mariji/Ivani. Sudionicima su nakon svake vinjete bili ponuđeni jednaki pridjevi, odnosno osobine (*pametan/-a, nezreo/-la, neoprezan/-na, pažljiv/-a, zbunjen/-a, samouvjeren/-a, neovisan/-na, egocentričan/-na, popularan/-na, "cool", neprivlačan/-na, dosadan/-na*). Korišteni su pridjevi iz originalnog Upitnika prototipova prevedeni na hrvatski jezik. Korišten je jednak broj pozitivnih i negativnih pridjeva, ukupno po 12 pridjeva nakon svake vinjete (ukupno 24). Zadatak sudionika bio je procijeniti u kolikoj mjeri pridjevi odgovaraju opisanom vršnjaku (1 - *uopće ne*, 7 - *u potpunosti*). Viši rezultat upućuje na to da sudionik smatra kako se navedeni pridjevi u većoj mjeri odnosi na tipičnoga vršnjaka koji se rizično ponaša. Negativni pridjevi su se rekodirali, a njihove vrijednosti dodale pozitivnima te viši rezultat ukazuje na pozitivniju procjenu poželjnosti prototipa. U prethodnim istraživanjima faktorske analize provedene na originalnom Upitniku prototipova (Gibbons i Gerrard, 1995) pokazuju nekonzistentne rezultate. Naime, Blanton i suradnici (1997) ekstrahirali su tri faktora; zrelost (pridjevi kao što su npr. neoprezan, nezreo), samouvjerenost (pridjevi kao što su npr. samouvjeren, nezavisan) i privlačnost prototipa (pridjevi kao što su npr. neprivlačan, dosadan), a Spijkerman i suradnici (2004) četiri faktora, odnosno prema njima prototip vršnjaka može biti prilagođen, buntovan, cool i privlačan, dok Kalebić Magica (2011) navodi samo jedan faktor koji ima zadovoljavajući koeficijent pouzdanosti.

Osim procjene osobina prototipa ispitana je i percepcija sličnosti sudionika opisanom prototipu vršnjaka pomoću dvije čestice, jedne nakon svake vinjete. Primjer čestice kojom se ispitala percepcija sličnosti prototipu glasi: „*Koliko procjenjuješ da si ti sličan Marku (opisanom vršnjaku)?*“, a sudionici su odgovore davali na skali od sedam stupnjeva (1 - *uopće nisam*, 7 - *u potpunosti jesam*). Čestice su se zbrojile i viši rezultat ukazuje na percepciju veće sličnosti prototipu vršnjaka koji se rizično ponaša.

U ovom istraživanju faktorska analiza provedena je na 24 čestice Upitnika prototipova. Čestice kojima se ispitivala percepcija sličnosti prototipu nisu bile uključene u faktorsku analizu. KMO test ($KMO = .797$), kao i Bartlettov test sfericiteta ($\chi^2(153) = 4842, p < .001$) pokazali su prikladnost matrice za faktorsku analizu. Faktorska analiza glavnih komponenta uz rotaciju Varimax dala je nejasnu faktorsku strukturu, odnosno nekoliko čestica imalo je faktorska zasićenja na nekoliko različitih faktora. Čestice (pridjevi) „*pametna*“ „*pazljiv*“ i „*egocentričan*“ isključene su iz daljnje analize. Konačna struktura upitnika sastoji se od 18 čestica koje čine četiri faktora te objašnjavaju 60.0% varijance (Tablica 12). Prvi faktor čine čestice *cool* i *popularan* (interkorelacije čestica subskale kreću se od $r = .546$ do $r = .762, p < .01$), drugi faktor čestice *neoprezan*, *nezreo* i *zbunjen* (interkorelacije čestica kreću se od $r = .258$ do $r = .605, p < .01$), treći faktor čestice *neprivlačan* i *dosadan* (interkorelacije čestica kreću se od $r = .462$ do $r = .651, p < .01$), a četvrti faktor čestice *samouvjeren* i *neovisan* (interkorelacije čestica kreću se od $r = .247$ do $r = .431, p < .01$). Faktore smo s obzirom na sadržaj čestica nazvali (1. - 4.): popularnost, zrelost, privlačnost i samouvjerenost.

Vrijednosti Cronbach α koeficijenta pouzdanosti Upitnika prototipova je prihvatljiva i iznosi $\alpha = .711$ ($\omega = .741$). Za subskale popularnost, zrelost, privlačnost i samouvjerenost Cronbach α je prihvatljiv ili dobar i iznosi: $\alpha = .872$ ($\omega = .872$), $\alpha = .773$ ($\omega = .779$), $\alpha = .834$ ($\omega = .834$) i $\alpha = .699$ ($\omega = .699$). Između subskala postoje statistički značajne, niske do umjerene korelacije (od $r = .198, p < .01$ do $r = .414, p < .01$). Na temelju provedene konfirmatorne analize moguće je uočiti kako CFI, SRMR i RMSEA indeksi ukazuju na dobro pristajanje četverofaktorskog modela Upitnika prototipova, a vrijednost relativnog hi-kvadrata nalazi se blizu graničnih razina prihvatljivosti (Tablica 16).

Korelacija između dvije čestice kojima se ispitivala percipirana sličnost prototipu iznosi $r = .647, p < .01$, a vrijednost Cronbach α koeficijent tog konstrukta je dobra i iznosi $\alpha = .784$ ($\omega = .786$).

Tablica 12*Rezultati faktorske analize glavnih komponenata Upitnika prototipova uz rotaciju Varimax*

	Faktori			
	1.	2.	3.	4.
Karakteristični korijen	3.13	2.89	2.67	2.11
Objašnjena varijanca (%)	17.4	16.1	14.8	11.7
Čestice				
cool 1	.832			
cool 2	.807			
popularan 1	.793			
popularan 2	.791			
neoprezan 1*		.787		
nezreo 1*		.785		
nezreo 2*		.698		
neoprezan 2*		.670		
zbunjen 2*		.597		
zbunjen 1*		.467		
dosadan 1*			.826	
neprivlačan 1*			.790	
dosadan 2*			.767	
neprivlačan 2*			.734	
samouvjeren 1				.783
samouvjeren 2				.740
neovisan 1				.657
neovisan 2				.607

*Rekodirane čestice

Legenda: Faktori 1. = popularnost, 2. = zrelost, 3. = privlačnost i 4. = samouvjerenost
cool 1 = pridjev cool iz 1. vinjete, cool 2 = pridjev cool iz 2. vinjete

3.2.2.10. Upitnik spremnosti na rizično ponašanje. Spremnost na rizična ponašanja u stvarnom životu u prethodnim istraživanjima (npr. Gerrard i Gibbons, 1995; Kalebić Maglica, 2011) ispitivala se tako da se sudionike zamolilo da zamisle da su na zabavi s prijateljima i da im netko od njih ponudi cigaretu/alkohol. Zatim ih se pitalo koliko bi bili spremni upustiti se u tri različita ponašanja koja variraju s obzirom na stupanj rizičnosti (1. uzela/uzeo bih cigaretu/alkohol i zahvalila/zahvalio; 2. zahvalila/zahvalio bih, ali ne bih uzela/uzeo cigaretu/alkohol; 3. napustila/napustio bih zabavu). Za svako od navedenih ponašanja sudionici su trebali na ljestvici

od 5 stupnjeva (1 - uopće ne bih tako reagirala/reagirao, 5 - u potpunosti bih tako reagirala/reagirao) procijeniti kolika je vjerojatnost da bi tako reagirali.

Originalna Skala spremnosti na rizično ponašanje, autora Blantona i suradnika (1997), prilagođena je potrebama ovoga istraživanja. Spremnost na ponašanje u ovom istraživanju procijenjena je Upitnikom spremnosti na ponašanje, odnosno tako da su opisane dvije hipotetske situacije, npr. „Zamisli da ti u Messenger društvene mreže stigne poruka od osobe koju ne poznaješ. Osoba započinje razgovor o nekoj temi koja se čini da vam je zajednička. Ne možeš točno odrediti koliko osoba ima godina, ali procjenjuješ da se ponaša prijateljski. Kako ćeš se ti ponašati? Kolika je vjerojatnost da ćeš odgovoriti osobi?“. Sudionicima su opisane dvije situacije, jedna koja se odnosi na komunikaciju s nepoznatom osobom i druga koja se odnosi na dodavanje nepoznatog kontakta na profil društvene mreže. Sudionicima su nakon obje situacije bila ponuđena po tri odgovora, skalirana po stupnju rizičnosti: „a) Prijateljski bih odgovorio/-la osobi, b) Ignorirao/-la bih poruku, c) Blokirao/-la bih osobu“ te uz svako pitanje: „Koja je vjerojatnost da bi postupio/-la tako?“, odnosno upitnik se sastojao od ukupno šest čestica. Sudionici su za svako ponuđeno ponašanje procijenili kolika je vjerojatnost da bi tako reagirali koristeći se skalom od sedam stupnjeva (1 - nikakva vjerojatnost, 7 - iznimno velika vjerojatnost). Druga, treća, peta i šesta čestica se odnose na ponašanja koja nisu rizična, stoga su se one rekodirale i pribrojale prvoj i četvrtoj, koje predstavljaju rizično ponašanje, tako da viši rezultat u ovom upitniku ukazuje na veću spremnost na rizično ponašanje adolescenata.

Matrica podataka dobivena u ovom istraživanju bila je pogodna za faktorsku analizu; KMO test iznosi .731, a Bartlettov test je značajan ($\chi^2(15) = 1555.788, p < .001$). Faktorska analiza dala je jasnu jednodimenzionalnu strukturu (Tablica 13), kakva je i očekivana, pri čemu sve čestice imaju visoka faktorska zasićenja. Jedan faktor objasnio je 54.25% varijance. Interkorelacije među česticama su uglavnom umjerene do visoke ($r = .274$ do $r = .623, p < .01$). Korelacije pojedinih čestica s ukupnim rezultatom upitnika jednake su ili veće od $r = .689, p < .01$.

Jednofaktorski model spremnosti na ponašanje nije u potpunosti zadovoljio kriterije pristajanja, odnosno empirijski podaci donekle odstupaju od hipotetskog modela; svi pokazatelji, osim SRMR vrijednosti, su suboptimalni (Tablica 16). Ipak, faktorska zasićenja čestica su visoka (.681 - .786), kao i Cronbach α koeficijent pouzdanosti upitnika ($\alpha = .831, \omega = .832$) zbog čega je zadržan jednofaktorski model.

Tablica 13

Rezultati faktorske analize glavnih komponenata Upitnika spremnosti na rizično ponašanje

Čestice	Faktorsko zasićenje
3. Blokirao/-la bih osobu.*	.786
6. Obrisao/-la bih zahtjev za prijateljstvom i blokirao/-la osobu koja ga je poslala.*	.781
5. Ignorirao/-la bih zahtjev za prijateljstvom.*	.746
2. Ignorirao/-la bih poruku*	.722
4. Prihvatio/-la bih zahtjev za prijateljstvom.	.697
1. Prijateljski bih odgovorio/-la osobi.	.681
Karakteristični korijen	3.255

*Rekodirane čestice

3.2.2.11. Upitnik ponašajne namjere. Ponašajna namjera procijenjena je Upitnikom ponašajne namjere konstruiranim po uzoru na prethodna istraživanja (Kalebić Maglica 2011; Ouytsel, 2020). Upitnik se sastojao od četiri čestice; dvije čestice koje se odnose na namjeru za komunikacijom s nepoznatom osobom i dvije čestice koje se odnose na namjeru za dodavanjem nepoznatog kontakta na profil društvene mreže: npr. „*Vrlo je vjerojatno da ću u iduća dva mjeseca ja započeti komunikaciju s nepoznatom osobom (ja prvi poslati poruku nepoznatoj osobi) putem društvene mreže*“ i „*Vrlo je vjerojatno da ću u iduća dva mjeseca odgovoriti na poruku nepoznatoj osobi putem društvene mreže ukoliko mi takva poruka stigne*“. Čestice su uključivale ponašanja koja možemo okarakterizirati kao „aktivno rizična“, a uključuju ponašanja kojima adolescenti samoinicijativno šalju poruke i zahtjeve za prijateljstvom nepoznatim osobama te „reaktivno rizična“, odnosno ponašanja kojima adolescenti odgovaraju na poruke i zahtjeve za prijateljstvom poslana od strane nepoznatih osoba na društvenoj mreži. Svoje odgovore sudionici su davali na skali Likertovog tipa od sedam stupnjeva, od (1) *uopće se ne slažem*, do (7) *u potpunosti se slažem*. Čestice su se zbrojile te viši rezultat ukazuje na jače izraženu ponašajnu namjeru za uspostavljanjem kontakta s nepoznatom osobom.

KMO test iznosi .770, a Bartlettov test ima vrijednost $\chi^2(6) = 1454.863$, $p < .001$, što ukazuje na podatke prikladne za faktorizaciju. Rezultati faktorske analize glavnih komponenata upućuju na jedan faktor koji je objasnio 73.31% varijance (Tablica 14). Korelacije između čestica

ovog upitnika su visoke ($r = .557$ do $r = .740$, $p < .01$), kao i korelacije pojedinih čestica s ukupnim rezultatom upitnika (od $r = .807$, $p < .01$). Jednofaktorski model ponašajne namjere pokazuje dobre CFI i SRMR vrijednosti, a suboptimalnu vrijednosti relativnog hi-kvadrat i RMSEA vrijednost (Tablica 16). Međutim, faktorska zasićenja čestica su visoka (.814 - .882), kao i Cronbach α koeficijent pouzdanosti upitnika ($\alpha = .878$, $\omega = .879$).

Tablica 14

Rezultati faktorske analize glavnih komponenata Upitnika ponašajne namjere

Čestice	Faktorsko zasićenje
4. Vrlo je vjerojatno da ću u iduća dva mjeseca prihvatiti zahtjev za prijateljstvom od strane nepoznate osobe, ukoliko mi takav zahtjev stigne.	.882
2. Vrlo je vjerojatno da ću u iduća dva mjeseca odgovoriti na poruku nepoznatoj osobi putem društvene mreže, ukoliko mi takva poruka stigne.	.866
3. Vrlo je vjerojatno da ću u iduća dva mjeseca ja poslati zahtjev za prijateljstvom nepoznatoj osobi putem društvene mreže.	.861
1. Vrlo je vjerojatno da ću u iduća dva mjeseca ja započeti komunikaciju s nepoznatom osobom, odnosno ja prvi/-a poslati poruku nepoznatoj osobi putem društvene mreže.	.814
Karakteristični korijen	2.933

3.2.2.12. Upitnik rizičnog online ponašanja. Rizično online ponašanje procijenjeno je Upitnikom rizičnog online ponašanja konstruiranog za potrebe ovog istraživanja, a koji se sastojao od osam čestica; četiri čestice koje se odnose na komunikaciju s nepoznatom osobom i četiri čestice koje se odnose na dodavanje nepoznatog kontakta na profil društvene mreže, npr.: „*Jesi li u posljednja dva mjeseca ti prvi poslao poruku nepoznatoj osobi putem društvene mreže?*“ ili „*Jesi li u posljednja dva mjeseca odgovorio na poruku nepoznate osobe putem društvene mreže?*“. Čestice su uključivale ponašanja koja možemo okarakterizirati kao „aktivno rizična“, a uključuju ponašanja kojima adolescenti samoinicijativno šalju poruke i zahtjeve za prijateljstvom nepoznatim osobama te „reaktivno rizična“, odnosno ponašanja kojima adolescenti odgovaraju na poruke i zahtjeve za prijateljstvom poslana od strane nepoznatih osoba na društvenoj mreži. Sudionicima su ponuđeni slijedeći odgovori: „0 - niti jednom u dva mjeseca, 1 - jednom u dva

mjeseca, 2 - dva puta u dva mjeseca, 3 - tri puta u dva mjeseca, 4 - četiri puta u dva mjeseca ili češće“. Čestice su se zbrojile te viši rezultat ukazuje na rizičnije online ponašanje. U prethodnim istraživanjima rizično ponašanje adolescenata uglavnom se procjenjivalo pomoću jedne čestice (Gibbons i sur., 2008; Kalebić Maglica, 2011; Ouytsel i sur., 2020; Walrave i sur., 2015; Pomery i sur., 2008), a u ovom istraživanju nastojalo se osmisliti više čestica kako bi varijabla rizičnog online ponašanja postigla što veći varijabilitet.

Upitnik rizičnog online ponašanja primijenjen je u dvije vremenske točke – u prvoj kako bi se mjerilo prošlo rizično ponašanje te u drugoj vremenskoj točki kako bi se ispitalo rizično ponašanje između prve i druge vremenske točke. Podaci su pokazali pogodnost za faktorizaciju – u prvoj vremenskoj točki KMO test iznosi .920, a Bartlettov test pokazao se značajnim ($\chi^2(28) = 3901.112, p < .001$), dok u drugoj vremenskoj točki KMO test iznosi .874, a Bartlettov test je značajan ($\chi^2(28) = 4044.409, p < .001$). Faktorske analize dale su jasnu jednodimenzionalnu strukturu kakva je i očekivana, pri čemu sve čestice imaju visoka faktorska zasićenja (Tablica 15). Jedan faktor objasnio je 67.32% varijance u prvoj vremenskoj točki, odnosno 65.85% varijance u drugoj vremenskoj točki. Interkorelacije čestica upitnika kreću se od $r = .454$ do $r = .788$ ($p < .01$) u prvoj točki, odnosno od $r = .430$ do $r = .825$ ($p < .01$) u drugoj točki mjerenja. Korelacije pojedinih čestica s ukupnim rezultatom upitnika kreću se u rasponu od $r = .473$ do $r = .876, p < .01$.

Jednofaktorski model Upitnika rizičnog online ponašanja koji je primijenjen u prvoj vremenskoj točki pokazuje nešto bolje indekse pristajanja, od istog upitnika primijenjenog u drugoj vremenskoj točki (Tablica 16). CFI i SRMR vrijednosti su optimalne, dok RMSEA i apsolutni hi-kvadrat pokazuju suboptimalne vrijednosti. S obzirom na visoka faktorska zasićenja čestica (.710 - .883) i visok Cronbach α koeficijent pouzdanosti upitnika (1. točka; $\alpha = .929, \omega = .931$, 2. točka; $\alpha = .925, \omega = .926$), odlučili smo ostati na jednofaktorskom modelu.

Tablica 15

Rezultati faktorske analize glavnih komponenata Upitnika rizičnog online ponašanja primijenjenog u prvoj i drugoj vremenskoj točki (u razmaku od dva mjeseca)

Čestice	1. točka	2. točka
8. U posljednja dva mjeseca postao/-la sam prijatelj s nepoznatom osobom na društvenoj mreži te sam s njom razmijenio komentare ili poruke.	.883	.844
2. U posljednja dva mjeseca odgovorio/-la sam na poruku nepoznatoj osobi putem društvene mreže.	.865	.868
3. U posljednja dva mjeseca kratko sam se dopisivao/-la s nepoznatom osobom putem društvene mreže – razmijenili smo nekoliko poruka.	.861	.869
7. U posljednja dva mjeseca postao/-la sam prijatelj s nepoznatom osobom na društvenoj mreži i još uvijek smo prijatelji (nisam ju obrisao/-la s liste prijatelja).	.853	.823
4. U posljednja dva mjeseca intenzivno sam se dopisivao/-la s nepoznatom osobom putem društvene mreže – razmijenili smo puno poruka.	.828	.822
6. U posljednja dva mjeseca prihvatio/-la sam zahtjev za prijateljstvom od nepoznate osobe.	.774	.770
1. U posljednja dva mjeseca ja sam prvi/-a poslao/-la poruku nepoznatoj osobi putem društvene mreže.	.773	.754
5. U posljednja dva mjeseca poslao/-la sam zahtjev za prijateljstvom nepoznatoj osobi putem društvene mreže.	.710	.728
Karakteristični korijen	5.386	5.286

Tablica 16

Rezultati konfirmatornih faktorskih analiza svih korištenih instrumenata

	χ^2	χ^2/df	CFI	SRMR	RMSEA
Ekstraverzija - dva faktora	$\chi^2(34) = 106, p < .01$	3.11	.971	.032	.056
Traženje uzbuđenja - jedan faktor	$\chi^2(20) = 120, p < .01$	5.00	.911	.043	.086
Emocionalni i ponašajni problemi - tri faktora	$\chi^2(62) = 270, p < .01$	4.35	.904	.070	.062
Rizična ponašanja u stvarnom životu - četiri faktora	$\chi^2(129) = 674, p < .01$	5.22	.901	.079	.073
Stavovi - šest faktora	$\chi^2(39) = 135, p < .01$	3.46	.976	.026	.060
Roditeljske norme - dva faktora	$\chi^2(1) = 9.55, p < .01$	9.55	.993	.010	.113
Vršnjačke norme - dva faktora	$\chi^2(1) = 0.002, p = .959$.003	1.00	.01	.01

Procjena poželjnosti prototipa - četiri faktora	$\chi^2(129) = 890, p < .01$	6.89	.940	.072	.088
Spremnost na ponašanje - jedan faktor	$\chi^2(9) = 321, p < .01$	35.66	.899	.068	.228
Namjera - jedan faktor	$\chi^2(2) = 77.1, p < .01$	38.55	.948	.030	.237
Prošlo rizično online ponašanje (1.točka) - jedan faktor	$\chi^2(20) = 272, p < .01$	13.60	.935	.037	.137
Rizično online ponašanje (2. točka) - jedan faktor	$\chi^2(20) = 640, p < .01$	32	.917	.058	.216

3.2.3. Postupak

Prije provedbe istraživanja zatražene su i dobivene suglasnosti Etičkog povjerenstva Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Ministarstva znanosti i obrazovanja Vlade Republike Hrvatske i ravnatelja škola koje su sudjelovale u istraživanju. Razrednici su tijekom prvog tjedna nastave poslali podatke o istraživanju (Obavijest za roditelje, u Prilogu) mailom ili u Viber grupu roditelja učenika razreda te su na taj način roditelji učenika koji su sudjelovali u istraživanju obaviješteni o istraživanju. Također, na prvom roditeljskom sastanku roditelji učenika su još jednom upoznati s istraživanjem na način da im je razrednik pročitao Obavijest za roditelje.

Istraživanje je provedeno u dvije vremenske točke; prvoj u rujnu 2022. i drugoj u studenom 2022. U prvoj vremenskoj točki podaci su prikupljeni u razdoblju od 8. do 16. rujna 2022., a u drugoj u razdoblju od 10. do 17. studenog 2022. Podatke se nastojalo prikupiti u što kraćem vremenskom roku, na samom početku godine, kako bi se što manje ometao nastavni proces te prije početka učestalih usmenih i pisanih provjera znanja koje za učenike predstavljaju stresore i mogu se odraziti na rezultate istraživanja, budući da istraživanje uključuje mjere emocionalnih i ponašajnih problema i rizičnog ponašanja koje mogu biti pod utjecajem stresnih životnih okolnosti. Za drugu vremensku točku odabran je studeni. Nastojao se izbjeći prosinac zbog najučestalijih usmenih i pisanih provjera znanja, ali i broja izostanaka učenika koji se povećava krajem polugodišta. Vremensko razdoblje od dva mjeseca između mjerenja odabrano je jer smo smatrali da je riječ o dovoljno dugom razdoblju u kojem će adolescenti imati priliku upustiti se u rizično

online ponašanje. S druge strane, smatrali smo da je odabrano razdoblje dovoljno kratko kako bi adolescenti mogli što točnije procijeniti učestalost vlastitog rizičnog ponašanja unutar njega.

Podaci su prikupljeni grupno, za vrijeme nastave na satovima razrednog odjela ili drugim nastavnim satovima, u dogovoru s razrednicima ili predmetnim nastavnicima te uz prisutnost istraživačice. Učenici su upitnike ispunjavati online, putem svojih mobilnih uređaja. U slučaju da nisu imali pristup internetu istraživačica je ponudila podijeliti svoju online mrežu, međutim to nije bilo potrebno jer su svi učenici imali pristup internetu. Ispunjavanje upitnika u prvoj točki trajalo je otprilike 25 minuta, a cjelokupna procedura 35 minuta. U drugoj točki ispunjavanje upitnika trajalo je 15 minuta, a cjelokupna procedura oko 20 minuta.

Budući da su u istraživanju sudjelovali učenici stariji od 14 godina, oni su u skladu s Etičkim kodeksom za istraživanja s djecom (Ajduković i Keresteš, 2020), sami dali svoj pristanak za sudjelovanje. Učenici su za vrijeme nastave, na početku prvog susreta i neposredno prije ispunjavanja upitnika putem *Pristanka na sudjelovanje u istraživanju* obavješteni o istraživaču, svrsi, cilju i rizicima i dobitima istraživanja, zajamčena im je anonimnost i dobrovoljnost sudjelovanja, zaštita privatnosti i povjerljivosti podataka. Učenici su mogli odustati od ispunjavanja upitnika u bilo kojem trenutku provođenja istraživanja. Naglašeno im je kako će rezultati biti prikazani na grupnoj razini tako da ne postoji opasnost od nenamjernog odavanja podataka. U Pristanku je ponuđena mogućnost obraćanja Etičkom povjerenstvu u slučaju zamjerki na postupak istraživanja, dano je obrazloženje da se podaci koriste isključivo u znanstvene svrhe te da se razina stresa izazvana istraživanjem ne procjenjuje većom nego je to uobičajeno za svakodnevne situacije u kojima se sudionici mogu naći (Prilog). Učenici su, uz pomoć istraživačice, pročitali Pristanak, razjasnili eventualne nedoumice te su se, ako su bili suglasni da ih se uključi u istraživanje, potpisali u znak davanja svog informiranog pristanka na sudjelovanje. Sudionici koji su dali svoj pristanak na sudjelovanje upućeni su da pristupe online linku te započnu s rješavanjem upitnika. Oni koji nisu željeli sudjelovati u istraživanju upućeni su da ostanu sjediti na svom mjestu u učionici u tišini. Sudionici su u obje točke mjerenja upisali šifre prema jednakoj uputi ("*prvo slovo imena majke, prvo slovo imena oca, broj cipela, kućni broj*") kako bi se njihovi odgovori mogli povezati.

U prvoj točki mjerenja sudionici su ispunjavali tri subskale Upitnika snaga i poteškoća (SDQ, Goodman, 1997), Skalu rizičnih ponašanja mladih (Ricijaš i sur., 2010), Upitnik stavova

prema rizičnom online ponašanju, Upitnik subjektivnih socijalnih normi - roditelji/skrbnici i Upitnik subjektivnih socijalnih normi - vršnjaci, Upitnik prototipova - komunikacija s nepoznatima i nepoznati kontakti, Upitnik spremnosti na ponašanje, Upitnik ponašajne namjere i Upitnik rizičnog online ponašanja. U drugoj točki mjerenja sudionici su ispunjavali Upitnik sociodemografskih karakteristika i korištenja digitalnih uređaja, Skalu upravljanja dojmovima (Paulhus, 1991), Kratku skalu traženja uzbuđenja (Hoyle i sur., 2002), Kratku skalu ekstraverzije (Mlačić i Goldberg, 2007) i Upitnik rizičnog online ponašanja. Konstrukt rizičnog online ponašanja je jedini koji je mjereno u dvije vremenske točke, a ostale upitnike u drugoj točki mjerenja sudionici su ispunjavali kako prvo mjerenje ne bi oduzimalo previše vremena i bilo prezahtjevno za učenike. Pretpostavlja se kako su sklonost upravljanju dojmovima, ekstraverzija i traženje uzbuđenja relativno trajne osobine koje se ne mijenjaju kroz vrijeme te ih zbog toga možemo procjenjivati i u drugoj točki mjerenja.

U drugoj vremenskoj točki istraživačica je učenicima usmeno ponovila sadržaj Pristanka potpisanog u prvoj vremenskoj točki – naglasila im je svrhu istraživanja te elemente dobrovoljnosti i anonimnosti sudjelovanja. Učenici koji nisu bili prisutni na nastavi u prvoj vremenskoj točki upućeni su da ne trebaju sudjelovati u istraživanju u drugoj vremenskoj točki, a ukoliko se nisu mogli sjetiti jesu li ili nisu sudjelovali ili ukoliko su izrazili želju za sudjelovanjem usprkos nesudjelovanju u prvoj točki, rečeno im je da mogu pristupiti ispunjavanju upitnika, iako njihovi podaci nisu biti uzeti u obzir prilikom obrade podataka.

Kako smo pretpostavili da je moguće da su pitanja iz upitnika kod nekih učenika potakla osjećaj anksioznosti i emocionalne uznemirenosti ukoliko su imali neugodna iskustva u online komunikaciji s nepoznatim osobama, u obje točke mjerenja na zadnjoj stranici upitnika sudionicima su bili ponuđeni brojevi besplatne psihološke podrške na koje su se mogu javiti te su upućeni i na obraćanje stručnoj službi škole. Sudionici nisu bili materijalno honorirani za sudjelovanje u istraživanju, međutim, nakon provedenog istraživanja učenicima je osigurana povratna informacija u obliku letka koji je postavljen na web stranicu škole. Letak (U Prilogu) je sadržavao najvažnije rezultate istraživanja i preporuke za sigurnu online komunikaciju, kao i kontakte kojima se mogu obratiti ukoliko žele prijaviti određeni online sadržaj ili dobiti psihološku podršku.

4. REZULTATI

U prvom dijelu ovog poglavlja opisane su preliminarnе analize, dok je u drugom dijelu opisana glavna analiza koja uključuje provjeru odnosa među ispitivanim varijablama. U obradi podataka korišteni su program SPSS, verzija 26.0 i paket PROCESS 3.0 (Hayes, 2017).

4.1. Preliminarnе analize podataka

Prije odgovaranja na probleme istraživanja napravljene su preliminarnе analize, odnosno izračunati su ukupni rezultati svih korištenih skala i subskala, provjerena je normalnost distribucija svih varijabli, razlike među podskupinama uzorka i korelacije između korištenih varijabli.

U Upitniku sociodemografskih karakteristika i korištenja digitalnih uređaja na pitanja koja su se odnosila na dob, rod, obrazovanje oca i majke, radni status oca i majke, cjelovitost obitelji, korištene digitalne uređaje i društvene mreže sudionici su mogli odabrati opciju „*Ostalo*“ i napisati da ne žele odgovoriti na pitanje ili dati neki drugi odgovor, koji nije bio ponuđen, što su neki i učinili. U ostalim korištenim upitnicima i skalama odgovor je bio obavezan, kako bi se spriječio nepotrebnі gubitak podataka koji je čest prilikom ispunjavanja upitnika u digitalnom obliku, zbog čega u njima nema podataka koji nedostaju.

U Tablici 17 nalaze se deskriptivni pokazatelji mjerenih varijabli. U deskriptivnom opisu rezultata prikazane su aritmetičke sredine i standardne devijacije ispitivanih varijabli, teorijski i postignuti rasponi rezultata. Provjerena je normalnost distribucija Shapiro-Wilk testom te indeksima asimetričnosti i spljoštenosti. Iz Tablice 17 vidi se da distribucije rezultata na svim varijablama u određenoj mjeri odstupaju od normalne, a distribucije rezultata za mladiće i djevojke na istim varijablama odstupaju uglavnom u istom smjeru. Niti kod jedne distribucije rezultata nema ozbiljne narušenosti normalnosti jer vrijednosti asimetričnosti nikada ne prelaze 3, niti vrijednosti spljoštenosti ne prelaze 10, tako da je značajnost testa normalnosti vjerojatno posljedica velikog uzorka (Kline, 2010). Petz (2004) navodi kako je moguće koristiti parametrijsku statistiku kada su distribucije donekle pravilne, odnosno ako nisu bimodalne ili U-distribucije. Također, inspekcijom grafičkih prikaza distribucija varijabli uočili smo kako simetričnost distribucija nije ozbiljno narušena te je stoga kao mjera centralne tendencije odabrana aritmetička sredina, a razlike

s obzirom na rod testirane su t-testom za nezavisne uzorke. Blago negativno asimetrično distribuirane su varijable ekstraverzije, traženja uzbuđenja, stavova prema rizičnom online ponašanju, percipiranih vršnjačkih normi i spremnosti na rizično ponašanje, odnosno na ovim varijablama rezultati se nešto više koncentriraju prema višim vrijednostima. Blago pozitivno asimetrično distribuirane su varijable emocionalnih i ponašajnih problema, rizičnog ponašanja u stvarnom životu, percipiranih roditeljskih normi, procjene poželjnosti prototipa i sličnosti prototipu vršnjaka, ponašajne namjere i rizičnog online ponašanja (u obje vremenske točke), odnosno rezultati na ovim varijablama se nešto više koncentriraju prema nižim vrijednostima.

Rezultati na svim varijablama pokazuju širok raspon, uglavnom su postignuti minimalni i maksimalni teorijski mogući rezultati. Rezultati koji odstupaju na pojedinim varijablama nisu uklonjeni iz baze podataka jer ne narušavaju značajno distribucije, a inspekcija odgovora sudionika pokazala je kako ne postoje nelogičnosti u njihovim odgovorima. U velikim uzorcima pretpostavljamo da će se pojaviti ekstremni rezultati, oni unose značajan i poželjan varijabilitet u analize, a s obzirom na specifičnost mjerenih konstrukata smatramo nerealnim očekivati posve normalnu raspodjelu odgovora. Štoviše, u uzorak svakako želimo uključiti adolescente koji su skloni rizičnim ponašanjima. Ni u jednom slučaju ekstremnih odgovora nisu bili vidljivi znakovi koji bi upućivali na slučajno odgovaranje. Proučeni su odgovori na pojedine čestice i bila je vidljiva sustavnost u odgovorima ili su se odgovori međusobno razlikovali u uobičajenom rasponu. Na temelju toga pretpostavili smo da je riječ o prirodnim interindividualnim varijacijama u mjerenim konstruktima i zadržali smo sve rezultate u daljnjim analizama. Iz obrade su uklonjeni odgovori samo četiri sudionika jer je uočeno kako odgovaranju nisu pristupili ozbiljno, što je ranije i navedeno u poglavlju 3.2.1. Sudionici.

4.1.1. Deskriptivni podaci korištenih upitnika i razlike u upitnicima s obzirom na rod sudionika

Promatramo li visine aritmetičkih sredina (Tablica 17) uočavamo kako su traženje uzbuđenja i ekstraverzija osobine ličnosti koje su umjereno izražene u našem uzorku adolescenata. Sudionici pokazuju blaže emocionalne i ponašajne probleme te su u manjoj mjeri uključeni u rizična ponašanja u stvarnom životu. Prema uspostavljanju kontakata s nepoznatim osobama imaju djelomično negativan stav, ali opažaju i neke pozitivne posljedice takvog ponašanja. Njihove percipirane roditeljske norme koje se odnose na uspostavljanje rizičnih online kontakata su općenito negativne te negativnije, u odnosu na percipirane vršnjačke norme. Njihova procjena poželjnosti prototipa vršnjaka koji uspostavlja kontakte s nepoznatim osobama online nije niti pozitivna, niti negativna, odnosno sudionici takvom prototipu propisuju i djelomično pozitivne i djelomično negativne osobine te smatraju kako djelomično nisu slični tom prototipu. Sudionici uglavnom pokazuju vrlo slabo izraženu namjeru za uspostavljanjem rizičnih online kontakata, no pokazuju umjerenu spremnost na takvo ponašanje.

Mladići su postigli statistički značajno više rezultate od djevojaka (Tablica 17) na varijablama: rizično ponašanje u stvarnom životu ($d = .32$), rizično online ponašanje (obje točke mjerenja) ($d = .21$, $d = .16$), stavovi prema rizičnom online ponašanju ($d = .58$), percipirane roditeljske norme ($d = .46$), procjena poželjnosti prototipa ($d = .23$), spremnost na rizično ponašanje ($d = .28$) i ponašajna namjera ($d = .30$). Veličina učinka (Cohenov d) za spolne razlike na navedenim varijablama je mala (od $d = .16$ do $d = .32$), osim za varijable stavova prema rizičnom online ponašanju i percipiranih roditeljskih normi, za koje je veličina učinka srednja ($d = .58$ i $d = .46$) (Cohen, 1988). Na mjerama ekstraverzije, traženja uzbuđenja, emocionalnih i ponašajnih problema i vršnjačkih normi mladići i djevojke se nisu razlikovali.

S obzirom da 138 sudionika koji su sudjelovali u prvoj vremenskoj točki, nisu sudjelovali u istraživanju u drugoj vremenskoj točki, napravljena je usporedba njihovih prosječnih odgovora na varijablama rizično ponašanje u stvarnom životu, prošlo rizično online ponašanje, roditeljske norme, vršnjačke norme i ponašajna namjera s prosječnim odgovorima sudionika koji su ostali u konačnom uzorku. Rezultati t -testa pokazali su kako u ovim varijablama nema statistički značajnih razlika između skupina ($t(803) = 1.066$, $p > .05$, $t(803) = 0.061$, $p > .05$, $t(803) = 0.366$, $p > .05$,

$t(803) = 1.403, p > .05, t(803) = 1.647, p > .05$), odnosno sudionici koji nisu sudjelovali u drugoj vremenskoj točki ne razlikuju se statistički značajno u navedenim varijablama od sudionika koji su ostali u konačnom uzorku.

Tablica 17

Prikaz deskriptivnih podataka za varijable korištene u istraživanju i rezultati testiranja razlika s obzirom na rod sudionika

		TR	PR	M	SD	S	K	SW	t-test
Ekstraverzija	ž		13-50	35.01	7.798	-0.295	-0.352	.985**	1.158
	m	10-50	14-49	35.76	7.091	-0.539	0.173	.975**	
	ukupno		13-50	35.24	7.594	-0.365	-0.230	.984**	
Traženje uzbuđenja	ž		8-40	28.48	6.666	-0.408	-0.423	.976**	0.210
	m	8-40	11-40	28.36	6.600	-0.196	-0.637	.980**	
	ukupno		8-40	28.44	6.641	-0.345	-0.493	.979**	
Emocionalni i ponašajni problemi	ž		0-23	8.76	5.059	0.291	-0.550	.979**	1.281
	m	0-26	0-22	8.22	4.931	0.400	-0.367	.966**	
	ukupno		0-23	8.59	5.024	0.324	-0.508	.976**	
Rizično ponašanje u stvarnom životu	ž		18-65	31.36	8.635	0.964	0.897	.939**	3.919
	m	18-90	18-72	34.44	10.746	1.155	1.650	.920**	
	ukupno		18-72	32.29	9.414	1.128	1.676	.928**	
Rizično online ponašanje (prošlo)	ž		0-32	7.83	8.520	1.102	0.270	.846**	2.313
	m	0-32	0-32	9.65	9.596	0.741	-0.547	.872**	
	ukupno		0-32	8.39	8.890	0.987	-0.036	.855**	
Stav prema rizičnom ponašanju	ž		12-72	37.52	11.611	0.036	-0.228	.992	7.139
	m	12-84	16-76	44.57	11.894	-0.372	-0.051	.979**	
	ukupno		12-76	39.64	12.127	-0.051	-0.338	.993**	
Roditeljske norme	ž		4-28	8.80	4.561	0.952	0.550	.896**	5.201
	m	4-28	4-28	11.08	5.444	0.811	0.630	.934**	
	ukupno		4-28	9.49	4.952	0.953	0.778	.907**	
Vršnjačke norme	ž		4-28	15.92	6.958	-0.124	-0.955	.961**	1.596
	m	4-28	4-28	16.83	6.394	0.042	-0.852	.971**	
	ukupno		4-28	16.19	6.801	-0.096	-0.896	.967**	
	ž		32-116	71.3	12.1	-0.020	0.613	.990**	2.772**
	m	18-126	33-124	74.2	13.0	0.477	1.900	.963**	

Procjena poželjnosti prototipa	ukupno		32-124	72.2	12.4	0.172	1.170	.983**	
Sličnost prototipu	ž	2-14	2-14	5.88	3.13	0.393	-0.919	.927**	0.797
	m		2-14	5.81	3.37	0.495	-0.797	.904**	
	ukupno		2-14	5.85	3.20	0.427	-0.871	.921**	
Spremnost na rizično ponašanje	ž	6-42	6-42	22.66	9.299	-0.053	-0.818	.976**	3.571
	m		6-42	25.22	8.129	-0.305	-0.181	.982	**
	ukupno		6-42	23.43	9.033	-0.150	-0.690	.979**	
Ponašajna namjera	ž	4-28	4-28	10.39	6.253	0.784	-0.305	.885**	3.632
	m		4-28	12.36	6.775	0.439	-0.730	.926**	**
	ukupno		4-28	10.98	6.473	0.676	-0.482	.899**	
Rizično online ponašanje - druga točka	ž	0-32	0-32	7.24	8.307	1.194	0.531	.828**	1.949
	m		0-32	8.65	9.029	0.939	-0.118	.862**	*
	ukupno		0-32	7.67	8.548	1.112	0.297	.839**	

Legenda: TR - teorijski raspon, PR - postignuti raspon, S - Asimetrija (Skewness), K - Plosnatost (Kurtosis), SW - Shapiro Wilk test

* $p < .05$, ** $p < .01$

4.1.2. Deskriptivni podaci za korištene upitnike po subskalama

Izračunali smo i prosječne rezultate po subskalama svih korištenih upitnika. U Tablici 18 prikazani su deskriptivni podaci posebno za svaku subskalau Upitnika snaga i poteškoća (SDQ) i Skale rizičnih ponašanja mladih (SRPM). Prikazane su prosječne vrijednosti po čestici subskala. Sudionici su u Upitnik snaga i poteškoća davali svoje odgovore na skali od tri stupnja (0 - netočno, 1 - djelomično točno, 2 - potpuno točno), a na Skali rizičnih ponašanja mladih na skali od četiri stupnja (1 - nikad, 2 - ponekad, 3 - često, 4 - gotovo uvijek/svakodnevno). Iz prosječnih vrijednosti moguće je zaključiti kako sudionici u prosjeku pokazuju umjerene razine emocionalnih teškoća i hiperaktivnosti, a vrlo malo problema u ponašanju. Također, najviše rizičnih ponašanja pokazuju iz područja bezvoljnosti i rastresenosti, a najmanje iz područja markiranja, seksualno rizičnih ponašanja i agresivnosti.

Tablica 18

Deskriptivni podaci za tri korištene subskale Upitnika snaga i poteškoća (SDQ) i četiri subskale Skale rizičnih ponašanja mladih (SRPM) (prosječni odgovori po čestici)

Subskala	TR	M	SD	S	K
Emocionalne teškoće (SDQ)	0 - 2	0.79	0.552	0.452	-0.648
Hiperaktivnost (SDQ)	0 - 2	0.79	0.490	0.227	-0.650
Problemi u ponašanju (SDQ)	0 - 2	0.24	0.411	2.034	4.119
Bezvoljnost i rastresenost (SRPM)	1 - 4	2.36	0.737	0.364	-0.544
Markiranje i seksualno rizično ponašanje (SRPM)	1 - 4	1.29	0.552	2.311	5.153
Agresivnost (SRPM)	1 - 4	1.39	0.595	2.102	4.550
Konзумacija psihoaktivnih tvari (SRPM)	1 - 4	1.83	0.924	0.971	-0.200

Legenda: TR - totalni raspon, S - Asimetrija (Skewness), K - Plosnatost (Kurtosis)

U Tablici 19 prikazani su prosječni odgovori po čestici subskala Upitnika stavova prema rizičnom online ponašanju. Sudionici su svoje odgovore davali na skali od sedam stupnjeva (1 - uopće se ne slažem, 2 - uglavnom se ne slažem, 3 - djelomično se ne slažem, 4 - niti se slažem niti se ne slažem, 5 - djelomično se slažem, 6 - uglavnom se slažem, 7 - u potpunosti se slažem). Promotrimo li aritmetičke sredine izražene u Tablici 19, možemo uočiti kako se sudionici u prosjeku niti slažu niti ne slažu s tvrdnjama da uspostavljanje kontakata s nepoznatim osobama može biti zabavno i unaprijediti njihove komunikacijske vještine te djelomično ne smatraju da im ono može donijeti veću popularnost među vršnjacima. Sudionici se samo djelomično smatraju podložnima rizicima koji mogu proizaći iz uspostavljanja takvih kontakata, odnosno samo djelomično smatraju kako ih ono može učiniti žrtvom nasilja, ugroziti njihovu online sigurnost i privatnost i dovesti do toga da se osramote.

Tablica 19

Deskriptivni podaci za subskale Upitnika stavova prema rizičnom ponašanju (prosjeci po čestici)

Subskala	TR	M	SD	S	K
Komunikacijske vještine	1-7	3.83	1.795	.090	-.933
Zabava	1-7	4.05	1.831	-.062	-.991
Popularnost među vršnjacima	1-7	2.59	1.575	.805	-.176
Nasilje	1-7	5.26	1.504	-.696	-.303
Osramoćivanje	1-7	4.43	1.707	-.211	-.751
Ugroza privatnosti i sigurnosti	1-7	5.33	1.656	-.789	-.249

Legenda: TR - totalni raspon, S - Asimetrija (Skewness), K - Plosnatost (Kurtosis)

U Upitniku subjektivnih socijalnih normi sudionici su svoje odgovore davali na skali od sedam stupnjeva (1 - uopće se ne slažem, 2 - uglavnom se ne slažem, 3 - djelomično se ne slažem, 4 - niti se slažem niti se ne slažem, 5 - djelomično se slažem, 6 - uglavnom se slažem, 7 - u potpunosti se slažem za subskalu odobravanja, odnosno 1 – nikad, 2 - gotovo nikad, 3 – rijetko, 4 – povremeno, 5 – često, 6 - vrlo često, 7 – stalno za subskalu ponašanja). Na temelju podataka (Tablica 20) čini se kako sudionici percipiraju roditeljske norme koje se odnose na odobravanje njihovog rizičnog online ponašanja nešto pozitivnijima, u odnosu na norme koje se odnose na roditeljsko ponašanje, koje su uglavnom vrlo negativne. Dakle, sudionici u prosjeku djelomično ne smatraju da roditelji odobravaju njihovo uspostavljanje kontakata s nepoznatim osobama te procjenjuju da njihovi roditelji gotovo nikad nisu uključeni u takvo ponašanje. S druge strane, vršnjačke norme koje se odnose na odobravanje i ponašanje procjenjuju otprilike jednakima, odnosno u prosjeku niti pozitivnima, niti negativnima.

Tablica 20

Deskriptivni podaci za subskale Upitnika subjektivnih socijalnih normi (prosjeci po čestici)

Subskala	TR	M	SD	S	K
Roditeljsko odobravanje	1-7	2.99	1.727	0.671	-0.428
Roditeljsko ponašanje	1-7	1.84	1.278	1.822	2.258
Vršnjačko odobravanje	1-7	4.02	1.879	-0.088	-1.048
Vršnjačko ponašanje	1-7	4.08	1.930	-0.083	-1.032

Legenda: TR - totalni raspon, S - Asimetrija (Skewness), K - Plosnatost (Kurtosis)

U Upitniku prototipova sudionici su svoje odgovore davali na skali od sedam stupnjeva (1 - uopće se ne slažem, 2 - uglavnom se ne slažem, 3 - djelomično se ne slažem, 4 - niti se slažem niti se ne slažem, 5 - djelomično se slažem, 6 - uglavnom se slažem, 7 - u potpunosti se slažem). Promotrimo li prosječne odgovore sudionika po čestici, posebno za svaku subskalu Upitnika prototipova (Tablica 21) možemo uočiti kako je prototip vršnjaka koji se upušta u rizično online ponašanje od strane sudionika procijenjen kao djelomično nepopularan, niti zreo, niti nezreo, djelomično privlačan te niti samouvjeren, niti nesamouvjeren, odnosno sudionici su uglavnom ambivalentni prema takvom vršnjaku.

Tablica 21

Deskriptivni podaci za subskale Upitnika prototipova (prosjeci po čestici)

Subskala	TR	M	SD	S	K
Popularnost	1-7	2.95	1.428	0.303	-0.503
Zrelost	1-7	4.04	1.186	-0.084	0.057
Privlačnost	1-7	4.93	1.331	0.150	-0.257
Samouvjerenost	1-7	4.13	1.172	-0.200	0.427

Legenda: TR - totalni raspon, S - Asimetrija (Skewness), K - Plosnatost (Kurtosis)

U Upitniku rizičnog online ponašanja sudionici su svoje odgovore davali na skali od pet stupnjeva (*0 - niti jednom u dva mjeseca, 1 - jednom u dva mjeseca, 2 - dva puta u dva mjeseca, 3 - tri puta u dva mjeseca, 4 - četiri puta u dva mjeseca ili češće*). U Tablici 22 nalazi se prikaz deskriptivnih podataka Upitnika rizičnog online ponašanja primijenjenog u prvoj i drugoj vremenskoj točki, posebno za svaku česticu. Na temelju aritmetičkih sredina moguće je zaključiti kako, od ponuđenih rizičnih ponašanja, sudionici najčešće prihvaćaju zahtjeve za prijateljstvom nepoznatih osoba ($M_1 = 1.43$, $SD_1 = 1.450$, $M_2 = 1.30$, $SD_2 = 1.430$) i odgovaraju na poruku nepoznatoj osobi ($M_1 = 1.22$, $SD_1 = 1.439$, $M_2 = 1.15$, $SD_2 = 1.405$), a najrjeđe sami prvi šalju poruku nepoznatoj osobi, odnosno iniciraju komunikaciju ($M_1 = 0.72$, $SD_1 = 1.192$, $M_2 = 0.73$, $SD_2 = 1.221$) i intenzivno se dopisuju s nepoznatim osobama ($M_1 = 0.74$, $SD_1 = 1.258$, $M_2 = 0.64$, $SD_2 = 1.179$). Na svako od osam ponuđenih rizičnih ponašanja sudionici su u razdoblju od dva mjeseca bili uključeni u prosjeku jednom.

Zanimalo nas je i je li između prve i druge točke mjerenja došlo do promjene u učestalosti upuštanja u rizično online ponašanje sudionika. Sudionici su u drugoj vremenskoj točki ($M = 7.67$, $SD = 8.548$) uspostavili statistički značajno manje kontakata s nepoznatim osobama putem društvenih mreža, nego u prvoj vremenskoj točki ($M = 8.39$, $SD = 8.890$) ($t(666) = 2.503$, $p < 0.05$).

Tablica 22

Deskriptivni podaci za svaku česticu Upitnika rizičnog online ponašanja primijenjenog u prvoj i drugoj vremenskoj točki

		TR	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>S</i>	<i>K</i>
1. U posljednja dva mjeseca ja sam prvi/-a poslao/-la poruku nepoznatoj osobi putem društvene mreže.	T1	0-4	0.72	1.192	1.626	1.538
	T2	0-4	0.73	1.221	1.633	1.473
2. U posljednja dva mjeseca odgovorio/-la sam na poruku nepoznatoj osobi putem društvene mreže.	T1	0-4	1.22	1.439	0.866	-0.654
	T2	0-4	1.15	1.405	0.932	-0.503
3. U posljednja dva mjeseca kratko sam se dopisivao/-la s nepoznatom osobom putem društvene mreže – razmijenili smo nekoliko poruka.	T1	0-4	1.18	1.422	0.876	-0.635
	T2	0-4	1.06	1.352	1.054	-0.187
4. U posljednja dva mjeseca intenzivno sam se dopisivao/-la s nepoznatom osobom putem društvene mreže – razmijenili smo puno poruka.	T1	0-4	0.74	1.258	1.556	1.103
	T2	0-4	0.64	1.179	1.835	2.178
5. U posljednja dva mjeseca poslao/-la sam zahtjev za prijateljstvom nepoznatoj osobi putem društvene mreže.	T1	0-4	1.08	1.354	0.979	-0.334
	T2	0-4	0.99	1.321	1.137	0.036
6. U posljednja dva mjeseca prihvatio/-la sam zahtjev za prijateljstvom od nepoznate osobe.	T1	0-4	1.43	1.450	0.579	-1.050
	T2	0-4	1.30	1.430	0.738	-0.817
7. U posljednja dva mjeseca postao/-la sam prijatelj s nepoznatom osobom na društvenoj mreži i još uvijek smo prijatelji (nisam ju obrisao/-la s liste prijatelja).	T1	0-4	1.08	1.391	1.021	-0.342
	T2	0-4	0.97	1.348	1.164	.000
8. U posljednja dva mjeseca postao/-la sam prijatelj s nepoznatom osobom na društvenoj mreži te sam s njom razmijenio komentare ili poruke.	T1	0-4	0.94	1.338	1.180	0.026
	T2	0-4	0.83	1.287	1.420	0.714

Legenda: TR - totalni raspon, S - Asimetrija (Skewness), K - Plosnatost (Kurtosis)

T1 - 1. vremenska točka, T2 - 2. vremenska točka

4.1.3. Korelacije varijabli korištenih u istraživanju

U Tablici 23 prikazane su korelacije varijabli korištenih u istraživanju. Dijagrami raspršenja upućuju na linearne povezanosti između varijabli. Varijable koje se odnose na konstrukte Modela prototipova su u međusobnim pozitivnim korelacijama te pozitivnim korelacijama s varijablama traženja uzbuđenja, emocionalnih i ponašajnih problema te rizičnog ponašanja u stvarnom životu. Korelacije između ovih varijabli su uglavnom umjerene, osim kada govorimo o ekstraverziji i traženju uzbuđenja koje s ostalim varijablama pokazuje slabu povezanost, a ekstraverzija s nekim varijablama i odsustvo povezanosti. Smjerovi svih korelacija su u skladu s očekivanjima, osim za varijablu ekstraverzije, koja s ostalim varijablama uglavnom pokazuje negativnu povezanost. Dob sudionika statistički je značajno, pozitivno i slabo povezana s rizičnim ponašanjem u stvarnom životu (stariji adolescenti upuštaju se u nešto više rizičnih ponašanja u stvarnom životu), dok s drugim varijablama nije statistički značajno povezana. Rod pokazuje statistički značajne, niske korelacije s varijablama: rizično ponašanje u stvarnom životu, rizično online ponašanje u prvoj točki mjerenja, stavovi prema rizičnom online ponašanju, roditeljske norme, procjena poželjnosti prototipa, spremnost na ponašanje i ponašajna namjera (djevojke pokazuju statistički značajno niže rezultate u svim navedenim varijablama). Varijabla socijalno poželjnog odgovaranja statistički je značajno, nisko i negativno povezana sa svim varijablama, osim sa ekstraverzijom, s kojom ne ostvaruje statistički značajnu povezanost.

Tablica 23

Matrica korelacija varijabli korištenih u istraživanju

	TU	EPP	RP	ROP1	S	RN	VN	PP	SP	SNP	N	ROP2	dob	rod	SPO
E	.275**	-.256**	-.081*	-.003	-.063	-.113**	-.102**	-.055	-.132**	-.057	-.043	-.013	.035	.045	-.019
TU		.146**	.226**	.143**	.205**	.073	.143**	.176**	.193**	.174**	.150**	.182**	.039	-.008	-.224**
EPP			.619**	.390**	.267**	.272**	.269**	.184**	.362**	.139**	.372**	.293**	-.015	-.050	-.104**
RP				.405**	.372**	.352**	.267**	.218**	.296**	.167**	.415**	.269**	.114**	.150**	-.328**
ROP1					.465**	.481**	.481**	.364**	.543**	.427**	.798**	.644**	-.026	.094*	-.231**
S						.469**	.452**	.444**	.450**	.421**	.493**	.379**	.067	.267**	-.189**
RN							.574**	.340**	.350**	.266**	.470**	.326**	.035	.211**	-.187**
VN								.393**	.428**	.359**	.460**	.339**	-.014	.062	-.179**
PP									.486**	.414**	.397**	.298**	.013	.107**	-.155**
SP										.494**	.567**	.414**	.027	-.010	-.257**
SNP											.492**	.399**	.017	.130**	-.153**
N												.585**	-.001	.139**	-.259**
ROP2													-.034	.075	-.263**
dob														-.010	-.084*
rod															-.098*

Legenda: E - ekstraverzija, TU - traženje uzbuđenja, EPP - emocionalni i ponašajni problemi, RP - rizično ponašanje u stvarnom životu, ROP1 - prošlo rizično online ponašanje (1. vremenska točka), S - stavovi prema rizičnom online ponašanju, RN - percipirane roditeljske norme, VN - percipirane vršnjačke norme, PP - procjena poželjnosti prototipa vršnjaka koji se upušta u rizično online ponašanje, SP - sličnost prototipu vršnjaka koji se upušta u rizično online ponašanje, SNP - spremnost na rizično ponašanje, N - ponašajna namjera, ROP2 - rizično online ponašanje u drugoj točki mjerenja, SPO - socijalno poželjno odgovaranje
 ** $p < .01$, * $p < .05$

4.2. Glavna analiza

Kako bi se odgovorilo na postavljene istraživačke probleme provedene su korelacijske, regresijske i medijacijske analize.

4.2.1. Prediktori stavova prema rizičnom online ponašanju, percipiranih socijalnih normi i percepcije prototipa vršnjaka koji se upušta u rizično online ponašanje

Prvi istraživački problem bio je ispitati je li na temelju dobi, roda, izraženosti ekstraverzije, traženja uzbuđenja, emocionalnih i ponašajnih problema adolescenata, njihovog prethodnog rizičnog ponašanja u stvarnom životu i online okruženju moguće predvidjeti njihove stavove prema rizičnom online ponašanju, njihovu percepciju socijalnih normi koje se odnose na rizično online ponašanje, procjenu poželjnosti prototipa vršnjaka koji se rizično ponaša u online okruženju i percipiranu sličnost prototipu takvog vršnjaka. Kako bi smo odgovorili na prvi problem provedeno je pet hijerarhijskih regresijskih analiza. U prvoj hijerarhijskoj regresijskoj analizi kriterij su bili stavovi prema rizičnom online ponašanju, u drugoj i trećoj percipirane roditeljske, odnosno vršnjačke norme, u četvrtoj procjena poželjnosti prototipa, a u petoj percepcija sličnosti prototipu. Prediktorski blokovi bili su jednaki u svim provedenim analizama; u prvi prediktorski blok (1. korak analize) uključeni su dob, rod i socijalno poželjno odgovaranje, u drugi prediktorski blok (2. korak) uključene su varijable koje se odnose na osobine ličnosti - ekstraverzija i traženje uzbuđenja. U treći prediktorski blok (3. korak) uključeni su emocionalni i ponašajni problemi i rizična ponašanja u stvarnom životu, a u četvrti blok (4. korak) prošlo rizično online ponašanje, odnosno rizično online ponašanje procijenjeno u prvoj vremenskoj točki. Tako je omogućeno otkrivanje zasebnih doprinosa pojedinih skupina prediktora u objašnjenju varijabiliteta kriterija.

Prije provedbe regresijskih analiza Durbin-Watson testom i faktorom inflacije varijance (engl. Variance inflation factor, VIF) ispitana je multikolinearnost varijabli. Optimalna vrijednost Durbin-Watson testa iznosi 2, a tolerira se raspon od 1.50 do 2.50. Ukoliko je VIF vrijednost manja od 5 prediktori su nisko korelirani, a ukoliko je veća od 10, varijabla se smatra redundantnom (Kline, 2016). Budući da se u ovom istraživanju sve vrijednosti Durbin-Watson testa kreću u

rasponu od 1.89 do 2.07, a sve VIF vrijednosti su niske (VIF = 1.00 do VIF = 1.95) zaključuje se da multikolinearnost nije prisutna, čime je zadovoljen uvjet za provedbu regresijskih analiza.

4.2.1.1. Prediktori stavova prema rizičnom online ponašanju. Rezultati hijerarhijske regresijske analize u kojoj stavovi prema rizičnom online ponašanju predstavljaju kriterij prikazani su u Tablici 24. Prediktorski skup objasnio je ukupno 31.7% varijance kriterija. Prvi prediktorski blok objašnjava 9.7% varijance kriterija, drugi dodatnih 4.7%, treći dodatnih 6.8% i četvrti dodatnih 10.5% varijance. U zadnjem koraku analize značajni prediktori stavova prema rizičnom online ponašanju su rod ($\beta = .217$), traženje uzbuđenja ($\beta = .147$), rizično ponašanje u stvarnom životu ($\beta = .142$) i prošlo rizično online ponašanje ($\beta = .367$). Svi standardizirani regresijski koeficijenti su pozitivni, što znači da mladići, adolescenti jače izraženog traženja uzbuđenja, oni uključeni u više rizičnih ponašanja u stvarnom životu i online okruženju imaju pozitivnije stavove prema rizičnom online ponašanju, u usporedbi s djevojkama, adolescentima manje izraženog traženja uzbuđenja i onima koji su bili uključeni u manje rizičnih ponašanja u stvarnom životu i online okruženju. Varijable prošlog rizičnog online ponašanja i roda adolescenata pokazale su se najboljim prediktorima njihovih stavova prema rizičnom online ponašanju, odnosno beta koeficijenti ovih varijabli su najviši. Varijable dobi, socijalno poželjnog odgovaranja i emocionalnih i ponašajnih problema nisu se pokazali značajnim prediktorima u zadnjem koraku analize.

Važno je istaknuti da varijabla ekstraverzije ne pokazuje statistički značajnu bivarijatnu korelaciju sa stavovima prema rizičnom online ponašanju, međutim kada je uključena kao prediktor u drugom koraku regresijske analize, nakon dobi, roda i socijalno poželjnog odgovaranja, zajedno s traženjem uzbuđenja, ekstraverzija se pokazala statistički značajnim negativnim prediktorom stavova prema rizičnom online ponašanju. Uvidom u korelacijsku matricu (Tablica 23) može se opaziti kako varijabla ekstraverzije ostvaruje niske negativne korelacije ili nije u statistički značajnim korelacijama s varijablama uključenima u istraživanje (između ostalog, nije u značajnim korelacijama s varijablama stavova, dobi, roda i socijalno poželjnog odgovaranja), osim s varijablom traženja uzbuđenja, s kojom je statistički značajno pozitivno povezana ($r = .256$, $p < .01$). Dakle, varijabla ekstraverzije ima supresorski učinak na povezanost traženja uzbuđenja i stavova prema rizičnom online ponašanju. Supresor je varijabla koja ima nisku ili nultu korelaciju

s kriterijem, no relativno je u visokoj korelaciji s nekim od značajnih prediktora, čime povećava udio objašnjene varijance kriterija. Supresor umanjuje varijabilitet prediktora i time poboljšava prognozu rezultata. Kada je supresor uključen u regresijsku jednadžbu povećava se prediktivna valjanost druge varijable, što rezultira povećanjem regresijskog koeficijenta (Friedman i Wall, 2005).

Čini se zanimljivim komentirati i da su, kada su u trećem koraku uključeni u analizu, emocionalni i ponašajni problemi bili značajni prediktor na razini značajnosti od $p < .05$, no uključivanjem varijable prošlog rizičnog online ponašanja u četvrtom koraku, prestali su biti značajni prediktor stavova prema rizičnom online ponašanju. Vjerojatno je razlog tomu što se dio varijance kriterija, odnosno stavova prema rizičnom online ponašanju, koju objašnjavaju emocionalni i ponašajni problemi preklapa s varijancom kriterija koju objašnjava prošlo rizično online ponašanje. Naime, iz korelacijske matrice (Tablica 23) možemo zaključiti kako postoji statistički značajna povezanost ($r = .390$, $p < .01$) između emocionalnih i ponašajnih problema i prošlog rizičnog online ponašanja adolescenata, odnosno adolescenti koji imaju više emocionalnih i ponašajnih problema su prethodno bili uključeni u više rizičnih online ponašanja.

Varijabla socijalno poželjnog odgovaranja, koja je u ovom istraživanju bila korištena kao kontrolna varijabla, bila je statistički značajna u prvom koraku analize, međutim uključivanjem ostalih varijabli, ona je izgubila svoju značajnost. Uvidom u korelacijsku matricu (Tablica 23) opažamo da je ova varijabla statistički značajno, nisko i negativno povezana s ostalim prediktorima i kriterijem.

Tablica 24

Hijerarhijska regresijska analiza: dob, rod, ekstraverzija, traženje uzbuđenja, emocionalni i ponašajni problemi, rizična ponašanja u stvarnom životu i prošlo rizično online ponašanje kao prediktori stavova prema rizičnom online ponašanju

	Beta (β)	<i>t</i>	Sažetak modela
1. korak (dob, rod, SPO)			Korigirani $R^2 = .097$
dob	.055	1.51	$F(3,663) = 24.8, p < .01$
rod	.251	6.80**	
SPO	-.159	-4.29**	
2. korak (dob, rod, SPO, osobine ličnosti)			Korigirani $R^2 = .142$
dob	.056	1.56	$F(5,661) = 23.1, p < .01$
rod	.264	7.31**	Promjena $R^2 = .047$
SPO	-.112	-3.01**	
ekstraverzija	-.138	-3.70**	
traženje uzbuđenja	.217	5.67**	
3. korak (dob, rod, SPO, osobine ličnosti, EPP i RP)			Korigirani $R^2 = .209$
dob	.039	1.12	$F(7,659) = 26.1, p < .01$
rod	.239	6.72**	Promjena $R^2 = .068$
SPO	-.035	-0.95	
ekstraverzija	-.076	-2.01*	
traženje uzbuđenja	.154	4.08**	
EPP	.093	1.99*	
RP	.221	4.68**	
4. korak (dob, rod, SPO, osobine ličnosti, EPP, RP i ROP)			Korigirani $R^2 = .317$
dob	.060	1.83	$F(8,658) = 39.2, p < .01$
rod	.217	6.53**	Promjena $R^2 = .105$
SPO	.000	0.004	
ekstraverzija	-.102	-2.905**	
traženje uzbuđenja	.147	4.18**	
EPP	.000	0.005	
RP	.142	3.18**	
ROP1	.367	10.11**	

Legenda: SPO - socijalno poželjno odgovaranje, EPP - emocionalni i ponašajni problemi, RP - rizično ponašanje u stvarnom životu, ROP1 - prošlo rizično online ponašanje

β - standardizirani regresijski koeficijent beta, R^2 - koeficijent determinacije

* $p < .05$, ** $p < .01$

4.2.1.2. Prediktori percipiranih roditeljskih normi. Rezultati hijerarhijske regresijske analize u kojoj percipirane roditeljske norme predstavljaju kriterij prikazani su u Tablici 25. Prediktorski skup objasnio je ukupno 29.2% varijance kriterija. Prvi prediktorski blok objašnjava 6.9% varijance kriterija, drugi dodatnih 2.2%, treći dodatnih 7.5% i četvrti dodatnih 12.6% varijance. Značajni prediktori percipiranih roditeljskih normi u zadnjem koraku analize su rod ($\beta = .155$), ekstraverzija ($\beta = -.111$), rizično ponašanje u stvarnom životu ($\beta = .141$) i prošlo rizično online ponašanje ($\beta = .402$). Svi standardizirani regresijski koeficijenti su pozitivni, osim za varijablu ekstraverzije, što znači da mladići, adolescenti manje izražene ekstraverzije, oni uključeni u više rizičnih ponašanja u stvarnom životu i online okruženju pozitivnijima percipiraju roditeljske norme koje se odnose na rizično online ponašanje (percipiraju učestaliju uključenost u rizično online ponašanje svojih roditelja i njihovo veće odobravanje vlastitog rizičnog online ponašanja), u usporedbi s djevojkama, adolescentima izražene ekstraverzije i onima koji su bili uključeni u manje rizičnih ponašanja u stvarnom životu i online okruženju. Varijabla prošlog rizičnog online ponašanja adolescenata pokazala se najboljim prediktorom njihovih percipiranih roditeljskih normi. Varijable dobi, socijalno poželjnog odgovaranja, traženja uzbuđenja i emocionalnih i ponašajnih problema nisu se pokazali značajnim prediktorima u zadnjem koraku analize.

Rezultati hijerarhijskih regresijskih analiza osjetljivi su na interkorelacije prediktora zbog čega često dolazi do promjena u značajnosti pojedinog prediktora uslijed uvođenja novog bloka varijabli, što se dogodilo i u ovoj analizi, kao i u prethodnoj. Varijabla traženja uzbuđenja koja je u analizu uključena u drugom koraku bila je značajna na razini značajnosti od $p < .05$, a njen beta koeficijent bio je vrlo nizak ($\beta = .080$). Uključivanjem varijabli emocionalnih i ponašajnih problema i rizičnog ponašanja u stvarnom životu u trećem koraku, traženje uzbuđenja prestaje biti značajni prediktor percipiranih roditeljskih normi. Uvidom u korelacijsku matricu zaključujemo da između traženja uzbuđenja i emocionalnih i ponašajnih problema, kao i između traženja uzbuđenja i rizičnog ponašanja u stvarnom životu postoje statistički značajne niske, pozitivne korelacije ($r = .146, p < .01, r = .226, p < .01$), odnosno varijance kriterija koju objašnjavaju ovi prediktori se preklapaju. Adolescenti izraženijeg traženja uzbuđenja imaju više emocionalnih i ponašajnih problema i uključeni su u više rizičnih ponašanja u stvarnom životu, a njihove su percipirane roditeljske norme pozitivnije, odnosno oni percipiraju da su njihovi roditelji češće uključeni u rizično online ponašanje i da više odobravaju njihovo rizično online ponašanje.

Isto vrijedi i za varijablu emocionalnih i ponašajnih problema koja nakon uključivanja prošlog rizičnog online ponašanja prestaje biti značajni prediktor percipiranih roditeljskih normi te se njen standardizirani regresijski koeficijent smanjio za .102, što ukazuje na moguću medijacijsku ulogu rizičnog online ponašanja u povezanosti ove varijable s percipiranim roditeljskim normama. Kao što smo i naveli u ranijoj analizi, postoji statistički značajna povezanost ($r = .390$, $p < .01$) između ova dva prediktora, odnosno između emocionalnih i ponašajnih problema i prošlog rizičnog online ponašanja adolescenata.

Varijabla socijalno poželjnog odgovaranja, koja je u ovom istraživanju bila korištena kao kontrolna varijabla, bila je statistički značajna u prvom koraku analize, međutim uključivanjem ostalih varijabli, ona je izgubila svoju značajnost. Kao što je i ranije navedeno, ova varijabla je statistički značajno, nisko i negativno povezana s ostalim prediktorima i kriterijem.

Tablica 25

Hijerarhijska regresijska analiza: dob, rod, ekstraverzija, traženje uzbuđenja, emocionalni i ponašajni problemi, rizična ponašanja u stvarnom životu i prošlo rizično online ponašanje kao prediktori percipiranih roditeljskih normi

	Beta (β)	t	Sažetak modela
1. korak (dob, rod, SPO)			Korigirani $R^2 = .069$
dob	.023	0.612	$F(3,663) = 17.45$, $p < .01$
rod	.195	5.196**	
SPO	-.166	-4.405**	
2. korak (dob, rod, SPO, osobine ličnosti)			Korigirani $R^2 = .088$
dob	.027	0.713	$F(5,661) = 13.82$, $p < .01$
rod	.204	5.479**	Promjena $R^2 = .022$
SPO	-.150	-3.905**	
ekstraverzija	-.148	-3.833**	
traženje uzbuđenja	.080	2.034*	
3. korak (dob, rod, SPO, osobine ličnosti, EPP i RP)			Korigirani $R^2 = .161$
dob	.010	0.264	$F(7,659) = 19.20$, $p < .01$
rod	.179	4.883**	Promjena $R^2 = .075$
SPO	-.070	-1.826	
ekstraverzija	-.082	-2.108*	
traženje uzbuđenja	.015	0.373	
EPP	.102	2.116*	
RP	.228	4.668**	

4. korak (dob, rod, SPO, osobine ličnosti, EPP, RP i ROP)			Korigirani $R^2 = .292$
dob	.032	0.959	$F(8,658) = 34.49, p < .01$
rod	.155	4.568**	Promjena $R^2 = .126$
SPO	-.031	-0.873	
ekstraverzija	-.111	-3.081**	
traženje uzbuđenja	.007	0.190	
EPP	.000	0.009	
RP	.141	3.089**	
ROP1	.402	10.851**	

Legenda: SPO - socijalno poželjno odgovaranje, EPP - emocionalni i ponašajni problemi, RP - rizično ponašanje u stvarnom životu, ROP1 - prošlo rizično online ponašanje
 β - standardizirani regresijski koeficijent beta, R^2 - koeficijent determinacije
 * $p < .05$, ** $p < .01$

4.2.1.3. Prediktori percipiranih vršnjačkih normi. Rezultati hijerarhijske regresijske analize u kojoj percipirane vršnjačke norme predstavljaju kriterij prikazani su u Tablici 26. Prediktorski skup objasnio je ukupno 25.3% varijance kriterija. Prvi prediktorski blok objašnjava 3.0% varijance kriterija, drugi dodatnih 3.2%, treći dodatnih 4.5% i četvrti dodatnih 14.6% varijance. Značajni prediktori percipiranih vršnjačkih normi u zadnjem koraku analize su ekstraverzija ($\beta = -.118$), traženje uzbuđenja ($\beta = .093$) i prošlo rizično online ponašanje ($\beta = .433$). Svi standardizirani regresijski koeficijenti su pozitivni, osim za varijablu ekstraverzije, što znači da što adolescenti imaju manje izraženu ekstraverziju, jače izraženo traženje uzbuđenja te što su uključeni u više rizičnih online ponašanja, to percipiraju vršnjačke norme koje se odnose na rizično online ponašanje pozitivnijima (percipiraju učestaliju uključenost u rizično online ponašanje svojih vršnjaka i njihovo veće odobravanje vlastitog rizičnog online ponašanja). Varijabla prošlog rizičnog online ponašanja adolescenata pokazala se najboljim prediktorom njihovih percipiranih vršnjačkih normi. Varijable dobi, roda, socijalno poželjnog odgovaranja, emocionalnih i ponašajnih problema i rizičnog ponašanja u stvarnom životu nisu se pokazali značajnim prediktorima u zadnjem koraku analize.

Kada su u trećem koraku uključeni u hijerarhijsku regresijsku analizu, emocionalni i ponašajni problemi i rizično ponašanje u stvarnom životu adolescenata bili su značajni prediktori, međutim uključivanjem njihovog prošlog rizičnog online ponašanja u posljednjem koraku, oni prestaju biti značajni prediktori percipiranih vršnjačkih normi. Uvidom u korelacijsku matricu (Tablica 23) možemo zaključiti kako između varijabli emocionalnih i ponašajnih problema, rizičnog ponašanja u stvarnom životu, prošlog rizičnog online ponašanja i percipiranih vršnjačkih

normi postoje statistički značajne pozitivne korelacije, odnosno kako adolescenti koji imaju više emocionalnih i ponašajnih problema te oni koji su uključeni u više rizičnih ponašanja u stvarnom životu i online okruženju percipiraju vršnjačke norme koje se odnose na rizično online ponašanje pozitivnije. Zbog navedenih povezanosti moguće je kako ovi prediktori objašnjavaju jednaki dio varijance kriterija, odnosno percipiranih vršnjačkih normi. Moguće kako je prošlo rizično online ponašanje adolescenata posredujuća varijabla u objašnjenju povezanosti njihovih emocionalnih i ponašajnih problema i rizičnog ponašanja u stvarnom životu s njihovim percipiranim vršnjačkim normama.

Varijabla socijalno poželjnog odgovaranja, koja je u ovom istraživanju bila korištena kao kontrolna varijabla, bila je statistički značajna u prvom koraku analize, međutim uključivanjem ostalih varijabli, ona je izgubila svoju značajnost. Kao što je i ranije navedeno, ova varijabla je statistički značajno, nisko i negativno povezana s ostalim prediktorima i kriterijem.

Tablica 26

Hijerarhijska regresijska analiza: dob, rod, ekstraverzija, traženje uzbuđenja, emocionalni i ponašajni problemi, rizična ponašanja u stvarnom životu i prošlo rizično online ponašanje kao prediktori percipiranih vršnjačkih normi

	Beta (β)	<i>t</i>	Sažetak modela
1. korak (dob, rod, SPO)			Korigirani $R^2 = .030$
dob	-.028	-0.729	$F(3,663) = 7.90, p < .01$
rod	.044	1.151	
SPO	-.177	-4.592**	
2. korak (dob, rod, SPO, osobine ličnosti)			Korigirani $R^2 = .059$
dob	-.026	-0.682	$F(5,661) = 9.41, p < .01$
rod	.055	1.460	Promjena $R^2 = .032$
SPO	-.144	-3.702**	
ekstraverzija	-.149	-3.789**	
traženje uzbuđenja	.153	3.796**	
3. korak (dob, rod, SPO, osobine ličnosti, EPP i RP)			Korigirani $R^2 = .102$
dob	-.031	-0.840	$F(7,659) = 11.83, p < .01$
rod	.047	1.244	Promjena $R^2 = .045$
SPO	-.085	-2.160*	
ekstraverzija	-.087	-2.158*	
traženje uzbuđenja	.102	2.526*	

EPP	.142	2.861**	
RP	.117	2.325*	
4. korak (dob, rod, SPO, osobine ličnosti, EPP, RP i ROP)			Korigirani $R^2 = .253$
dob	-.007	-0.210	$F(8,658) = 28.60, p < .01$
rod	.021	0.604	Promjena $R^2 = .146$
SPO	-.044	-1.197	
ekstraverzija	-.118	-3.194**	
traženje uzbuđenja	.093	2.537*	
EPP	.033	0.712	
RP	.024	0.510	
ROP1	.433	11.395**	

Legenda: SPO - socijalno poželjno odgovaranje, EPP - emocionalni i ponašajni problemi, RP - rizično ponašanje u stvarnom životu, ROP1 - prošlo rizično online ponašanje
 β - standardizirani regresijski koeficijent beta, R^2 - koeficijent determinacije
 * $p < .05$, ** $p < .01$

4.2.1.4. Prediktori procjene poželjnosti prototipa vršnjaka koji se upušta u rizično online ponašanje. Rezultati hijerarhijske regresijske analize u kojoj procjena poželjnosti prototipa vršnjaka predstavlja kriterij prikazani su u Tablici 27. Prediktorski skup objasnio je ukupno samo 16.1% varijance kriterija. Prvi prediktorski skup objašnjava 2.8% varijance kriterija, drugi dodatnih 3.3%, treći dodatnih 1.9% i četvrti dodatnih 8.1% varijance. Značajni prediktori procjene poželjnosti prototipa u zadnjem koraku analize su rod ($\beta = .075$), traženje uzbuđenja ($\beta = .144$) i prošlo rizično online ponašanje ($\beta = .322$). Svi standardizirani regresijski koeficijenti su pozitivni, što znači da mladići i adolescenti jače izraženog traženja uzbuđenja te oni uključeni u više rizičnih online ponašanja imaju pozitivniju procjenu poželjnosti prototipa vršnjaka koji se upušta u rizično online ponašanje, u usporedbi s djevojkama, adolescentima manje izraženog traženja uzbuđenja i onima koji su u prošlosti bili uključeni u manje rizičnih online ponašanja. Varijabla prošlog rizičnog ponašanja adolescenata pokazala se najboljim prediktorom njihove procjene poželjnosti prototipa vršnjaka koji se upušta u rizično online ponašanje. Varijable dobi, socijalno poželjnog odgovaranja, emocionalnih i ponašajnih problema i rizičnog ponašanja u stvarnom životu nisu se pokazali značajnim prediktorima u zadnjem koraku analize.

Varijabla ekstraverzije ne pokazuje statistički značajnu bivarijatnu korelaciju s procjenom poželjnosti prototipa, međutim kada je uključena kao prediktor u drugom koraku regresijske analize, nakon dobi, roda i socijalno poželjnog odgovaranja, zajedno s traženjem uzbuđenja,

pokazala se statistički značajnim negativnim prediktorom procjene poželjnosti prototipa. Kao i u prvoj hijerarhijskoj regresijskoj analizi (4.2.1.1. Prediktori stavova prema rizičnom online ponašanju) čini se kako varijabla ekstraverzije, zbog svoje povezanosti s varijablom traženja uzbuđenja ($r = .256, p < .01$) ima supresorski učinak na povezanost traženja uzbuđenja i procjene poželjnosti prototipa.

Varijabla socijalno poželjnog odgovaranja, koja je u ovom istraživanju bila korištena kao kontrolna varijabla, bila je statistički značajna u prvom koraku analize, međutim uključivanjem ostalih varijabli, ona je izgubila svoju značajnost. Kao što je i ranije navedeno, ova varijabla je statistički značajno, nisko i negativno povezana s ostalim prediktorima i kriterijem.

Tablica 27

Hijerarhijska regresijska analiza: dob, rod, ekstraverzija, traženje uzbuđenja, emocionalni i ponašajni problemi, rizična ponašanja u stvarnom životu i prošlo rizično online ponašanje kao prediktori procjene poželjnosti prototipa

	Beta (β)	<i>t</i>	Sažetak modela
1. korak (dob, rod, SPO)			Korigirani $R^2 = .028$
dob	.016	0.414	$F(3,663) = 7.50, p < .01$
rod	.093	2.417*	
SPO	-.145	-3.762**	
2. korak (dob, rod, SPO, osobine ličnosti)			Korigirani $R^2 = .059$
dob	.016	0.429	$F(5,661) = 9.38, p < .01$
rod	.103	2.728**	Promjena $R^2 = .033$
SPO	-.105	-2.693**	
ekstraverzija	-.112	-2.865**	
traženje uzbuđenja	.184	4.574**	
3. korak (dob, rod, SPO, osobine ličnosti, EPP i RP)			Korigirani $R^2 = .076$
dob	.010	0.266	$F(7,659) = 8.81, p < .01$
rod	.094	2.449**	Promjena $R^2 = .019$
SPO	-.065	-1.624	
ekstraverzija	-.075	-1.839	
traženje uzbuđenja	.150	3.679**	
EPP	.073	1.454	
RP	.096	1.882	
4. korak (dob, rod, SPO, osobine ličnosti, EPP, RP i ROP)			Korigirani $R^2 = .161$
dob	.028	0.773	$F(8,658) = 16.42, p < .01$

rod	.075	2.029*	Promjena $R^2 = .081$
SPO	-.034	-0.882	
ekstraverzija	-.098	-2.508*	
traženje uzbuđenja	.144	3.691**	
EPP	-.008	-0.158	
RP	.027	0.542	
ROP1	.322	7.990**	

Legenda: SPO - socijalno poželjno odgovaranje, EPP - emocionalni i ponašajni problemi, RP - rizično ponašanje u stvarnom životu, ROP1 - prošlo rizično online ponašanje
 β - standardizirani regresijski koeficijent beta, R^2 - koeficijent determinacije
 * $p < .05$, ** $p < .01$

4.2.1.5. Prediktori percepcije sličnosti prototipu vršnjaka koji se upušta u rizično online ponašanje. Rezultati hijerarhijske regresijske analize u kojoj percepcija sličnosti prototipu vršnjaka predstavlja kriterij prikazani su u Tablici 28. Prediktorski skup objasnio je ukupno 35.7% varijance kriterija. Prvi prediktorski skup objašnjava 6.3% varijance kriterija, drugi dodatnih 5.2%, treći dodatnih 6.7% i četvrti dodatnih 17.5% varijance. Značajni prediktori percepcije sličnosti prototipu u zadnjem koraku analize su ekstraverzija ($\beta = -.139$), traženje uzbuđenja ($\beta = .129$), emocionalni i ponašajni problemi ($\beta = .125$) i prošlo rizično online ponašanje ($\beta = .473$). Svi standardizirani regresijski koeficijenti su pozitivni, osim za varijablu ekstraverzije, što znači da što adolescenti imaju manje izraženu ekstraverziju, jače izraženo traženje uzbuđenja, više emocionalnih i ponašajnih problema te što su uključeni u više rizičnih online ponašanja, to percipiraju veću osobnu sličnost prototipu vršnjaka koji se upušta u rizično online ponašanje. Varijabla prošlog rizičnog online ponašanja adolescenata pokazala se najboljim prediktorom njihove percepcije sličnosti prototipu vršnjaka koji se upušta u rizično online ponašanje. Varijable dobi, roda i rizičnog ponašanja u stvarnom životu nisu se pokazali značajnim prediktorima u zadnjem koraku analize.

Kao i u ranijim analizama, kada je u analizu uvršteno rizično online ponašanje u posljednjem koraku analize, standardizirani regresijski koeficijent emocionalnih i ponašajnih problema se značajno smanjio, što je moguće objasniti korelacijom između ova dva prediktora ($r = .390$, $p < .01$) te ovih prediktora i kriterija ($r = .362$, $p < .01$, $r = .543$, $p < .01$).

Zanimljivo je istaknuti da se varijabla socijalno poželjnog odgovaranja također pokazala značajnim prediktorom percepcije sličnosti prototipu ($\beta = -.111$), odnosno sudionici koji su skloniji socijalno poželjnom odgovaranju percipiraju manju osobnu sličnost prototipu (ili smatraju da je

socijalno poželjnije izjaviti da nisu slični prototipu). Nadalje, moguće je uočiti potencijalnu posredujuću ulogu emocionalnih i ponašajnih problema i/ili rizičnog ponašanja u stvarnom životu u odnosu socijalno poželjnog odgovaranja i percepcije sličnosti prototipu, budući da se njihovim uvođenjem u analizu standardizirani regresijski koeficijent socijalno poželjnog odgovaranja značajno smanjio. Navedeno je moguće uočiti i u prethodnim regresijskim analizama koje su uključivale različite kriterije (Tablice 24, 25, 26 i 27). Uvidom u korelacijsku matricu (Tablica 23) uočavamo kako je varijabla socijalno poželjnog odgovaranja u negativnim korelacijama sa stavovima prema rizičnom online ponašanju, percipiranim socijalnim normama, procjenom poželjnosti prototipa, emocionalnim i ponašajnim problemima i rizičnim ponašanjem u stvarnom životu. Čini se kako adolescenti skloni socijalno poželjnom odgovaranju imaju negativnije stavove prema rizičnom online ponašanju, negativniju percepciju socijalnih normi vezanih uz to ponašanje, negativniju procjenu poželjnosti prototipa vršnjaka uključenog u takvo ponašanje (ili smatraju da je socijalno poželjnije osuđivati takvo ponašanje i osobe koje se upuštaju u takvo ponašanje), ali navedeno vrijedi samo za one adolescente koji uz sklonost socijalnom poželjnom odgovaranju pokazuju i manje izražene emocionalne i ponašajne probleme i/ili rizično ponašanje u stvarnom životu.

Tablica 28

Hijerarhijska regresijska analiza: dob, rod, ekstraverzija, traženje uzbuđenja, emocionalni i ponašajni problemi, rizična ponašanja u stvarnom životu i prošlo rizično online ponašanje kao prediktori percepcije sličnosti prototipu

	Beta (β)	<i>t</i>	Sažetak modela
1. korak (dob, rod, SPO)			Korigirani $R^2 = .063$
dob	-.009	-0.250	$F(3,663) = 15.94, p < .01$
rod	-.036	-0.949	
SPO	-.261	-6.903**	
2. korak (dob, rod, SPO, osobine ličnosti)			Korigirani $R^2 = .112$
dob	-.007	-0.183	$F(5,661) = 17.87, p < .01$
rod	-.022	-0.587	Promjena $R^2 = .052$
SPO	-.219	-5.799**	
ekstraverzija	-.189	-4.962**	
traženje uzbuđenja	.196	5.011**	
3. korak (dob, rod, SPO, osobine ličnosti, EPP i RP)			Korigirani $R^2 = .178$
dob	-.003	-0.091	$F(7,659) = 21.54, p < .01$

rod	-.016	-0.442	Promjena $R^2 = .067$
SPO	-.157	-4.140**	
ekstraverzija	-.105	-2.728**	
traženje uzbuđenja	.138	3.583**	
EPP	.244	5.125**	
RP	.057	1.180	
4. korak (dob, rod, SPO, osobine ličnosti, EPP, RP i ROP)			Korigirani $R^2 = .357$
dob	.023	0.730	$F(8,658) = 46.47, p < .01$
rod	-.045	-1.384	Promjena $R^2 = .175$
SPO	-.111	-3.287**	
ekstraverzija	-.139	-4.057**	
traženje uzbuđenja	.129	3.775**	
EPP	.125	2.889**	
RP	-.045	-1.036	
ROP1	.473	13.419**	

Legenda: SPO - socijalno poželjno odgovaranje, EPP - emocionalni i ponašajni problemi, RP - rizično ponašanje u stvarnom životu, ROP1 - prošlo rizično online ponašanje
 β - standardizirani regresijski koeficijent beta, R^2 - koeficijent determinacije
 $p < .05$, $** p < .01$

U nastavku ćemo se osvrnuti na doprinos pojedinih prediktorskih blokova u objašnjenju varijance različitih kriterija. Zanimljivo je usporediti kako prvi prediktorski blok (dob, rod i socijalno poželjno odgovaranje) najviše doprinosi objašnjenju varijance percipiranih roditeljskih normi (17.5%), dok objašnjenju ostalih kriterija – stavova prema rizičnom online ponašanju, vršnjačkih normi, procjene poželjnosti prototipa i sličnosti prototipu doprinosi umjereno, odnosno 9%, 7.9%, 7.5% i 6.3%. Drugi prediktorski blok, u kojemu su u analizu uvrštene osobine ličnosti ekstraverzija i traženje uzbuđenja, objašnjenju kriterija doprinosi skromno, od 2.2% (za kriterij roditeljskih normi) do 5.2% (za kriterij sličnosti prototipu), odnosno čini se kako osobine ličnosti vrlo skromno doprinose objašnjenju konstrukata prve razine Modela prototipova. U trećem prediktorskom bloku dodane su varijable emocionalnih i ponašajnih problema adolescenata i njihovog rizičnog ponašanja u stvarnom životu, a ove varijable najviše su doprinijele objašnjenju kriterija roditeljskih normi (7.5%), zatim objašnjenju stavova prema rizičnom online ponašanju (6.8%), sličnosti prototipu (6.7%), vršnjačkim normama (4.5%) i najmanje procjeni poželjnosti prototipa (1.9%). Konačno, u posljednjem koraku analize dodana je varijabla prošlog rizičnog online ponašanja koja je objasnila najveći dio varijance kriterija; 10.5% varijance stavova prema rizičnom ponašanju, 12.6% varijance roditeljskih normi, 14.6% varijance vršnjačkih normi, 8.1% varijance procjene poželjnosti prototipa i 17.5% varijance sličnosti prototipu.

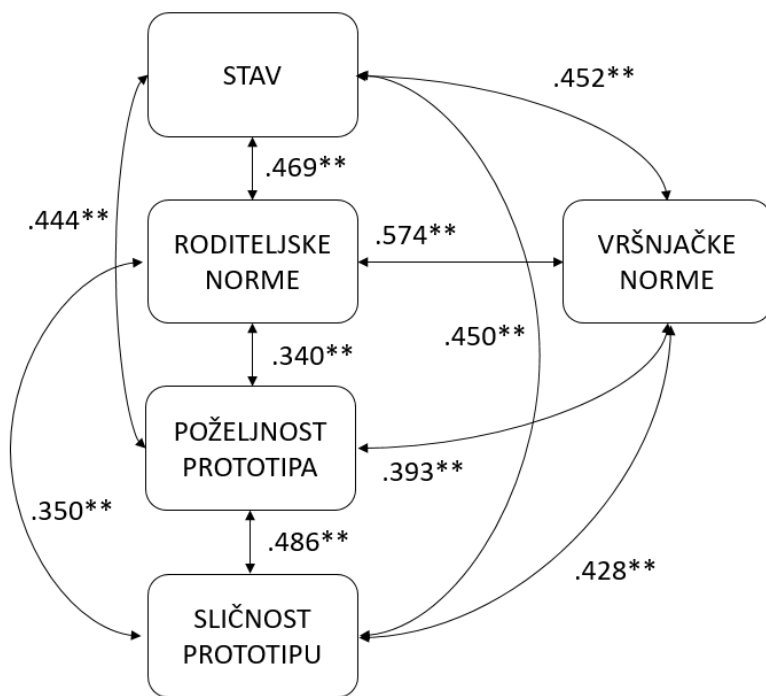
Na temelju provedenih hijerarhijskih regresijskih analiza može se zaključiti kako je hipoteza H1a samo djelomično potvrđena. U posljednjem koraku analize, dob se nije pokazala značajnim prediktorom niti jedne kriterijske varijable koja se odnosi na konstrukte prve razine Modela prototipova (stavove prema rizičnom online ponašanju, roditeljske i vršnjačke norme, procjenu poželjnosti i sličnost prototipu), a rod adolescenata se pokazao značajnim prediktorom njihovih stavova prema rizičnom online ponašanju, percipiranih roditeljskih normi i procjene poželjnosti prototipa (mladići imaju pozitivnije stavove prema rizičnom ponašanju, pozitivniju percepciju roditeljskih normi i pozitivnije procjenjuju poželjnost prototipa, od djevojaka). Varijabla socijalno poželjnog odgovaranja, koja je u ovom istraživanju bila korištena kao kontrolna varijabla, bila je statistički značajna u prvom koraku analiza, međutim uključivanjem ostalih varijabli, ona je izgubila svoju značajnost. Navedeno vrijedi za prve četiri provedene hijerarhijske regresijske analize, dok je u slučaju pete analize, one u kojoj je kriterij bila percepcija sličnosti prototipu, varijabla socijalno poželjnog odgovaranja ostala statistički značajni negativni prediktor tog kriterija.

Suprotno od postavljene hipoteze, čini se kako što su adolescenti ekstrovertiraniji, to percipiraju roditeljske i vršnjačke norme negativnijima te smatraju da su manje slični prototipu vršnjaka uključenog u rizično online ponašanje. Također, čini se kako varijabla ekstraverzije ima supresorski učinak na povezanost traženja uzbuđenja sa stavovima prema rizičnom online ponašanju i procjenom poželjnosti prototipa. Traženje uzbuđenja adolescenata u zadnjem koraku analiza je značajni pozitivni prediktor njihovih stavova prema rizičnom online ponašanju, percipiranih vršnjačkih normi, procjene poželjnosti prototipa i percepcije sličnosti prototipu.

U zadnjem koraku svake od pet provedenih analiza, emocionalni i ponašajni problemi adolescenata bili su značajni pozitivni prediktor u samo jednoj, odnosno bili su statistički značajni prediktor samo jednog kriterija – percepcije sličnosti prototipu, dok je rizično ponašanje u stvarnom životu adolescenata pozitivni prediktor njihovih stavova prema rizičnom online ponašanju i percipiranih roditeljskih normi.

Prošlo rizično online ponašanje adolescenata je najbolji pozitivni prediktor svih pet kriterijskih varijabli te se čini kako ima posredujuću ulogu u povezanosti njihovih emocionalnih i ponašajnih problema s njihovim stavovima, percipiranim roditeljskim i vršnjačkim normama i percipiranom sličnošću prototipu.

4.2.1.6. Povezanost stavova prema rizičnom online ponašanju, percipiranih socijalnih normi i percepcije prototipa. Kako bi se ispitala povezanost stavova prema rizičnom online ponašanju, percipiranih (roditeljskih i vršnjačkih) socijalnih normi, procjene poželjnosti prototipa vršnjaka uključenog u rizično online ponašanje i percipirane sličnosti takvom prototipu, odnosno kako bi se odgovorilo na postavljenu drugu hipotezu prvog problema, provedena je korelacijska analiza. Rezultati su pokazali kako su sve navedene varijable umjereno pozitivno povezane (Slika 3), što je u skladu s postavljenom hipotezom (H1b). Dakle, što adolescenti imaju pozitivnije stavove prema rizičnom online ponašanju, pozitivnijima percipiraju roditeljske i vršnjačke norme vezane uz rizično online ponašanje (percipiraju veću učestalost rizičnog online ponašanja roditelja i vršnjaka i percipiraju da oni više odobravaju njihovu uključenost u rizično online ponašanje), pozitivnije procjenjuju poželjnost prototipa vršnjaka koji se upušta u rizično online ponašanje te percipiraju da su sami sličniji takvom prototipu.

Slika 3

Povezanost stavova prema rizičnom online ponašanju, socijalnih normi i percepcije prototipa izražena Pearsonovim koeficijentima korelacije (r)

** $p < .01$

4.2.2. Medijacijske analize

Drugi istraživački problem bio je ispitati je li na temelju stavova adolescenata prema rizičnom online ponašanju i njihovih percipiranih socijalnih normi koje se odnose na rizično online ponašanje moguće predvidjeti njihovo rizično online ponašanje, odnosno njihovo uspostavljanje rizičnih online kontakata, uz pretpostavljenu medijacijsku ulogu ponašajne namjere i spremnosti na ponašanje u ovim odnosima. Također, cilj je bio ispitati je li na temelju percepcije prototipa vršnjaka koji se upušta u rizično online ponašanje moguće predvidjeti uspostavljanje rizičnih online kontakata adolescenata, uz pretpostavljenu medijacijsku ulogu njihove spremnosti na ponašanje. Pretpostavljeno je i kako će ponašajna namjera adolescenata biti medijator u odnosu njihove spremnosti na ponašanje s njihovim uspostavljanjem rizičnih online kontakata. Kako bi se odgovorilo na postavljeni problem i hipoteze provedeno je šest zasebnih medijacijskih analiza, od čega tri medijacijske analize s višestrukim medijatorima i tri jednostavne medijacijske analize. Uspostavljanje rizičnih online kontakata procijenjeno u drugoj vremenskoj točki predstavljalo je kriterij u svim provedenim analizama.

- (1) U prvoj medijacijskoj analizi prediktor su bili stavovi prema rizičnom online ponašanju, a medijatori ponašajna namjera i spremnost na ponašanje.
- (2) U drugoj medijacijskoj analizi prediktor su bile percipirane roditeljske norme, a medijatori ponašajna namjera i spremnost na ponašanje.
- (3) U trećoj medijacijskoj analizi prediktor su bile percipirane vršnjačke norme, a medijatori ponašajna namjera i spremnost na ponašanje.
- (4) U četvrtoj medijacijskoj analizi prediktor je bila procjena poželjnosti prototipa, a medijator spremnost na ponašanje.
- (5) U petoj medijacijskoj analizi prediktor je bila percipirana sličnost prototipu, a medijator spremnost na ponašanje.
- (6) U šestoj medijacijskoj analizi prediktor je bila spremnost na ponašanje, a medijator ponašajna namjera.

Radi bolje preglednosti, varijable uključene u medijatorske modele bit će prikazane i grafički (Slike 4, 5, 6, 7, 8 i 9).

Kako bismo za neku varijablu mogli reći da predstavlja medijatorsku varijablu, potrebno je da varijable uključene u medijatorski model zadovoljavaju četiri pretpostavke (Baron i Kenny, 1986): 1) povezanost između prediktora i kriterija mora biti značajna, 2) povezanost između prediktora i medijatora mora biti značajna, 3) povezanost između medijatora i kriterija mora biti značajna i 4) povezanost prediktora i kriterija mora biti manja ili nepostojeća nakon kontrole medijatorske varijable. Između svih varijabli korištenih u medijacijskim analizama na bivarijatnoj razini postoji statistički značajna povezanost ($r = .266$ do $r = .585$, $p < .01$) (Tablica 30), čime su zadovoljene prve tri navedene pretpostavke.

Medijacijska analiza izdvaja nekoliko učinaka (Baron i Kenny, 1986; Hayes, 2022); prvi se naziva ukupni učinak (c) i odnosi se na djelovanje prediktora na kriterij u kombinaciji s medijatorom. Drugi se naziva izravni učinak (c'), a odnosi se na samostalno djelovanje prediktora na kriterij, uz kontrolu medijatora. U trećem, neizravnom učinku (ab), prediktor ostvaruje učinak na kriterij, ali preko medijatora na način da prediktor djeluje na medijator (put a), a medijator djeluje na kriterij (put b). Da bi se dokazala medijacija, ukupni i neizravni učinak trebaju biti statistički značajni, a izravni učinak statistički neznačajan ili manji od ukupnog učinka. Medijacija je potpuna kada nakon uvođenja medijatora izravan učinak prediktora na kriterij više nije statistički značajan, već postoji samo statistički značajni neizravni učinak. O djelomičnoj medijaciji govorimo kada su i izravni i neizravni učinak statistički značajni. Medijacijski modeli u razvojnoj psihologiji najčešće se koriste kako bi ispitali utjecaj nekog čimbenika, najčešće kontekstualnog čimbenika, na određeni razvojni ishod (Selig i Preacher, 2009). Budući da je potrebno određeno vrijeme da dođe do učinaka čimbenika (prediktora) na razvojni ishod (kriterij), medijacijski modeli se u razvojnoj psihologiji ne bi trebali koristiti za transverzalne podatke, već isključivo za longitudinalne podatke (Selig i Preacher, 2009) kakve imamo u ovom istraživanju.

Cilj višestruke medijacijske analize je procijeniti specifični neizravni učinak medijatora, uz kontrolu ostalih medijatora (Preacher i Hayes, 2008). U Tablici 29 prikazani su rezultati tri medijacijske analize s višestrukim paralelnim medijatorima - ponašajnom namjerom i spremnosti na ponašanje, tri različita prediktora - stavovima prema rizičnom ponašanju, percipiranim roditeljskim i vršnjačkim normama te rizičnim online ponašanjem kao kriterijem. Prikazani su nestandardizirani regresijski koeficijenti, standardne pogreške i značajnosti ukupnih, izravnih i neizravnih učinaka različitih varijabli, kao i indeks medijacije, tj. potpuno standardizirana veličina

neizravnog učinka. Veličina učinka interpretirana je u skladu s prijedlogom Kennyja (2012) koji navodi sljedeće kriterije za tumačenje učinka: .01 za mali učinak, .09 za srednji ili umjereni učinak i .25 za veliki neizravni učinak. U analizi je korištena bootstrap metoda s 5000 ponovljenih uzoraka s odabranom opcijom intervala pouzdanosti 95%, što znači da donju granicu predstavlja najniža vrijednost neizravnog učinka (ab) u 95% slučajnog uzorkovanja, a gornju granicu najviša vrijednost ovog učinka. Ukoliko postoji medijatorski učinak, nula ne smije biti obuhvaćena intervalima pouzdanosti.

Tablica 29

Rezultati tri medijacijske analize s višestrukim medijatorima – ponašajnom namjerom i spremnošću na ponašanje (kriterij je rizično online ponašanje procijenjeno u drugoj vremenskoj točki)

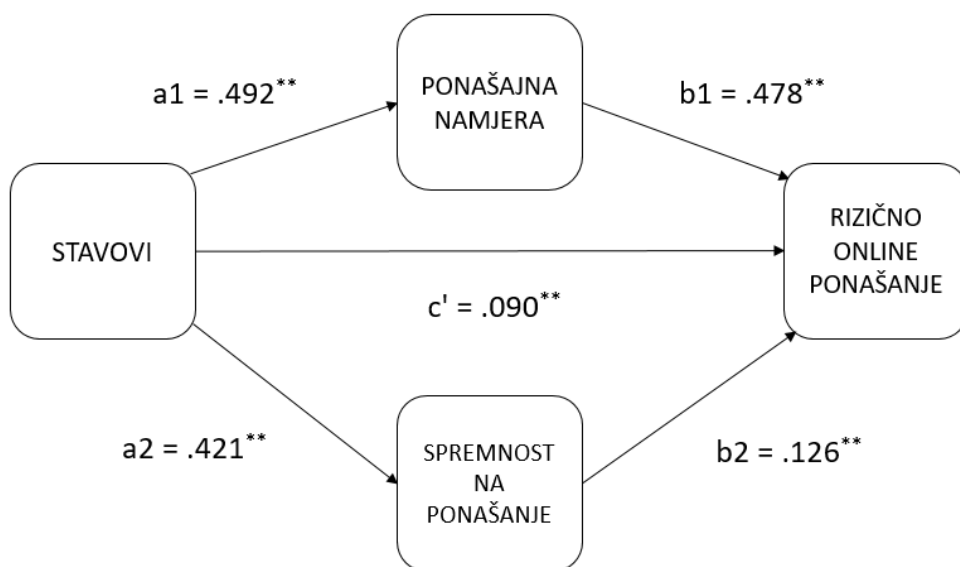
	1. analiza			2. analiza			3. analiza		
	Stavovi prema rizičnom online ponašanju			Percipirane roditeljske norme			Percipirane vršnjačke norme		
	EF	SE	CS	EF	SE	CS	EF	SE	CS
c	.267**	.025	.379	.562**	.063	.326	.426**	.046	.339
c'	.064*	.026	.090	.101	.061	.058	.084	.045	.066
ab	.203	.021	.289 (boot .237 - .345)	.460	.049	.267 (boot .216 - .321)	.343	.034	.273 (boot .225 - .322)
ab1	.166	.020	.236 (boot .181 - .292)	.394	.049	.228 (boot .178 - .283)	.282	.035	.224 (boot .215 - .351)
ab2	.037	.011	.053 (boot .024 - .084)	.066	.018	.038 (boot .019 - .060)	.061	.017	.049 (boot .024 - .075)
c1	.129	.026	.183 (boot .112 - .253)	.328	.055	.190 (boot .130 - .253)	.221	.043	.175 (boot .112 - .243)
varijanca objašnjena modelom (%)	36.4%			36.1%			36.2%		

Legenda: EF - nestandardizirani regresijski koeficijent (učinak), SE – standardna pogreška, boot – „bootstrapping“ s intervalom pouzdanosti od 95 % na temelju 5000 „bootstrapping“ uzoraka, CS – potpuno standardizirana veličina učinka, c – ukupni učinak nezavisne varijable, c' – izravni učinak

nezavisne varijable, ab - ukupni neizravni učinak, ab_1 – neizravni učinak 1 (medijator = ponašajna namjera), ab_2 – neizravni učinak 2 (medijator = spremnost na ponašanje), c_1 – razlika u neizravnim učincima ab_1 i ab_2

** $p < .01$, * $p < .05$

4.2.2.1. Ponašajna namjera i spremnost na ponašanje kao medijatori u odnosu stavova prema rizičnom ponašanju i rizičnog online ponašanja. Testiranim medijacijskim modelom objašnjeno je 36.4% varijance uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata (Tablica 29). Rezultati su pokazali da što su stavovi adolescenata prema uspostavljanju rizičnih online kontakata pozitivniji, to je veća vjerojatnost da će se oni upuštati u online kontakte s nepoznatim osobama. Postoji statistički značajna medijacija ponašajne namjere i spremnosti na ponašanje u vezi između stavova prema rizičnom online ponašanju i rizičnog online ponašanja (Slika 4). Ukupni učinak iznosi .379 ($p < .01$), od čega izravni iznosi .090 ($p < .01$), a neizravni učinak je velik i iznosi .289 (boot .237 - .345). Medijacija je djelomična jer je izravni učinak stavova prema rizičnom online ponašanju na rizično online ponašanje ostao statistički značajan. Neizravni učinak kojeg stavovi prema rizičnom online ponašanju ostvaruju preko ponašajne namjere iznosi .236 (boot .181 - .292), a neizravni učinak kojeg ostvaruju preko spremnosti na ponašanje iznosi .053 (boot .024 - .084), odnosno riječ je o umjerenom i malom veličini učinka (Tablica 29). Između neizravnih učinaka postoji statistički značajna razlika ($c_1 = .183$ (boot .112 - .253)) (Tablica 29). Preko ponašajne namjere objašnjava se veća količina varijance povezanosti između stavova prema rizičnom online ponašanju i rizičnog online ponašanja, nego preko spremnosti na ponašanje. Dakle, stavovi prema online ponašanju svoju povezanost s rizičnim online ponašanjem ostvaruju pretežito preko ponašajne namjere, ali djelomično i preko spremnosti na ponašanje te su s rizičnim online ponašanjem povezani i izravno.

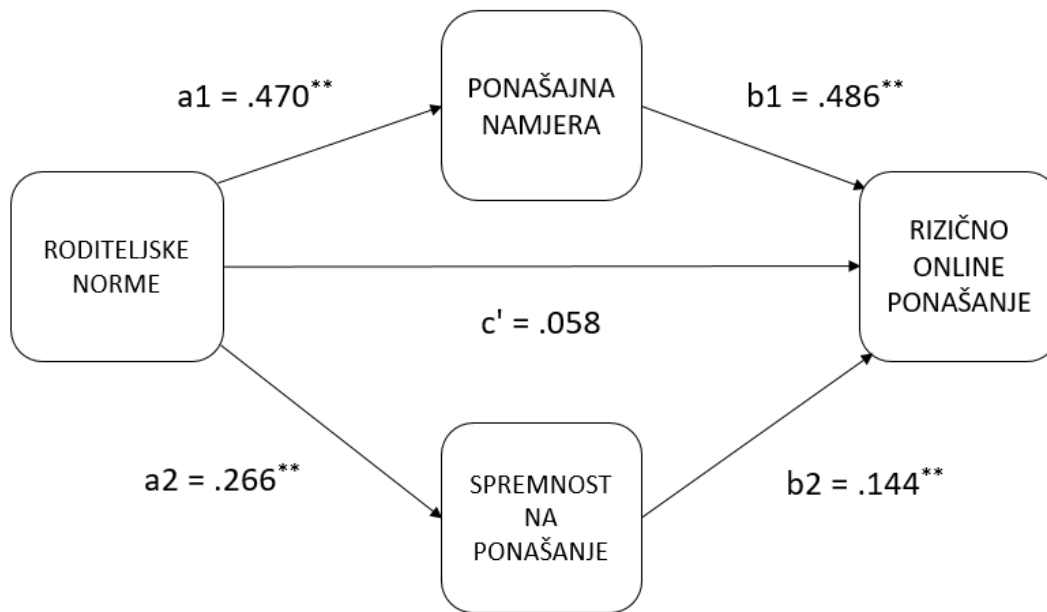
Legenda: a1, a2, b1, b2 - standardizirani regresijski koeficijenti; c' - izravni učinak prediktora na kriterij; ** $p < .01$

Slika 4

Ponašajna namjera i spremnost na ponašanje kao medijatori u odnosu stavova prema rizičnom ponašanju i rizičnog online ponašanja

4.2.2.2. Ponašajna namjera i spremnost na ponašanje kao medijatori u odnosu percipiranih roditeljskih normi i rizičnog online ponašanja. Testiranim medijacijskim modelom objašnjeno je 36.1% varijance uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata (Tablica 29). Rezultati su pokazali da što su percipirane roditeljske norme adolescenata pozitivnije, to je veća vjerojatnost da će se oni upuštati u online kontakte s nepoznatim osobama. Postoji statistički značajna medijacija ili posredovanje ponašajne namjere i spremnosti na ponašanje u vezi između percipiranih roditeljskih normi i rizičnog online ponašanja. Percipirane roditeljske norme svoj učinak na rizično online ponašanje ostvaruju isključivo preko ponašajne namjere i spremnosti na ponašanje (Slika 5). Medijacija je potpuna jer izravni utjecaj percipiranih roditeljskih normi na rizično online ponašanje nije statistički značajan ($c' = .059, p > .05$). Ukupni učinak iznosi .326 (p

< .01), od čega neizravni iznosi .267 (boot .216 - .321). Neizravni učinak kojeg percipirane roditeljske norme ostvaruju na rizično online ponašanje preko ponašajne namjere je umjeren i iznosi .228 (boot .178 - .283), a neizravni učinak kojeg ostvaruju preko spremnosti na ponašanje je mali i iznosi .038 (boot .019 - .060) (Tablica 29). Između neizravnih učinaka postoji statistički značajna razlika ($c1 = .190$ (boot .130 - .253)). Dakle, preko ponašajne namjere objašnjava se veća količina varijance povezanosti između percepcije roditeljskih normi i rizičnog online ponašanja, nego preko spremnosti na ponašanje.

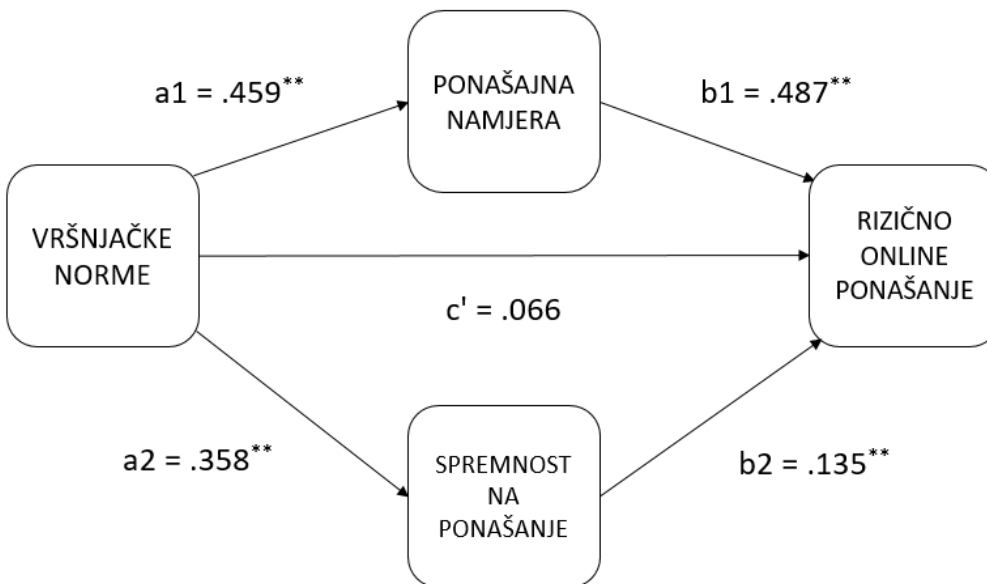
Legenda: $a1$, $a2$, $b1$, $b2$ - standardizirani regresijski koeficijenti; c' - izravni učinak prediktora na kriterij; $** p < .01$

Slika 5

Ponašajna namjera i spremnost na ponašanje kao medijatori u odnosu percipiranih roditeljskih normi i rizičnog online ponašanja

4.2.2.3. Ponašajna namjera i spremnost na ponašanje kao medijatori u odnosu percipiranih vršnjačkih normi i rizičnog online ponašanja. Testiranim medijacijskim modelom objašnjeno je 36.2% varijance uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata (Tablica 29). Rezultati su pokazali da što su percipirane vršnjačke norme adolescenata pozitivnije, to je veća vjerojatnost da će se oni upuštati u online kontakte s nepoznatim osobama. Postoji statistički značajna medijacija ponašajne namjere i spremnosti na ponašanje u vezi između percipiranih vršnjačkih normi i rizičnog online ponašanja (Slika 6). Medijacija je potpuna jer izravni utjecaj percipiranih vršnjačkih normi na rizično online ponašanje nije statistički značajan ($c' = .067, p > .05$). Ukupni učinak iznosi $.339$ ($p < .01$), od čega neizravni iznosi $.273$ (boot $.225 - .322$). Neizravni učinak kojeg percipirane vršnjačke norme ostvaruju preko ponašajne namjere je umjeren i iznosi $.224$ (boot $.215 - .351$), a neizravni učinak kojeg ostvaruju preko spremnosti na ponašanje je mali i iznosi $.049$ (boot $.024 - .075$) (Tablica 29). Između neizravnih učinaka postoji statistički značajna razlika ($c1 = .175$ (boot $.112 - .243$)). Dakle, preko ponašajne namjere objašnjava se veća količina varijance povezanosti između percepcije vršnjačkih normi i rizičnog online ponašanja, nego preko spremnosti na ponašanje.

Čini se kako adolescenti koji pozitivnije percipiraju vršnjačke norme, kao i roditeljske norme (rezultati analize su navedeni i opisani u prethodnom poglavlju) nisu nužno uključeni u više rizičnog online ponašanja, već su u njega uključeni adolescenti koji uz pozitivnu percepciju socijalnih normi imaju i izraženu ponašajnu namjeru i spremnost na rizično ponašanje. Znači da pozitivnija percepcija socijalnih normi ne djeluje izravno na rizično online ponašanje, nego putem toga što pozitivnija percepcija socijalnih normi ima učinak na veću spremnost na ponašanje i ponašajnu namjeru, koje onda imaju učinak na upuštanje u rizično online ponašanje.

Legenda: a1, a2, b1, b2 - standardizirani regresijski koeficijenti; c' - izravni učinak prediktora na kriterij; ** $p < .01$

Slika 6

Ponašajna namjera i spremnost na ponašanje kao medijatori u odnosu percipiranih vršnjačkih normi i rizičnog online ponašanja

U Tablici 30 prikazani su rezultati tri jednostavne medijacijske analize. Prikazani su nestandardizirani regresijski koeficijenti, standardne pogreške i značajnosti ukupnih, izravnih i neizravnih učinaka različitih varijabli, kao i indeks medijacije, tj. potpuno standardizirana veličina neizravnog učinka.

Tablica 30

Rezultati jednostavnih medijacijskih analiza

	Spremnost na ponašanje kao medijator u odnosu procjene poželjnosti prototipa i rizičnog online ponašanja			Spremnost na ponašanje kao medijator u odnosu percepcije sličnosti prototipu i rizičnog online ponašanja			Ponašajna namjera kao medijator u odnosu spremnosti na ponašanje i rizičnog online ponašanja		
	EF	SE	CS	EF	SE	CS	EF	SE	CS
c	.205**	.026	.298	1.180**	.093	.441	.378**	.034	.399
c'	.110**	.027	.160	.864**	.104	.323	.139**	.034	.147
ab	.095	.013	.138 (boot .104- .174)	.316	.056	.118 (boot .078-.160)	.239	.026	.252 (boot .203-.306)
varijanica objašnjena modelom (%)	18%			23.8%			35.8%		

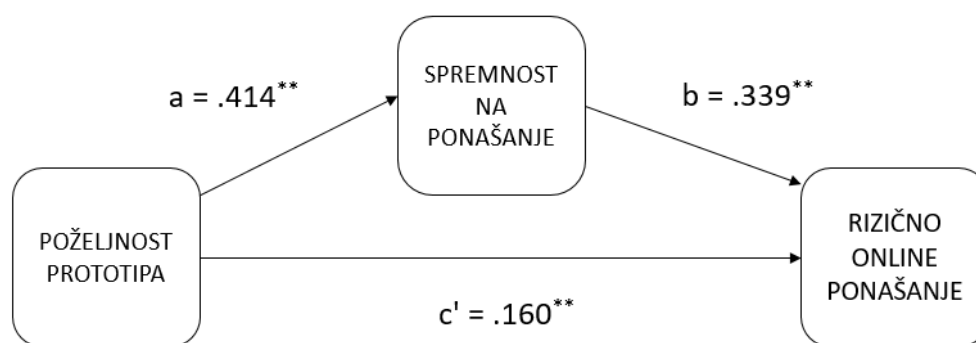
Legenda: EF – nestandardizirani regresijski koeficijent (učinak), SE – standardna pogreška, boot – „bootstraping“ s intervalom pouzdanosti od 95% na temelju 5000 „bootstraping“ uzoraka, CS – potpuno standardizirani učinak, c – ukupni učinak nezavisne varijable, c' – izravni učinak nezavisne varijable, ab – neizravni učinak nezavisne varijable

** $p < .01$

4.2.2.4. Spremnost na ponašanje kao medijator u odnosu procjene poželjnosti prototipa i rizičnog online ponašanja. Testiranim medijacijskim modelom objašnjeno je 18% varijance uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata (Tablica 30). Rezultati su pokazali da što je procjena adolescenata o poželjnosti prototipa vršnjaka koji se upušta u rizično online ponašanje pozitivnija, to oni češće uspostavljaju online kontakte s nepoznatim osobama. Utvrđena je statistički značajna medijacija spremnosti na ponašanje u vezi između procjene takvog prototipa i rizičnog online ponašanja (Slika 7). Medijacija je djelomična jer je izravni utjecaj procjene poželjnosti prototipa na rizično online ponašanje statistički značajan. Ukupni učinak iznosi .298 ($p < .01$), od čega izravni .160 ($p < .01$), a neizravni .138 (boot .104 - .174) (Tablica 30). Veličina neizravnog učinka je umjerena i slična veličini izravnog učinka. Znači da pozitivnija percepcija poželjnosti prototipa djeluje izravno na rizično online ponašanje, ali i putem toga što pozitivnija

percepcija poželjnosti prototipa ima učinak na veću spremnost na ponašanje, koja onda ima učinak na upuštanje u rizično ponašanje.

Važno je napomenuti kako su prema Modelu prototipova procjena poželjnosti prototipa i percepcija sličnosti prototipu uključeni isključivo u socijalno reaktivni put modela, stoga je testirana samo medijacijska uloga spremnosti na ponašanje u njihovom odnosu s rizičnim online ponašanjem. Međutim, provedena hijerarhijska regresijska analiza u nastavku (poglavlje 4.2.3.3. Racionalni i socijalno reaktivni put u procesu donošenja odluka o upuštanju u rizično online ponašanje) sugerira kako i ponašajna namjera ima posredujuću ulogu u ovim odnosima.

Legenda: a, b - standardizirani regresijski koeficijenti; c' - izravni učinak prediktora na kriterij;

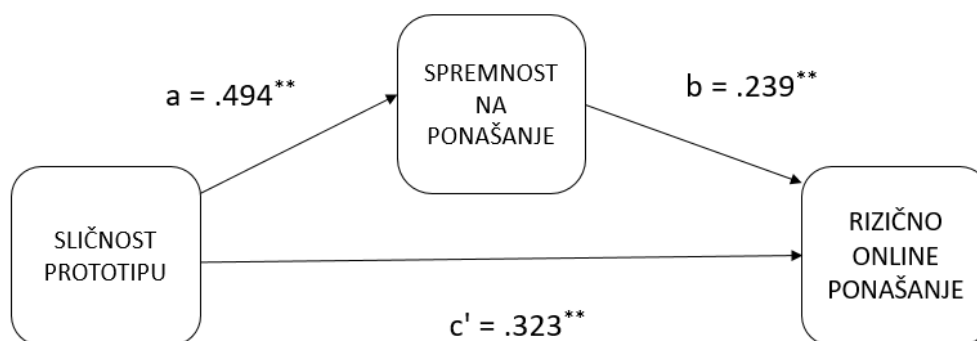
$^{**} p < .01$

Slika 7

Spremnost na ponašanje kao medijator u odnosu procjene poželjnosti prototipa i rizičnog online ponašanja

4.2.2.5. Spremnost na ponašanje kao medijator u odnosu percepcije sličnosti prototipu i rizičnog online ponašanja. Testiranim medijacijskim modelom objašnjeno je 23.8% varijance uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata (Tablica 30). Rezultati su pokazali kako što adolescenti percipiraju veću sličnost prototipu vršnjaka koji se upušta u rizično online ponašanje, to češće uspostavljaju online kontakte s nepoznatim osobama. Utvrđena je statistički značajna medijacija spremnosti na ponašanje u vezi između percepcije sličnosti prototipu i

rizičnog online ponašanja (Slika 8). Medijacija je djelomična jer je izravni učinak percepcije sličnosti prototipu na rizično online ponašanje ostao statistički značajan. Ukupni učinak iznosi .441 ($p < .01$), od čega je izravni učinak veći od neizravnog i iznosi .323 ($p < .01$), dok neizravni iznosi .118 (boot .078 - .160) (Tablica 30). Veličina neizravnog učinka je umjerena. Dakle, percepcija veće sličnosti prototipu vršnjaka koji se upušta u rizično online ponašanje izravno predviđa upuštanja u takva ponašanja, ali i putem toga što djeluje na veću spremnost na takvo ponašanje koja zatim djeluje na upuštanje u rizično online ponašanje.

Legenda: a, b - standardizirani regresijski koeficijenti; c' - izravni učinak prediktora na kriterij;

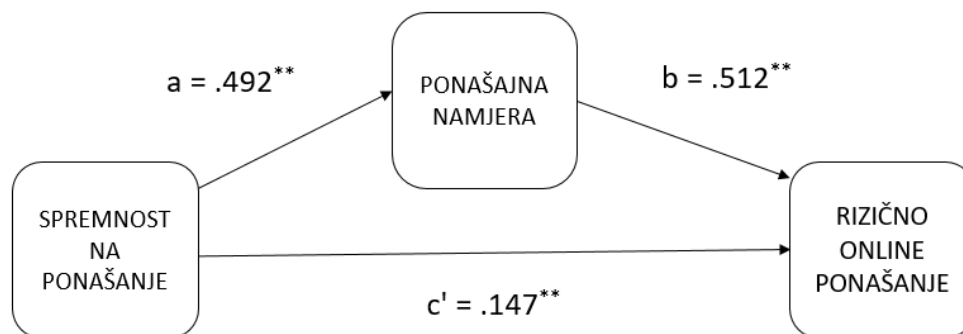
$** p < .01$

Slika 8

Spremnost na ponašanje kao medijator u odnosu percepcije sličnosti prototipu i rizičnog online ponašanja

4.2.2.6. Ponašajna namjera kao medijator u odnosu spremnosti na ponašanje i rizičnog online ponašanja. Testiranim medijacijskim modelom objašnjeno je 35.8% varijance uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata (Tablica 30). Rezultati su pokazali kako što adolescenti imaju višu razinu spremnosti na ponašanje to češće uspostavljaju online kontakte s nepoznatim osobama. Utvrđena je statistički značajna medijacija ponašajne namjere u vezi između spremnosti na ponašanje i rizičnog online ponašanja (Slika 9). Medijacija je djelomična jer je

izravni utjecaj spremnosti na ponašanje na rizično online ponašanje ostao statistički značajan. Ukupni učinak iznosi .399 ($p < .01$), od čega izravni .147 ($p < .01$), a neizravni .252 (boot .203 - .306) (Tablica 30). Veličina neizravnog učinka je velika i veća je od izravnog učinka. Dakle, veća spremnost na ponašanje djeluje na rizično online ponašanje izravno, ali i tako što djeluje na ponašajnu namjeru koja djeluje na upuštanje u rizično online ponašanje.

Legenda: a, b - standardizirani regresijski koeficijenti; c' - izravni učinak prediktora na kriterij;

** $p < .01$

Slika 9

Ponašajna namjera kao medijator u odnosu spremnosti na ponašanje i rizičnog online ponašanja

Zaključno možemo ustvrditi kako su hipoteze H2a, H2b i H2c potvrđene. Što adolescenti imaju izraženije pozitivne stavove prema rizičnom online ponašanju, izraženiju pozitivnu percepciju socijalnih normi, pozitivniju procjenu poželjnosti prototipa vršnjaka te percipiraju veću sličnost takvom prototipu u prvoj vremenskoj točki, to češće uspostavljaju rizične online kontakte u drugoj vremenskoj točki. Ponašajna namjera i spremnost na ponašanje adolescenata su medijatori u odnosima njihovih stavova prema rizičnom online ponašanju i percepcije socijalnih normi s njihovim uspostavljanjem rizičnih online kontakata, a spremnost na ponašanje medijator u odnosima procjene poželjnosti prototipa i percepcije sličnosti prototipu vršnjaka s njihovim uspostavljanjem rizičnih online kontakata. Također, adolescenti čija je spremnost na ponašanje u prvoj točki mjerenja izraženija će vjerojatnije uspostavljati rizične online kontakte u drugoj vremenskoj točki, uz veliki medijacijski učinak ponašajne namjere u ovom odnosu.

4.2.3. Uloga racionalnog i socijalno reaktivnog puta donošenja odluka u objašnjenju rizičnog online ponašanja adolescenata

Treći postavljeni problem odnosio se na usporedbu mogućnosti predviđanja uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata racionalnim i socijalno reaktivnim putem definiranim Modelom prototipova. Također, cilj je bio ispitati objašnjavaju li racionalni i socijalno reaktivni put zajedno veću količinu varijance uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata, nego svaki pojedinačno. Provedene su tri hijerarhijske regresijske analize kako bi se utvrdilo u kojoj je skup prediktora objasnio najveći postotak varijance kriterija (uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata). Sve prediktorske varijable procijenjene su u prvoj vremenskoj točki, a kriterijska varijabla – uspostavljanje rizičnih online kontakata procijenjeno je u drugoj vremenskoj točki.

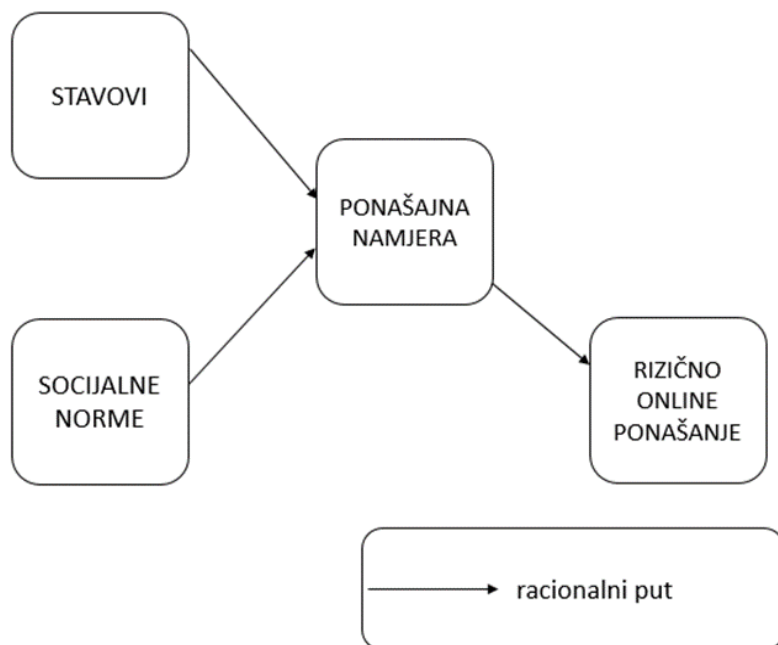
U svakoj analizi u prvom koraku, kao kontrolne varijable, bile su uključene varijable dobi, roda i socijalno poželjnog odgovaranja zbog potencijalnih povezanosti s ostalim varijablama.

- (1) U prvoj hijerarhijskoj regresijskoj analizi kao prediktori uključene su varijable koje su prema Modelu prototipova dio racionalnog puta (procesa) donošenja odluka o (ne)upuštanju u rizično ponašanje; stavovi prema rizičnom online ponašanju, percipirane roditeljske i vršnjačke norme u drugom koraku i ponašajna namjera u trećem koraku (Slika 10).
- (2) U drugoj hijerarhijskoj regresijskoj analizi su kao prediktori uključene varijable koje su prema Modelu prototipova dio socijalno reaktivnog puta (procesa) donošenja odluka o (ne)upuštanju u rizično ponašanje; stavovi prema rizičnom online ponašanju, percipirane roditeljske i vršnjačke norme, procjena poželjnosti prototipa i percepcija sličnosti prototipu vršnjaka uključenog u rizično online ponašanje u drugom koraku i spremnost na ponašanje u trećem koraku (Slika 11).
- (3) U trećoj hijerarhijskoj regresijskoj analizi su kao prediktori uključene varijable koje su prema Modelu prototipova dio racionalnog i socijalno reaktivnog puta (procesa) donošenja odluka o (ne)upuštanju u rizično ponašanje; stavovi prema rizičnom online ponašanju, percipirane roditeljske i vršnjačke norme, procjena poželjnosti prototipa i percepcija

sličnosti prototipu u drugom koraku te ponašajna namjera i spremnost na ponašanje u trećem koraku (Slika 12).

Prije provedbe regresijskih analiza Durbin-Watson testom i faktorom inflacije varijance (engl. Variance inflation factor, VIF) ispitana je multikolinearnost varijabli. Budući da se sve vrijednosti Durbin-Watson testa kreću u rasponu od 1.89 do 1.94, a sve VIF vrijednosti su niske (VIF = 1.47 do VIF = 1.51) zaključuje se da multikolinearnost nije prisutna, čime je zadovoljen uvjet za provedbu regresijskih analiza.

4.2.3.1. Racionalni put u procesu donošenja odluka o upuštanju u rizično online ponašanje. Rezultati hijerarhijske regresijske analize u kojoj su kao prediktori uključene varijable koje prema Modelu prototipova čine racionalni put (Slika 10) prikazani su u Tablici 31. Prediktori su zajedno objasnili ukupno 37.0% varijance kriterija. Prvi prediktorski skup koji se sastojao od dobi, roda i socijalno poželjnog odgovaranja objasnio je 7.5% varijance kriterija, u drugom koraku varijable stavova i percipiranih roditeljskih i vršnjačkih normi objasnile su 14.7% varijance kriterija, a ponašajna namjera je objasnila dodatnih 14.8% varijance kriterija. Značajni prediktori uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata u zadnjem koraku analize su njihovo socijalno poželjno odgovaranje ($\beta = -.116$), njihovi stavovi prema rizičnom online ponašanju ($\beta = .109$) i njihova ponašajna namjera ($\beta = .481$), ali ne i dob, rod i percipirane socijalne norme. Dakle, što adolescenti imaju manju sklonost socijalno poželjnom odgovaranju, pozitivnije stavove prema rizičnom online ponašanju i jače izraženu ponašajnu namjeru, upuštaju se u više rizičnih online ponašanja, odnosno češće uspostavljaju rizične online kontakte. Kada je u model uvrštena ponašajna namjera, percipirane roditeljske i vršnjačke norme, koje su u prvom koraku bile značajne, prestale su biti značajni prediktori uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata, a standardizirani regresijski koeficijent stavova prema rizičnom online ponašanju se smanjio. Dakle, čini se kako je ponašajna namjera posredujuća varijabla u povezanosti stavova, percipiranih roditeljskih i vršnjačkih normi s rizičnim online ponašanjem, što je u skladu s rezultatima provedenih medijacijskih analiza (poglavlje 4.2.2. Medijacijske analize). Varijabla ponašajne namjere adolescenata pokazala se najboljim prediktorom njihovog uspostavljanja rizičnih online kontakata u ovoj analizi.

Slika 10

Racionalni put (proces) kojim prema Modelu prototipova nastaju odluke o (ne)upuštanju u rizično ponašanje (preuzeto iz Gibbons i sur., 2008)

Tablica 31

Hijerarhijska regresijska analiza: dob, rod, socijalno poželjno odgovaranje, stavovi, roditeljske i vršnjačke norme i ponašajna namjera kao prediktori uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata

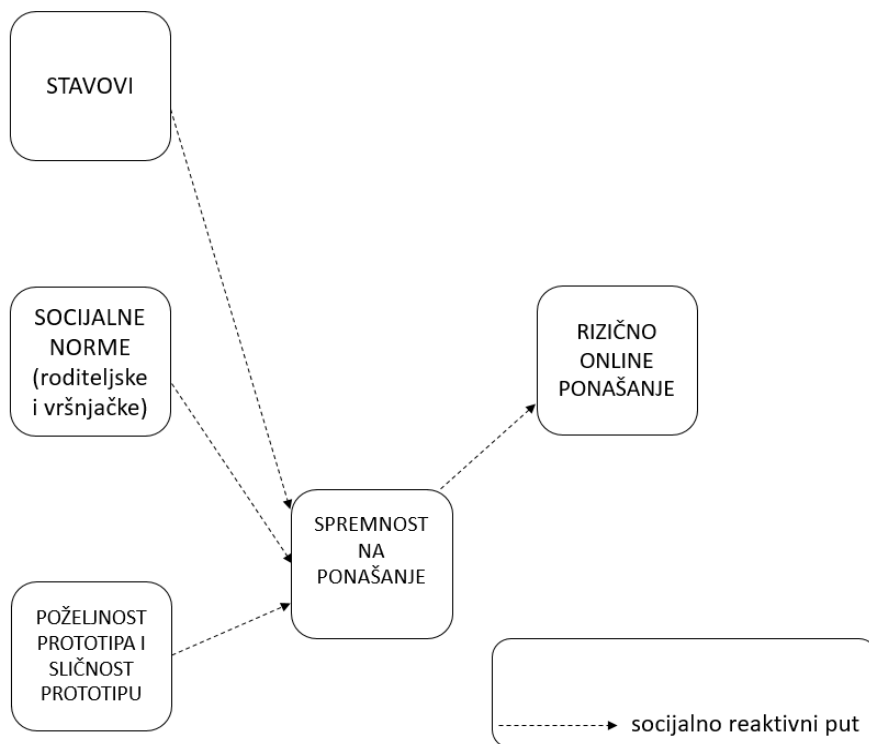
	Beta (β)	<i>t</i>	Sažetak modela
1. korak (dob, rod i SPO)			Korigirani $R^2 = .071$
dob	-.056	-1.488	$F(3,663) = 17.88, p < .01$
rod	.049	1.303	
SPO	-.263	-6.984**	
2. korak (dob, rod, SPO, stavovi, roditeljske i vršnjačke norme)			Korigirani $R^2 = .215$
			$F(6,660) = 31.42, p < .01$
			Promjena $R^2 = .147$
dob	-.068	-1.977	
rod	-.041	-1.130	
SPO	-.182	-5.134**	
stavovi	.249	5.999**	
roditeljske norme	.109	2.468**	
vršnjačke norme	.133	3.038**	

3. korak (dob, rod, SPO, stavovi, roditeljske i vršnjačke norme i ponašajna namjera)			Korigirani $R^2 = .370$ $F(7,659) = 55.34, p < .01$ Promjena $R^2 = .148$
dob	-.051	-1.633	
spol	-.038	-1.159	
SPO	-.116	-3.596**	
stavovi	.109	2.784**	
roditeljske norme	.012	0.291	
vršnjačke norme	.043	1.078	
ponašajna namjera	.481	12.445**	

β - standardizirani regresijski koeficijent beta, R^2 - koeficijent determinacije

* $p < .05$, ** $p < .01$

4.2.3.2. Socijalno reaktivni put u procesu donošenja odluka o upuštanju u rizično online ponašanje. Rezultati hijerarhijske regresijske analize u kojoj su kao prediktori uključene varijable koje prema Modelu prototipova čine socijalno reaktivni put (Slika 11) prikazani su u Tablici 32. Prediktori su zajedno objasnili ukupno 29.7% varijance kriterija. Prvi prediktorski blok (dob, rod i socijalno poželjno odgovaranje) objašnjava 7.5% varijance kriterija, drugi prediktorski blok (stavovi, socijalne norme, procjena poželjnosti prototipa i sličnosti prototipu) objašnjava 19.9% varijance kriterija, a treći (spremnost na ponašanje) dodatnih 2.3% varijance. Značajni prediktori uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata u zadnjem koraku analize su njihova sklonost socijalno poželjnom odgovaranju ($\beta = -.139$), njihovi stavovi prema rizičnom online ponašanju ($\beta = .125$), percipirane roditeljske norme ($\beta = .099$), percipirana sličnost prototipu ($\beta = .205$) i spremnost na ponašanje ($\beta = .185$). Čini se kako što su adolescenti manje skloni socijalno poželjnom odgovaranju, što imaju pozitivnije stavove prema rizičnom ponašanju, percipiraju pozitivnije roditeljske norme, percipiraju veću sličnost prototipu vršnjaka uključenog u rizično online ponašanje i imaju izraženiju spremnost na ponašanje, to češće uspostavljaju rizične online kontakte. Varijable dobi, roda, vršnjačkih normi i procjene poželjnosti prototipa nisu bile značajne u zadnjem koraku analize. Standardizirani regresijski koeficijenti stavova prema rizičnom online ponašanju, percipiranih vršnjačkih normi, procjene poželjnosti prototipa i percipirane sličnosti prototipu su se smanjili dodavanjem spremnosti na ponašanje u drugom koraku analize. Navedeno je u skladu s rezultatima provedenih medijacijskih analiza, odnosno spremnost na ponašanje je djelomični medijator u odnosima stavova prema rizičnom ponašanju, percipiranih vršnjačkih normi, procjene prototipa i percepcije sličnosti prototipu s uspostavljanjem rizičnih online kontakata adolescenata. Varijabla sličnosti prototipu pokazala se najboljim prediktorom uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata u ovoj analizi.

Slika 11

Socijalno reaktivni put (proces) kojim prema Modelu prototipova nastaju odluke o (ne)upuštanju u rizično ponašanje (preuzeto iz Gibbons i sur., 2008)

Tablica 32

Hijerarhijska regresijska analiza: dob, rod, socijalno poželjno odgovaranje, stavovi, roditeljske i vršnjačke norme, procjena poželjnosti i sličnost prototipu i spremnost na ponašanje kao prediktori uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata

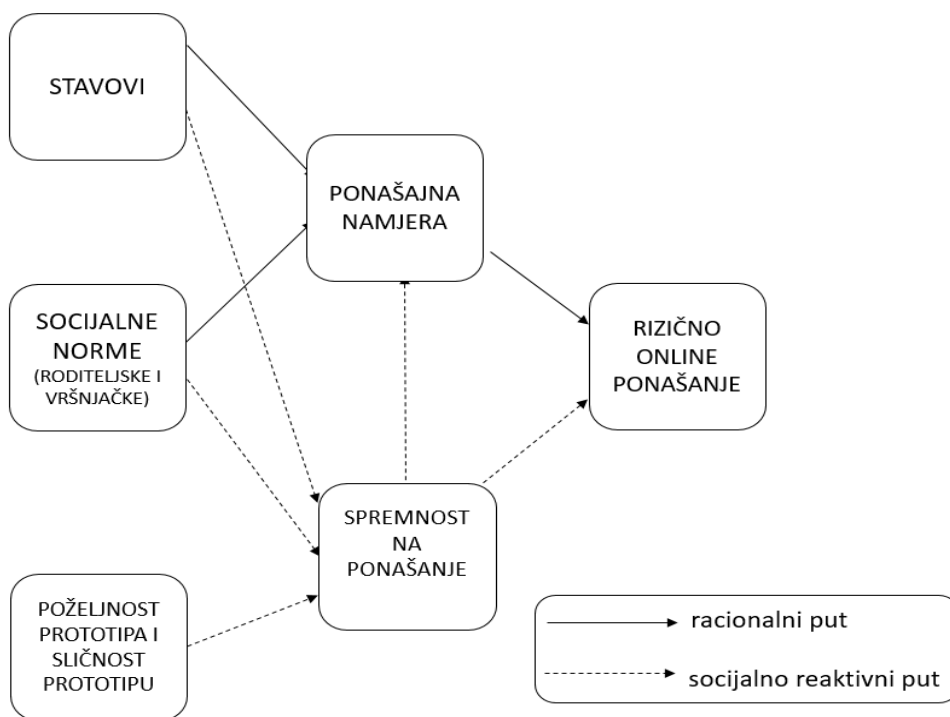
	Beta (β)	<i>t</i>	Sažetak modela
1. korak (dob, rod, SPO)			Korigirani $R^2 = .071$
dob	-.056	-1.488	$F(3,663) = 17.88, p < .01$
rod	.049	1.303	
SPO	-.263	-6.984**	
2. korak (dob, rod, SPO, stavovi, roditeljske i vršnjačke norme, procjena i sličnost prototipu)			Korigirani $R^2 = .265$
			$F(8,658) = 30.98, p < .01$
			Promjena $R^2 = .199$
dob	-.062	-1.862	
rod	-.003	-0.92	

SPO	-.139	-3.984**	
stavovi	.155	3.608**	
roditeljske norme	.089	2.061*	
vršnjačke norme	.071	1.618	
procjena poželjnosti prototipa	.023	0.574	
sličnost prototipu	.264	6.298**	
3. korak (dob, rod, SPO, stavovi, roditeljske i vršnjačke norme, procjena i sličnost prototipu i spremnost na ponašanje)			Korigirani $R^2 = .297$ $F(9,657) = 30.81, p < .01$ Promjena $R^2 = .023$
dob	-.063	-1.902	
rod	-.018	-.508	
SPO	-.139	-4.054**	
stavovi	.125	2.913**	
roditeljske norme	.099	2.342*	
vršnjačke norme	.049	1.130	
procjena poželjnosti prototipa	-.005	-0.130	
sličnost prototipu	.205	4.753**	
spremnost na ponašanje	.185	4.652**	
β - standardizirani regresijski koeficijent beta, R^2 - koeficijent determinacije * $p < .05$, ** $p < .01$			

4.2.3.3. Racionalni i socijalno reaktivni put u procesu donošenja odluka o upuštanju u rizično online ponašanje. Rezultati hijerarhijske regresijske analize u kojoj su kao prediktori uključene varijable koje prema Modelu prototipova čine i racionalni i socijalno reaktivni put (Slika 12) prikazani su u Tablici 33. Prediktori su zajedno objasnili ukupno 38.5% varijance kriterija. Prvi prediktorski skup (dob, rod i socijalno poželjno odgovaranje) objašnjava 7.5% varijance kriterija, drugi prediktorski skup (stavovi, socijalne norme, procjena poželjnosti prototipa i sličnost prototipu) objašnjava 19.9% varijance kriterija, a treći (spremnost na ponašanje i ponašajna namjera) dodatnih 11.1%. Značajni prediktori uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata u zadnjem koraku analize su socijalno poželjno odgovaranje ($\beta = -.106$), percipirana sličnost prototipu ($\beta = .088$), ponašajna namjera ($\beta = .411$) i spremnost na ponašanje ($\beta = .104$). Možemo zaključiti kako što su adolescenti manje skloni socijalno poželjnom odgovaranju, što percipiraju veću sličnost prototipu vršnjaka uključenog u rizično online ponašanje, što izraženiju ponašajnu namjeru i spremnost na ponašanje imaju, češće uspostavljaju rizične online kontakte. Varijabla ponašajne namjere pokazala se najboljim prediktorom uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata.

Dob, rod i percipirane vršnjačke norme nisu se pokazale značajnim prediktorom uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata u ovoj analizi. Također, varijabla procjene

poželjnosti prototipa nije se pokazala značajnim prediktorom niti u ovoj, niti u prošloj regresijskoj analizi (Tablice 32 i 33), iako u medijacijskoj analizi ostvaruje značajan izravni efekt na uspostavljanje rizičnih online kontakata adolescenata kada je u model kao medijator uključena varijabla spremnosti na ponašanje (poglavlje 4.2.2. Medijacijske analize). Nadalje, važno je istaknuti da kada su u regresijsku analizu uvršteni ponašajna namjera i spremnost na ponašanje u trećem koraku, stavovi prema rizičnom online ponašanju i percipirane roditeljske norme, koji su bili značajni u drugom koraku, prestaju biti značajni prediktori uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata. Također, standardizirani regresijski koeficijent percepcije sličnosti prototipu, iako je ostao statistički značajan, smanjio se s .264 na .088 u trećem koraku analize. Navedene rezultate je moguće objasniti činjenicom kako su rezultati hijerarhijskih regresijskih analiza osjetljivi su na interkorelacije prediktora zbog čega često dolazi do promjena u značajnosti pojedinog prediktora uslijed uvođenja novog bloka varijabli, odnosno moguće je kako se dijelovi varijance kriterija koje objašnjavaju različiti prediktori međusobno preklapaju.

Slika 12

Racionalni i socijalno reaktivni putevi (procesi) kojima prema Modelu prototipova nastaju odluke o (ne)upuštanju u rizično ponašanje (preuzeto iz Gibbons i sur., 2008)

Tablica 33

Hijerarhijska regresijska analiza: dob, rod, socijalno poželjno odgovaranje, stavovi, roditeljske i vršnjačke norme, procjena poželjnosti i sličnost prototipu, ponašajna namjera i spremnost na ponašanje kao prediktori uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata

	Beta (β)	t	Sažetak modela
1. korak (dob, rod i SPO)			Korigirani $R^2 = .071$
dob	-.056	-1.488	$F(3,663) = 17.88, p < .01$
rod	.049	1.303	
SPO	-.263	-6.984**	
2. korak (dob, rod, SPO, stavovi, roditeljske i vršnjačke norme, procjena i sličnost prototipu)			Korigirani $R^2 = .265$
			$F(8,658) = 30.98, p < .01$
			Promjena $R^2 = .199$
dob	-.062	-1.862	
rod	-.003	-0.92	
SPO	-.139	-3.984**	
stavovi	.155	3.608**	
roditeljske norme	.089	2.061*	
vršnjačke norme	.071	1.618	
procjena poželjnosti prototipa	.023	0.574	
sličnost prototipu	.264	6.298**	
3. korak (dob, rod, SPO, stavovi, roditeljske i vršnjačke norme, procjena i sličnost prototipu, ponašajna namjera i spremnost na ponašanje)			Korigirani $R^2 = .385$
			$F(10,656) = 41.05, p < .01$
			Promjena $R^2 = .111$
dob	-.051	-1.648	
rod	-.029	-.888	
SPO	-.106	-3.295**	
stavovi	.070	1.729	
roditeljske norme	.023	0.563	
vršnjačke norme	.016	0.397	
procjena poželjnosti prototipa	-.008	-0.211	
sličnost prototipu	.088	2.082*	
ponašajna namjera	.411	9.696**	
spremnost na ponašanje	.104	2.720**	

β - standardizirani regresijski koeficijent beta, R^2 - koeficijent determinacije

* $p < .05$, ** $p < .01$

Zaključno, možemo reći kako su hipoteze H3a i H3b potvrđene. U skladu s postavljenom hipotezom H3a, varijable uključene u racionalni put (stavovi, socijalne norme i ponašajna namjera) objasnile su veći udio varijance uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata (37.0%) od varijabli uključenih u socijalno reaktivni put (stavova, socijalnih normi, poželjnosti prototipa i sličnosti prototipu i spremnosti na ponašanje) (29.7%). Također, sve varijable zajedno (stavovi, socijalne norme, poželjnost prototipa i sličnost prototipu, ponašajna namjera i spremnost na ponašanje), odnosno racionalni i socijalno reaktivni put zajedno, objasnili su veći udio varijance uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata (38.5%), nego svaki od njih pojedinačno, što je također u skladu s postavljenom hipotezom H3b. Ipak, vidljivo je kako je razlika u objašnjenju varijanci između racionalnog puta i racionalnog i socijalno reaktivnog puta zajedno vrlo mala (1.5%), odnosno kada varijablama racionalnog puta dodamo varijable procjene poželjnosti prototipa, sličnosti prototipu i spremnosti na ponašanje objašnjena varijanca rizičnog online ponašanja povećava se za samo 1.5%. Dakle, samostalni doprinos varijabli isključivo socijalno reaktivnog puta u objašnjenju rizičnog online ponašanja je vrlo skroman. Između svih navedenih prediktora postoje statistički značajne umjerene korelacije (Tablica 23), a varijabla ponašajne namjere pokazala se najboljim prediktorom uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata.

Također, u zadnjem koraku analiza, dob i rod nisu bili statistički značajni prediktori rizičnog online ponašanja adolescenata. Međutim, čini se kako, što su adolescenti skloniji socijalno poželjnom odgovaranju, to su skloniji procijeniti svoju uključenost u rizično online ponašanje manjom.

5. RASPRAVA

Uzimajući u obzir trenutne spoznaje, kao i nedostatke dosadašnjih istraživanja, svrha ovog doktorskog rada bila je ispitati može li se Model prototipova koristiti za objašnjenje uspostavljanja kontakata s nepoznatim osobama adolescenata na društvenim mrežama. Prvi cilj istraživanja bio je provjeriti je li na temelju nekih karakteristika adolescenata (njihove dobi, roda, osobina ličnosti, emocionalnih i ponašajnih problema, prethodnog rizičnog ponašanja u stvarnom životu i online okruženju) moguće predvidjeti konstrukte prve razine Modela prototipova; njihove stavove prema rizičnom online ponašanju, percipirane socijalne norme i percepciju prototipa vršnjaka koji se upušta u rizično online ponašanje. Drugi cilj bio je ispitati je li na temelju stavova prema rizičnom online ponašanju, percipiranih socijalnih normi i percepcije prototipa adolescenata moguće predvidjeti njihovo uspostavljanje rizičnih online kontakata uz pretpostavljanju medijacijsku ulogu njihove ponašajne namjere i/ili spremnosti na ponašanje u ovim odnosima. Konačno, treći cilj bio je usporediti mogućnost predviđanja uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata racionalnim i socijalno reaktivnim putem koji su definirani Modelom prototipova.

U ovom istraživanju korištene su metode samoprocjene adolescenata te je ono provedeno u dvije vremenske točke za vrijeme redovne nastave u školama. Istraživanje je provedeno na prigodnom uzroku srednjoškolaca grada Osijeka; sudjelovalo je 30.1% mladića i 69.9% djevojaka, od čega je 80.1% sudionika pohađalo strukovnu srednju školu, a 19.9% sudionika gimnaziju. Primjenom Upitnika sociodemografskih karakteristika i korištenja digitalnih uređaja utvrđene su neke karakteristike uzorka. Naime, čak 63.4% naših sudionika posjeduje tri ili četiri digitalna uređaja. Što se tiče vremena provedenog online, 32.4% sudionika provodi između 2 i 4 sata dnevno online, 27.1% sudionika između 4 i 6 sati, a 27.2% sudionika provodi više od 6 sati dnevno online. Sudionici koriste različite društvene mreže, 66% njih šest do sedam različitih društvenih mreža, a čak 72% sudionika je putem društvenih mreža komuniciralo s nepoznatim osobama. Možemo zaključiti kako, u skladu s rezultatima prethodnih istraživanja provedenih u Republici Hrvatskoj i inozemstvu (Buljan i sur., 2020; Ciboci i sur., 2020; Smahel i sur., 2020; Vejmelka i sur., 2022), naši rezultati ukazuju na visoku zastupljenost uporabe digitalnih uređaja, kao i uporabe društvenih mreža među adolescentima, koja zauzima velik dio njihovog slobodnog vremena te ukazuju kako je većina adolescenata barem jednom uspostavila online kontakt s nepoznatom osobom.

Za početak, kratko će biti prokomentirani rezultati prikazani u poglavlju 4.1. *Preliminarne analize podataka*. Važno je istaknuti da dobiveni rezultati na svim varijablama pokazuju širok raspon, što govori u prilog osjetljivosti korištenih instrumenata, kao i heterogenosti ispitanog uzorka. Čini se kako su traženje uzbuđenja i ekstraverzija osobine ličnosti koje su umjereno izražene u našem uzorku adolescenata te kako oni pokazuju blaže emocionalne i ponašajne probleme; u prosjeku pokazuju umjerene probleme iz područja hiperaktivnosti i emocionalnih teškoća, a vrlo malo problema u ponašanju, što je i očekivano, budući je riječ o nekliničkoj populaciji. Također, u manjoj mjeri su uključeni u rizična ponašanja u stvarnom životu; najmanje rizičnih ponašanja pokazuju iz područja markiranja, seksualno rizičnih ponašanja i agresivnosti. S druge strane, najviše rizičnih ponašanja pokazuju iz područja bezvoljnosti i rastresenosti, što je u skladu s istraživanjem Ricijaša (2010), autora korištene skale rizičnih ponašanja. Ovi rezultati su očekivani s obzirom da korištena subskala bezvoljnosti i rastresenosti obuhvaća čestice kojima se ispituje nezainteresiranost za nastavu i teškoće u koncentraciji na nastavi, odnosno ona obuhvaća probleme koji su relativno česti u populaciji adolescenata.

Prema rezultatima ovog istraživanja čini se kako adolescenti prema uspostavljanju kontakata s nepoznatim osobama imaju djelomično negativan stav, ali opažaju i umjerene pozitivne posljedice takvog ponašanja; smatraju se samo djelomično podložnima rizicima koji mogu proizaći iz takvog ponašanja, odnosno samo djelomično smatraju kako ih ono može učiniti žrtvom nasilja, ugroziti njihovu online sigurnost i privatnost i dovesti do toga da se osramote. U prosjeku se niti slažu niti ne slažu s tvrdnjama da uspostavljanje takvih kontakata može biti zabavno i unaprijediti njihove komunikacijske vještine te djelomično ne smatraju da im ono može donijeti veću popularnost među vršnjacima. Navedeni rezultati su očekivani te su u skladu s nalazima nekih ranijih istraživanja rizičnih ponašanja adolescenata u stvarnom životu (Gibbons i sur., 2004; Gibbons i sur., 2008) i online okruženju (Branley i Covey, 2018; Chen i sur., 2019; Gool, 2015; Ouytsel i sur., 2020; Paluckaitė i Žardeckaitė-Matulaitienė, 2021; Walrave i sur., 2015) koja sugeriraju kako su adolescenti prema različitim rizičnim ponašanjima najčešće ambivalentni, odnosno smatraju da su takva ponašanja djelomično opasna, ali i djelomično privlačna. Neki autori (Jia i sur. 2014; Lenhart i sur., 2011; Schyff i Flowerday, 2023; Steijn i sur., 2016) ističu kako adolescenti, iako svjesni određenih online rizika, smatraju da im ponašanja kao što su dijeljenje sadržaja na društvenim mrežama ili komunikacija s nepoznatim osobama putem

društvenih mreža može pomoći u stjecanju socijalnih vještina te se stoga ipak uključuju u ove aktivnosti.

U ovom istraživanju percipirane roditeljske norme adolescenata koje se odnose na uspostavljanje rizičnih online kontakata su općenito negativne te negativnije, u odnosu na njihove percipirane vršnjačke norme, što je u skladu s rezultatima ranijih istraživanja koja su se bavila ispitivanjem socijalnih normi povezanih s nekim drugim vrstama rizičnih online ponašanja, npr. *sekstingom* ili online objavom osobnih informacija (Gool i sur., 2015; Ouytsel i sur., 2020; Walrave i sur., 2015). Dakle, adolescenti smatraju da su njihovi roditelji uključeni u manje rizičnog online ponašanja i da u manjoj mjeri odobravaju njihovo rizično online ponašanje, nego njihovi vršnjaci. Ovakve rezultate podupiru i istraživanja koja govore o tome da su komunikacija s nepoznatim osobama i dodavanje nepoznatih kontakata na profil društvene mreže relativno uobičajena ponašanja među adolescentima i da vršnjaci, u usporedbi s roditeljima, u većoj mjeri odobravaju takva ponašanja adolescenata (Bristol i su., 2014; Ciboci i sur., 2020; Heirman i sur., 2016) te su stoga i percipirane vršnjačke norme adolescenata pozitivnije u odnosu na njihove percipirane roditeljske norme. Nadalje, dobili smo rezultat kako adolescenti percipiraju roditeljske norme koje se odnose na odobravanje njihovog uspostavljanja rizičnih online kontakata nešto pozitivnijima, u odnosu na norme koje se odnose na roditeljsko ponašanje, koje su uglavnom vrlo negativne. Čini se opravdanim pretpostaviti kako roditelji vrlo rijetko uspostavljaju online kontakte s nepoznatim osobama ili adolescenti nisu u prilici opaziti takvo ponašanje svojih roditelja te su stoga i norme koje adolescenti percipiraju, a odnose se na roditeljsko ponašanje tako negativne. S druge strane, vršnjačke norme koje se odnose na odobravanje i ponašanje procjenjuju otprilike jednakima, odnosno u prosjeku niti pozitivnima, niti negativnima.

Prosječna procjena poželjnosti prototipa vršnjaka koji uspostavlja kontakte s nepoznatim osobama putem profila društvenih mreža dobivena u ovom istraživanju nije niti pozitivna, niti negativna, odnosno sudionici takvom prototipu propisuju i djelomično pozitivne i djelomično negativne osobine te u prosjeku smatraju kako djelomično nisu slični njemu. Prototip vršnjaka od strane sudionika procijenjen je kao djelomično nepopularan, niti zreo, niti nezreo, djelomično privlačan te niti samouvjeren, niti nesamouvjeren, dakle sudionici su uglavnom ambivalentni prema takvom vršnjaku. Raniji nalazi istraživanja rizičnih ponašanja adolescenata u stvarnom životu (Gerrard i sur., 1996; Gibbons i sur., 2008; Pomery i sur., 2008) ukazuju kako adolescenti

prototip vršnjaka koji konzumira alkohol ili psihoaktivne tvari uglavnom procjenjuju vrlo negativno. U ovom istraživanju to nije slučaj, možda zbog toga što sudionici ne smatraju da je ispitivano rizično ponašanje u tolikoj mjeri rizično, kao što je rizična konzumacija alkohola ili psihoaktivnih tvari. Naši rezultati u skladu su s rezultatima istraživanja procjene poželjnosti prototipa vršnjaka uključenog u rizična online ponašanja koji govore o ambivalentnosti adolescenata prema takvom prototipu (Branley i Covey, 2018; Chen i sur., 2019; Ouytsel i sur., 2020; Paluckaitė i Žardeckaitė-Matulaitienė, 2021; Walrave i sur., 2015). Postoji mogućnost kako se adolescenti zbog anonimnosti koju pruža internet osjećaju relativno sigurnima, odnosno zaštićenima i otpornima na negativne posljedice koje mogu proizaći iz uspostavljanja rizičnih online kontakata i kako percipiraju generalno veliku učestalost uspostavljanja rizičnih online kontakata među svojim vršnjacima, odnosno takvo ponašanje smatraju uobičajenim. Također, iako neka istraživanja ukazuju kako nepoznati online kontakti mogu dovesti do toga da djeca i adolescenti postanu žrtve seksualnog nasilja ili manipulacije od strane nepoznate osobe (Mitchell i Ybarra, 2007; Wolak i sur., 2008), neki nalazi ukazuju na to kako većina nepoznatih online kontakata nisu rizični, odnosno nemaju negativne posljedice za osobu koja uspostavlja takve kontakte (Holmes, 2009).

Naši sudionici uglavnom nemaju izraženu namjeru za uspostavljanjem rizičnih online kontakata, no pokazuju umjerenu spremnost na takvo ponašanje. I ovaj rezultat u skladu je s teorijskom pretpostavkom i empirijskim rezultatima provjere Modela prototipova prema kojima je socijalno prihvatljivije izjaviti kako je osoba spremna na neko rizično ponašanje, nego što je to izjaviti da se namjerava u njega upustiti (Gibbons i sur., 2006; Gibbons i sur., 2008). Od ponuđenih rizičnih online ponašanja, sudionici najčešće prihvaćaju zahtjeve za prijateljstvom nepoznatih osoba i odgovaraju na poruku nepoznatoj osobi, a najrjeđe sami prvi šalju poruku nepoznatoj osobi i intenzivno se dopisuju s nepoznatim osobama. Dakle, češće su uključeni u ponašanja koja možemo okarakterizirati kao reaktivno rizična, a rjeđe sami iniciraju potencijalno rizične online kontakte, što je i očekivano.

Činilo se važnim provjeriti i rodne razlike u ispitivanim varijablama. Naime, podaci iz literature govore o tome kako su mladići uključeni u više rizičnih ponašanja u stvarnom životu i rizičnih online ponašanja, uključujući i uspostavljanje rizičnih online kontakata (Ciboci i sur., 2020; Feng i Xie, 2014; Livingstone i sur., 2011; Notten i Nikken, 2014; Vejmelka i sur., 2017;

Paluckaitė i Žardeckaitė-Matulaitienė, 2021; Walrave i sur., 2015), imaju pozitivnije stavove prema rizičnom online ponašanju i pozitivniju percepciju socijalnih normi koje se odnose na rizično online ponašanje (Gool i sur., 2015; Ouytsel i sur., 2020; Paluckaitė i Žardeckaitė-Matulaitienė, 2021; Walrave i sur., 2015) od djevojaka. Dobiveni rezultati u skladu su s navedenim podacima iz literature; mladići su postigli statistički značajno više rezultate od djevojaka na varijablama rizično ponašanje u stvarnom životu, rizično online ponašanje (obje točke mjerenja), stavovi prema rizičnom online ponašanju, percipirane roditeljske norme, procjena poželjnosti prototipa, spremnost na rizično ponašanje i ponašajna namjera. Veličina učinka je mala, osim za varijable stavova prema rizičnom online ponašanju i percipiranih roditeljskih normi, za koje je veličina učinka srednja. Nadalje, naši rezultati ukazuju kako se mladići i djevojke ne razlikuju statistički značajno u ekstraverziji i traženju uzbuđenja, što je i očekivano. Također, emocionalni i ponašajni problemi jednako su izraženi kod mladića i djevojaka, što je također očekivano jer je korištena mjera koja obuhvaća i internalizirane probleme, karakterističnije za ženski rod i eksternalizirane probleme u ponašanju, karakterističnije za muški rod. Moguće objašnjenje ovakvih rezultata bit će navedeno u idućem poglavlju.

Rezultati ovog istraživanja donose podatak da su varijable koje se odnose na konstrukte Modela prototipova u međusobnim pozitivnim korelacijama te pozitivnim korelacijama s varijablama traženja uzbuđenja, emocionalnih i ponašajnih problema te rizičnog ponašanja u stvarnom životu, što je i očekivano. Korelacije između procjenjivanih varijabli su uglavnom umjerene, osim kada govorimo o ekstraverziji i traženju uzbuđenja koje s ostalim varijablama pokazuju slabu povezanost, a ekstraverzija s nekim varijablama i odsustvo povezanosti. Dob sudionika statistički je značajno, pozitivno i slabo povezana s rizičnim ponašanjem u stvarnom životu, dok s drugim varijablama nije statistički značajno povezana, suprotno očekivanjima. Rod pokazuje statistički značajne, niske korelacije s varijablama: rizično ponašanje u stvarnom životu, rizično online ponašanje u prvoj točki mjerenja, stavovi prema rizičnom online ponašanju, roditeljske norme, procjena poželjnosti prototipa, spremnost na ponašanja i ponašajna namjera (djevojke postižu statistički značajno niže rezultate u svim navedenim varijablama). Varijabla socijalno poželjnog odgovaranja statistički je značajno, nisko i negativno povezana sa svim varijablama, osim sa ekstraverzijom, s kojom ne ostvaruje statistički značajnu povezanost. Smjerovi svih korelacija su u skladu s očekivanjima, osim za varijablu ekstraverzije, koja s ostalim

varijablama uglavnom pokazuje negativnu povezanost. Ovi rezultati također će biti detaljnije komentirani u nastavku.

Zanimalo nas je i je li između prve i druge točke mjerenja došlo do promjene u učestalosti upuštanja u rizično online ponašanje sudionika. Sudionici su u drugoj vremenskoj točki uspostavili statistički značajno manje kontakata s nepoznatim osobama putem društvenih mreža, nego u prvoj vremenskoj točki. Razlog ove promjene može biti i to što su u prvoj vremenskoj točki sudionici procjenjivali svoje rizično online ponašanje za vrijeme ljetnih praznika za vrijeme kojih su imali više slobodnog vremena pa i prilika za upuštanje u takvo ponašanje. Također, moguće je kako su zbog sudjelovanja u istraživanju u prvoj vremenskoj točki sudionici osvijestili opasnosti uspostavljanja online kontakata s nepoznatim osobama te se zbog toga upuštali u manje rizičnog online ponašanja u drugoj vremenskoj točki ili su smatrali da je socijalno poželjnije izjaviti da se njihova uključenost u rizično online ponašanje smanjila.

5.1. Prediktori stavova prema rizičnom online ponašanju, percipiranih socijalnih normi i percepcije prototipa vršnjaka koji se upušta u rizično online ponašanje

Prvi istraživački problem odnosio se na ispitivanje doprinosa nekih karakteristika adolescenata u objašnjenju konstrukata prve razine Modela prototipova; njihovih stavova prema rizičnom online ponašanju, percipiranih socijalnih normi i percepcije prototipa vršnjaka koji uspostavlja online kontakte s nepoznatim osobama. Odabrane su karakteristike adolescenata koje ih, prema rezultatima dosadašnjih istraživanja (npr. Gool i sur., 2015; Ouytsel i sur., 2020; Walrave i sur., 2015), čine podložnim nekim drugim vrstama rizičnog online ponašanja; *sekstingu*, objavi osobnih informacija online i sl. Kako bi se dobio odgovor na prvi postavljeni problem provedeno je pet hijerarhijskih regresijskih analiza s različitim konstruktom prve razine Modela prototipova kao kriterijem u svakoj. U prvom koraku svake regresijske analize uključene su varijable dobi, roda i socijalno poželjnog odgovaranja adolescenata (radi kontrole davanja socijalno poželjnih odgovora), u drugom varijable koje se odnose na osobine ličnosti adolescenata - ekstraverzija i traženje uzbuđenja, u trećem njihovi emocionalni i ponašajni problemi i rizična ponašanja u stvarnom životu, a u četvrtom koraku prošlo rizično online ponašanje adolescenata. Varijabla

prošlog rizičnog online ponašanja adolescenata odnosi se na uspostavljanje rizičnih online kontakata adolescenata procijenjeno u prvoj vremenskoj točki, a sudionici su svoje ponašanje procjenjivali u vremenskom periodu od dva mjeseca koja su prethodila trenutku provođenja istraživanja.

Na temelju provedenih hijerarhijskih regresijskih analiza može se zaključiti kako varijable dobi, roda i socijalno poželjnog odgovaranja najviše doprinose objašnjenju varijance percipiranih roditeljskih normi (17.5%), dok objašnjenju ostalih kriterija – stavova prema rizičnom online ponašanju, vršnjačkih normi, procjene poželjnosti prototipa i sličnosti prototipu doprinose umjereno (6.3% do 9%). Osobine ličnosti ekstraverzija i traženje uzbuđenja značajno, ali vrlo skromno doprinose objašnjenju konstrukata prve razine Modela prototipova (2.2% do 5.2%). Varijable emocionalnih i ponašajnih problema adolescenata i njihovog rizičnog ponašanja u stvarnom životu najviše su doprinijele objašnjenju roditeljskih normi (7.5%), zatim objašnjenju stavova prema rizičnom online ponašanju (6.8%), sličnosti prototipu (6.7%), vršnjačkim normama (4.5%) i najmanje procjeni poželjnosti prototipa (1.9%). Konačno, u posljednjem koraku analize dodana je varijabla prošlog rizičnog online ponašanja koja je objasnila najveći dio varijance kriterija; 10.5% varijance stavova prema rizičnom ponašanju, 12.6% varijance roditeljskih normi, 14.6% varijance vršnjačkih normi, 8.1% varijance procjene poželjnosti prototipa i 17.5% varijance sličnosti prototipu. Ukupni prediktorski skup u najvećem je postotku objasnio varijancu varijable sličnosti prototipu (35.7%) i stavova prema rizičnom online ponašanju (31.7%), a u najmanjem postotku varijancu varijable procjene poželjnosti prototipa (16.1%). Također, nešto je bolje objasnio varijancu varijable percipiranih roditeljskih normi (29.2%), nego vršnjačkih normi (25.3%). Vrlo mali postotak objašnjene varijance procjene poželjnosti prototipa moguće je objasniti generalnom ambivalentnošću adolescenata prema takvom prototipu, ali i mogućim nedostacima korištene mjere prototipa. Naime, ovaj konstrukt pokazao se pomalo problematičnim i u kasnije provedenim medijacijskim i hijerarhijskim regresijskim analizama. Ako pogledamo deskriptivne rezultate uočavamo kako su sudionici za većinu ponuđenih osobina u Upitniku prototipova smatrali kako se „niti ne odnose niti odnose“ na opisanog vršnjaka. Dakle, moguće kako korišteni originalni Upitnik prototipova (Gerrard i Gibbons, 1995), koji je inače primjenjivan u istraživanjima rizičnih ponašanja adolescenata u stvarnom životu, ne sadrži čestice koje su u potpunosti relevantne za procjenu poželjnosti prototipa vršnjaka koji se upušta u rizično online

ponašanje. Moguće je zaključiti kako u budućim istraživanjima postoji potreba za daljnjim razvojem ove mjere.

Prva postavljena hipoteza ovog istraživanja samo je djelomično potvrđena. Naime, dob se nije pokazala značajnim prediktorom niti jedne kriterijske varijable koja se odnosi na prvu razinu Modela prototipova (stavove prema rizičnom online ponašanju, roditeljske i vršnjačke norme, procjenu poželjnosti prototipa i sličnost prototipu), iako podaci različitih istraživanja generalno sugeriraju kako postoji porast rizičnog online ponašanja djece i adolescenata u funkciji dobi (Ciboci i sur., 2020; Livingstone i sur., 2011; Ouytsel i sur., 2020; Paluckaitė i Žardeckaitė-Matulaitienė, 2021) te kako stariji adolescenti percipiraju veću sličnost prototipu vršnjaka koji se upušta u rizično online ponašanje, u odnosu na mlađe adolescente (Gool i sur., 2015; Ouytsel i sur., 2020). Međutim, niti u jednom od navedenih istraživanja nije dobiven značajan utjecaj dobi na stavove prema rizičnom online ponašanju, percipirane socijalne norme i procjenu poželjnosti prototipa vršnjaka, kao niti u našem istraživanju. Također, Walrave i suradnici (2015) koji su svojim uzorkom obuhvatili učenike srednje škole u dobi od 15 do 19 godina, u kontekstu *sextinga*, nisu pronašli značajan utjecaj dobi niti na jednu varijablu koja se odnosi na konstrukte Modela prototipova. Mogući uzrok toga da se dob u našem istraživanju nije pokazala značajnim prediktorom ovih varijabli je činjenica da smo uzorkom obuhvatili premali raspon dobi adolescenata, samo učenike srednje škole. U budućim bi istraživanjima bilo dobro uključiti i učenike osnovne škole te provjeriti razlikuju li se oni u stavovima prema rizičnom online ponašanju, percipiranim socijalnim normama i percepciji prototipa od srednjoškolaca.

Rod se u ovom istraživanju pokazao značajnim prediktorom stavova prema rizičnom online ponašanju, percipiranih roditeljskih normi i procjene poželjnosti prototipa, odnosno čini se kako mladići imaju pozitivnije stavove prema rizičnom online ponašanju, pozitivnijima percipiraju roditeljske norme (percipiraju više odobravanja rizičnog online ponašanja od strane svojih roditelja i njihovu učestaliju uključenost u rizično online ponašanje) i procjenu poželjnosti prototipa vršnjaka koji se upušta u rizično online ponašanje od djevojaka, što je u skladu s dosadašnjim nalazima drugih autora (npr. Branley i Covey, 2018; Chen i sur., 2019; Ouytsel i sur., 2020; Paluckaitė i Žardeckaitė-Matulaitienė, 2021; Walrave i sur., 2015). Ističe se rezultat kako u percipiranim vršnjačkim normama nema rodne razlike, dok ona postoji za roditeljske norme, a istovjetne rezultate dobili su i Gool i suradnici (2015). Ovakav rezultat ne iznenađuje jer i jedno

ranije istraživanje (Livingstone i sur., 2011) sugerira kako djevojke, u usporedbi s mladićima, od strane roditelja percipiraju više postavljenih pravila vezanih uz svoje online aktivnosti, odnosno moguće kako one percipiraju da njihovi roditelji manje odobravaju njihovo rizično online ponašanje, zbog čega su njihove percipirane roditeljske norme negativnije, od percipiranih roditeljskih normi mladića. Prema našim podacima, u varijabli sličnosti prototipu nema rodni razlika. Moguće je kako su djevojke u procjeni posljedica rizičnog online ponašanja, kao i u procjeni vršnjaka koji se rizično online ponašaju kritičnije, nego mladići, ali su također i kritičnije kada sebe uspoređuju s prototipom vršnjaka, pa iako se rjeđe upuštaju u rizično online ponašanje, sebe procjenjuju jednako sličnima prototipu, kao i mladići, zbog čega u varijabli sličnosti prototipu vršnjaka nema rodni razlika. Naime, u prethodnim studijama utvrđeno je kako su djevojke općenito samokritičnije od mladića (npr. Ariyazangane i sur., 2022).

Rezultati o povezanosti ekstraverzije i rizičnog online ponašanja su nejednoznačni. Prema rezultatima nekih istraživanja ekstraverzija je povezana sa češćim uključivanjem u neka rizična online ponašanja, učestalijom Facebook aktivnošću i većim brojem Facebook kontakata (Cho, 2007; Gosling, 2011; Lee i sur., 2014; Moore i McElroy, 2012; Wartberg i sur., 2023). S druge strane, *hipoteza socijalne kompenzacije* (Valkenburg i Peter, 2011) temelji se na pretpostavci da introvertiraniji adolescenti češće koriste internet za komunikaciju od ekstrovertiranih adolescenata jer im je teško komunicirati i formirati prijateljstva u stvarnom životu. Moguće je kako zbog anonimnosti koju im pružaju, društvene mreže introvertima predstavljaju sigurno okruženje i omogućuju im da prevladaju sramežljivost prisutnu u komunikaciji u stvarnom životu te su možda zbog toga oni otvoreniji prema uspostavljanju online kontakata s nepoznatim osobama od ekstrovertiranih. Zbog malog broja prijateljstava u stvarnom životu, introverti možda često uspostavljaju kontakte s nepoznatim osobama putem interneta. Naime, neki autori ističu kako adolescenti kojima nedostaje socijalna podrška u stvarnom životu mogu istu potražiti na internetu (Popat i Tarrant, 2022; Tomczyk i sur., 2022). Ekstraverzija je u ovom istraživanju značajni prediktor socijalnih normi i percepcije sličnosti prototipu, međutim u obrnutom smjeru u odnosu na postavljenu hipotezu H1a, odnosno čini se kako introvertiraniji pojedinci imaju pozitivniju percepciju socijalnih normi i percipiraju veću sličnost prototipu vršnjaka koji se upušta u rizično online ponašanje, u usporedbi s ekstrovertiranim pojedincima. Važno je istaknuti da varijabla ekstraverzije ne pokazuje statistički značajnu bivarijatnu korelaciju sa stavovima prema rizičnom online ponašanju i procjenom poželjnosti prototipa, međutim kada je uključena kao prediktor u

drugom koraku regresijske analize, zajedno s varijablom traženja uzbuđenja, ekstraverzija se pokazala statistički značajnim negativnim prediktorom stavova prema rizičnom online ponašanju i procjene poželjnosti prototipa. Dakle, čini se kako varijabla ekstraverzije ima supresorski učinak na povezanost traženja uzbuđenja sa stavovima prema rizičnom online ponašanju i procjenom poželjnosti prototipa. Valja naglasiti kako je bivarijatna povezanost ekstraverzije sa svim varijablama korištenima u istraživanju nepostojeća ili vrlo niska te je doprinos ekstraverzije u objašnjenju konstrukata Modela prototipova vrlo skroman. U budućim bi istraživanjima trebalo detaljnije istražiti ove odnose.

Prema rezultatima ovog istraživanja traženje uzbuđenja je značajni pozitivni prediktor stavova prema rizičnom online ponašanju, percipiranih vršnjačkih normi, procjene poželjnosti prototipa i percepcije sličnosti prototipu, međutim iako postoji, doprinos traženja uzbuđenja u predikciji ovih varijabli je vrlo mali. Također, traženje uzbuđenja nije statistički značajan prediktor percipiranih roditeljskih normi, odnosno čini kako adolescenti roditeljske norme vezane uz rizično online ponašanje procjenjuju jednako, neovisno o svojoj sklonosti traženju uzbuđenja. Moguće kako su ispitivani stavovi, socijalne norme i percepcija prototipa vršnjaka povezani s rizičnim ponašanjem koje nije „dovoljno uzbudljivo“ kako bi bilo posebno privlačno pojedincima koji su skloni traženju uzbuđenja, kao što su to neka druga rizična ponašanja (npr. konzumacija psihoaktivnih tvari ili prebrza vožnja).

Činilo nam se posebno važnim ispitati povezanost emocionalnih i ponašajnih problema i rizičnih ponašanja u stvarnom životu adolescenata s njihovim stavovima prema uspostavljanju rizičnih online kontakata, njihovom percepcijom socijalnih normi i percepcijom prototipa vršnjaka koji uspostavlja online kontakte s nepoznatim osobama. Naime, mnogi autori (npr. Baumgartner i sur., 2012; Boniel-Nissim i sur., 2023; Dufranes, 2017; Kreski i sur., 2023; Liu i sur., 2023; Popat i Tarrant, 2023; Vanucci i sur., 2020; Velki i sur., 2017) ukazuju na to da se adolescenti koji su skloni doživljavati neugodna emocionalna stanja, kao npr. anksioznost, ljutnju, tugu, oni koji se teško suočavaju sa stresnim situacijama te oni koji se upuštaju u više rizičnih ponašanja u stvarnom životu u većoj mjeri upuštaju u različita rizična online ponašanja (seksualno rizično online ponašanja, odavanje lozinki prijateljima i sl). Također, različiti autori navode kako problemi s mentalnim zdravljem i delinkventne sklonosti mogu učiniti mladu osobu ranjivijom na online vrbovanje (engl. online grooming) (Mitchell i Ybarra, 2007; Wolak i sur., 2008). Naši podaci

sugeriraju kako su emocionalni i ponašajni problemi adolescenata u zadnjem koraku analize značajni prediktori samo jednog kriterija - njihovoj percepciji sličnosti prototipu, a njihovo rizično ponašanje u stvarnom životu u zadnjem koraku analize prediktor je njihovih stavova prema rizičnom online ponašanju i percipiranih roditeljskih normi. Dakle, što više emocionalnih i ponašajnih problema adolescenti imaju, to više percipiraju da su sličniji prototipu vršnjaka uključenog u rizično online ponašanje, a što se više upuštaju u rizična ponašanja u stvarnom životu, to imaju pozitivnije stavove prema rizičnom online ponašanju i pozitivnijima percipiraju roditeljske norme vezane uz takvo ponašanje. Međutim, emocionalni i ponašajni problemi i rizična ponašanja u stvarnom životu pokazuju niske do umjerene pozitivne korelacije sa svim konstruktima Modela prototipova. Nadalje, sukladno teorijskom okviru (Gerrard i Gibbons, 1995) i ranijim empirijskim nalazima (Paluckaitė i Žardeckaitė-Matulaitienė, 2021) utvrđeno je kako je prošlo rizično online ponašanje značajni i najbolji (pozitivni) prediktor svih pet varijabli koje se odnose na konstrukte prve razine Modela prototipova, odnosno što su se adolescenti u prošlosti češće upuštali u rizično online ponašanje, to su njihovi stavovi, socijalne norme i percepcija prototipa bili pozitivniji. Također, čini se kako prošlo rizično online ponašanje ima posredujuću ulogu u povezanosti emocionalnih i ponašajnih problema adolescenata s njihovim stavovima, percipiranim socijalnim normama i percipiranom sličnošću prototipu. Dakle, čini se da adolescenti koji doživljavaju više emocionalnih i ponašajnih problema imaju pozitivnije stavove prema rizičnom online ponašanju, pozitivniju percepciju socijalnih normi i pozitivniju percepciju prototipa vršnjaka uključenog u rizično online ponašanje, međutim to vrijedi samo za one adolescente koji su ranije uspostavljali više rizičnih online kontakata. Moguće objašnjenje ovakvih rezultata daju George i Odgers (2015) koji navode kako online komunikacija može popraviti emocionalno stanje adolescenata nakon doživljenog neugodnog iskustva u stvarnom životu. Čini se kako adolescenti koji su usamljeni i/ili depresivni uspostavljaju online kontakte kako bi smanjili osjećaj usamljenosti i socijalne izolacije prisutne u svakodnevnom životu (Dufresnes, 2017; Liu i sur., 2022; Ybarra i sur., 2005) te su možda zbog toga njihovi stavovi, socijalne norme i percepcija prototipa vršnjaka pozitivniji.

U svrhu kontrole socijalno poželjnih odgovora, u prvom koraku svih regresijskih analiza uvrštena je varijabla socijalno poželjnog odgovaranja. U prve četiri regresijske analize socijalno poželjno odgovaranje pokazalo se statistički značajnim prediktorom kriterija (stavova prema rizičnom online ponašanju, percipiranih roditeljskih i vršnjačkih normi i procjene poželjnosti

prototipa) u prvom koraku svake analize, međutim nakon što su u analize dodani emocionalni i ponašajni problemi i rizična ponašanja u stvarnom životu, socijalno poželjno odgovaranje prestaje biti statistički značajni prediktor navedenih kriterija. Čini se kako adolescenti skloni socijalno poželjnom odgovaranju imaju negativnije stavove prema rizičnom online ponašanju, negativniju percepciju socijalnih normi vezanih uz to ponašanje, negativniju procjenu poželjnosti prototipa vršnjaka uključenog u takvo ponašanje (ili smatraju kako je socijalno poželjnije osuđivati takvo ponašanje i osobe koje se u njega upuštaju), ali navedeno vrijedi samo za one adolescente koji uz sklonost socijalnom poželjnom odgovaranju pokazuju i manje izražene emocionalne i ponašajne probleme i/ili rizično ponašanje u stvarnom životu. Dakle, sudionici koji su skloniji davati socijalno poželjne odgovore, skloniji su osuditi rizično online ponašanje i vršnjake koji su uključeni u takvo ponašanje, što je i očekivano.

Zanimljivo je istaknuti da se varijabla socijalno poželjnog odgovaranja pokazala značajnim prediktorom percepcije sličnosti prototipu, čak i nakon uključivanja ostalih varijabli u regresijsku analizu (dobi, roda, ekstraverzije, tražnje uzbuđenja, emocionalnih i ponašajnih problema i rizičnog ponašanja u stvarnom životu i online okruženju), odnosno čini se kako sudionici koji su skloniji socijalno poželjnom odgovaranju percipiraju manju osobnu sličnost prototipu. Kao i u ranijim analizama, moguće je uočiti potencijalnu posredujuću ulogu emocionalnih i ponašajnih problema i/ili rizičnog ponašanja u stvarnom životu u odnosu socijalno poželjnog odgovaranja i percepcije sličnosti prototipu, budući da se njihovim uvođenjem u analizu standardizirani regresijski koeficijent socijalno poželjnog odgovaranja značajno smanjio. Važno je istaknuti da kada pogledamo sadržaj čestica kojima se ispituje socijalno poželjno odgovaranje možemo zaključiti kako se njima procjenjuju ponašanja koja se djelomično mogu okarakterizirati kao rizična ponašanja (npr. „Ponekad izostanak s nastave ispričam bolešću iako sam zapravo zdrav/-a“). Logično je za pretpostaviti kako je viši rezultat na ovoj skali, odnosno kako više socijalno poželjnih odgovora koji ukazuju na manju uključenost u rizične aktivnosti, povezan s manjom uključenosti u rizično online ponašanje te nižim rezultatima na varijablama koje se odnose na konstrukte Modela prototipova. Također, moguće je kako neki adolescenti zbog svoje sklonosti davanja socijalno poželjnih odgovora nikako neće biti skloni izjaviti da su slični prototipu vršnjaka uključenog u rizično ponašanje.

Dobiveni rezultati govore u prilog postavljenoj hipotezi H1b; adolescenti koji imaju pozitivnije stavove prema rizičnom online ponašanju, imaju pozitivniju percepciju roditeljskih i vršnjačkih normi vezanih uz rizično online ponašanje, pozitivniju procjenu poželjnosti prototipa vršnjaka koji se upušta u rizično online ponašanje te percipiraju da su sami sličniji takvom prototipu, što je u skladu s teorijskim okvirom Modela prototipova i ranijim empirijskim podacima (Gibbons i sur., 1998; Gibbons i sur., 2004; Gibbons i sur., 2008; Gerrard i sur., 1996; Ouytsel, i sur., 2020; Paluckaitė i Žardeckaitė-Matulaitienė, 2021). Prema navedenim istraživanjima, roditelji svojim stavovima i ponašanjem utječu na stavove svoje djece. Također, adolescentima je važno steći odobravanje vršnjaka, stoga svoje stavove prilagođavaju stavovima i ponašanju vršnjačke skupine, odnosno percipiranim vršnjačkim normama. Konačno, adolescentima je važno i to kakav dojam ostavljaju na druge, zbog čega su prototipovi, odnosno kognitivne reprezentacije tipičnog vršnjaka uključenog u rizično ponašanje povezani s njihovim stavovima prema rizičnom ponašanju i socijalnim normama.

5.2. Medijacijska uloga spremnosti na ponašanje i ponašajne namjere u odnosu stavova prema rizičnom ponašanju, percepcije socijalnih normi i prototipa vršnjaka s rizičnim online ponašanjem

Drugi istraživački problem bio je ispitati je li na temelju stavova prema rizičnom online ponašanju, percipiranih socijalnih normi i percepcije prototipa vršnjaka adolescenata procijenjenih u prvoj vremenskoj točki moguće predvidjeti njihovo uspostavljanje rizičnih online kontakata procijenjeno u drugoj vremenskoj točki. Važno je napomenuti kako su prema Modelu prototipova procjena poželjnosti prototipa i percepcija sličnosti prototipu uključeni isključivo u socijalno reaktivni put modela. Pretpostavka modela je da adolescent ne žele postići sličnost prototipu, prototip ne predstavlja cilj niti željeno stanje koje adolescent želi ostvariti (tada bi njihov utjecaj na ponašanje bio posredovan ponašajnom namjerom), već je sličnost prototipu nekim adolescentima više, a nekima manje prihvatljiva, odnosno neki će biti spremniji, a neki manje spremni upustiti se u rizično ponašanje. Stoga je testirana samo medijacijska uloga spremnosti na ponašanje u odnosu procjene poželjnosti prototipa i percipirane sličnosti prototipu s rizičnim online ponašanjem. Međutim, provedena hijerarhijska regresijska analiza (poglavlje 4.2.3.3.

Racionalni i socijalno reaktivni put u procesu donošenja odluka o upuštanju u rizično online ponašanje) sugerira kako i ponašajna namjera ima medijacijsku ulogu u ovim odnosima, što je i očekivano zbog činjenice da među svim konstruktima Modela prototipova postoje umjerene do visoke pozitivne korelacije, a posebno su visoke korelacije između ponašajne namjere, spremnosti na ponašanje i rizičnog online ponašanja (od $r = .399$ do $r = .798$). S druge strane, u odnosima stavova prema rizičnom online ponašanju i percipiranih socijalnih normi s rizičnim online ponašanjem testirani su medijacijski učinci ponašajne namjere i spremnosti na ponašanje jer je Modelom prototipova pretpostavljeno kako su navedene varijable uključene i u racionalni i socijalno reaktivni put za koje se pretpostavlja da utječu na odluku o upuštanju u rizično ponašanje.

Dobiveni rezultati potvrdili su hipoteze H2a, H2b i H2c. Što izraženije pozitivne stavove prema rizičnom online ponašanju, izraženiju pozitivnu percepciju socijalnih normi, pozitivniju procjenu poželjnosti prototipa vršnjaka adolescenti imaju te što percipiraju veću sličnost takvom prototipu, češće uspostavljaju rizične online kontakte. Ovi rezultati su u skladu s ranijim istraživanjima o odnosima konstrukata Modela prototipova u kontekstu rizičnih ponašanja adolescenata u stvarnom životu i online okruženju (Gibbons i sur., 1998; Gibbons i sur., 2004; Gibbons i sur., 2008; Gerrard i sur., 1996; Kalebić Maglica, 2011; Ouytsel i sur., 2020; Paluckaitė i Žardeckaitė-Matulaitienė, 2020). Potrebno je istaknuti kako u dosadašnjim istraživanjima (npr. Branley i Covey, 2018; Gool i sur., 2015; Ouytsel i sur., 2020; Paluckaitė i Žardeckaitė-Matulaitienė, 2021; Walrave i sur., 2015), koliko je nama poznato, nije ispitivana medijatorska uloga ponašajne namjere i/ili spremnosti na ponašanje u odnosima stavova prema rizičnom online ponašanju, percipiranih socijalnih normi i percepcije prototipa s rizičnim online ponašanjem, iako je ona pretpostavljena teorijskim okvirom Modela prototipova (Gerrard i Gibbons, 1995). Naši rezultati su pokazali kako su ponašajna namjera i spremnost na ponašanje adolescenata medijatori u odnosima njihovih stavova prema rizičnom online ponašanju i percepcije socijalnih normi s njihovim uspostavljanjem rizičnih online kontakata, a spremnost na ponašanje je medijator u odnosima procjene poželjnosti prototipa i percepcije sličnosti prototipu s njihovim uspostavljanjem rizičnih online kontakata. Također, što je spremnost na ponašanje adolescenata izraženija, to oni češće uspostavljaju rizične online kontakte, uz veliki medijacijski učinak ponašajne namjere u ovom odnosu.

Rezultati ukazuju na to kako stavovi prema rizičnom online ponašanju na rizično online ponašanje imaju i izravni i neizravan utjecaj, odnosno radi se o djelomičnoj medijaciji. Izravni

utjecaj stavova na rizično ponašanje je, iako mali, statistički značajan. Stavovi neizravan utjecaj na rizično online ponašanje ostvaruju preko ponašajne namjere i spremnosti na ponašanje. Veličina neizravnog učinka je velika, a stavovi svoj utjecaj na rizično online ponašanje ostvaruju pretežito preko ponašajne namjere. U istraživanju Boylea i suradnika (2023) utvrđeno je kako od svih konstrukata prve razine Modela prototipova jedino stavovi ostvaruju značajan izravni doprinos rizičnom ponašanju adolescenata (konzumaciji psihoaktivnih tvari), dok ostale varijable to čine isključivo putem medijacijskog učinka kojeg ostvaruju kroz ponašajnu namjeru i spremnost na ponašanje. Također, i u istraživanju Chena i suradnika (2019) ispitana je i potvrđena medijacijska uloga spremnosti na ponašanje u odnosu stavova prema rizičnom online ponašanju i rizičnog online ponašanja adolescenata, međutim, u navedenom istraživanju nije uključena ponašajna namjera. Naši rezultati u skladu su s empirijskim nalazima autora Modela prototipova koji ističu kako stavovi prema rizičnom ponašanju prvenstveno predstavljaju kognitivnu varijablu te su više povezani s ponašajnom namjerom, u usporedbi sa spremnošću na ponašanje, odnosno stavovi prema rizičnom ponašanju daju veći doprinos rizičnom ponašanju kroz racionalni, a manje kroz socijalno reaktivni put (Gibbons i sur., 1998).

Rezultati dvaju medijacijskih analiza; prve, u kojoj su kao kriterij uvrštene percipirane roditeljske norme i druge, u kojoj su kao kriterij uvrštene vršnjačke norme, vrlo su slični te će biti komentirani zajedno. Čini se kako percipirane roditeljske i vršnjačke norme svoje utjecaje na rizično online ponašanje ostvaruju isključivo preko ponašajne namjere i spremnosti na ponašanje. Dakle, riječ je o potpunoj medijaciji u oba slučaja, a neizravni učinak je velik. Neizravni učinak kojeg percipirane roditeljske, odnosno vršnjačke norme ostvaruju na rizično online ponašanje preko ponašajne namjere je umjeren, a neizravni učinak kojeg ostvaruju preko spremnosti na ponašanje je mali. Čini se kako adolescenti koji percipiraju roditeljske i vršnjačke norme pozitivnima nisu nužno uključeni u više rizičnog online ponašanja, već su u njega uključeni adolescenti koji uz pozitivnu percepciju socijalnih normi imaju i izraženu ponašajnu namjeru i spremnost na ponašanje. Naši nalazi sugeriraju da su socijalne norme u većoj mjeri uključene u racionalni put modela, nego socijalno reaktivni, odnosno u većoj su mjeri povezane s ponašajnom namjerom, nego spremnošću na ponašanje. I u istraživanju Branleya i Coveya (2018) socijalne norme adolescenata vezane uz rizično online ponašanje bile su jače povezane s ponašajnom namjerom, nego spremnošću na rizično online ponašanje.

Moguće objašnjenje nalaza o povezanosti roditeljskih i vršnjačkih normi s ponašajnom namjerom i spremnošću na ponašanje daju autori Modela prototipova (Gerrard i Gibbons, 1995). Oni navode kako percipirane socijalne norme utječu na rizično ponašanje kroz ponašajnu namjeru i spremnost na ponašanje, odnosno uključene su u racionalni i socijalno reaktivni put modela. Naime, percipirane socijalne norme, odnosno upuštanje u ponašanja jer mislimo da to drugi od nas očekuju zahtjeva razmišljanje i donošenje racionalnih zaključaka; adolescenti se pitaju npr. “Što će mi drugi reći, hoću li steći njihovo odobravanje ako se tako ponašam?”. S druge strane, uključivanje u ponašanje jer se adolescent našao u socijalnoj situaciji u kojoj se njegovi vršnjaci ponašaju rizično aktivira komponente modela koji su povezani sa socijalno reaktivnim procesima (Gibbons i sur., 1998).

Nadalje, naši rezultati ukazuju kako postoji statistički značajna medijacija spremnosti na ponašanje u vezi između procjene poželjnosti prototipa vršnjaka koji se upušta u rizično online ponašanje i rizičnog online ponašanja. Medijacija je djelomična jer je izravni utjecaj procjene poželjnosti prototipa na rizično online ponašanje statistički značajan, a veličina neizravnog učinka je umjerena. Također, postoji statistički značajna medijacija spremnosti na ponašanje u vezi između percepcije sličnosti prototipu vršnjaka koji se upušta u rizično online ponašanje i rizičnog online ponašanja. Medijacija je djelomična jer je izravni utjecaj percepcije sličnosti prototipu na rizično online ponašanje statistički značajan, a veličina neizravnog učinka je umjerena. Navedeni rezultati u skladu su s teorijskim okvirom Modela prototipova (Gerrard i Gibbons, 1995) detaljnije opisanim u uvodu, koji govori o tome kako su adolescenti koji procjenjuju prototip vršnjaka uključnog u rizično ponašanje pozitivnim i percipiraju veću osobnu sličnost takvom vršnjaku spremniji upustiti se u rizično ponašanje jer im je takvo ponašanje prihvatljivo.

Konačno, postoji statistički značajna medijacija ponašajne namjere u povezanosti spremnosti na ponašanje i rizičnog online ponašanja. Medijacija je djelomična jer je izravni utjecaj spremnosti na ponašanje na rizično online ponašanje statistički značajan, a veličina neizravnog učinka je velika. I ovaj rezultat u skladu je s podacima iz literature. Naime, Gibbons i suradnici (1996) ističu kako je utjecaj spremnosti na ponašanje na samo rizično ponašanje izravan - ako je netko spreman na rizično ponašanje, vjerojatnije će se rizično ponašati ukoliko se ukaže prilika, ali i neizravan – osoba koja je spremna na ponašanje neće izbjegavati određene situacije u kojima

može doći do rizičnog ponašanja, procijenit će potencijalne posljedice ponašanja pozitivnijima te će imati izraženiju ponašajnu namjeru za upuštanjem u određeno rizično ponašanje.

5.3. Uloga racionalnog i socijalno reaktivnog puta donošenja odluka u objašnjenju rizičnog online ponašanja adolescenata

Treći problem istraživanja odnosio se na usporedbu mogućnosti predviđanja uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata racionalnim i socijalno reaktivnim putem definiranim Modelom prototipova. Također, cilj je bio ispitati objašnjavaju li racionalni i socijalno reaktivni put zajedno veći postotak varijance uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata, nego svaki pojedinačno. U prvoj hijerarhijskoj regresijskoj analizi kao prediktori uključene su varijable koje su dio racionalnog puta donošenja odluka o (ne)upuštanju u rizično ponašanje; stavovi prema rizičnom online ponašanju, percipirane socijalne norme i ponašajna namjera, u drugoj analizi su kao prediktori uvršteni stavovi prema ponašanju, percipirane socijalne norme, procjena poželjnosti prototipa, percepcija sličnosti prototipu vršnjaka i spremnost na ponašanje (koji su dio socijalno reaktivnog puta), a u trećoj stavovi prema rizičnom online ponašanju, percipirane socijalne norme, procjena poželjnosti prototipa, percepcija sličnosti prototipu, ponašajna namjera i spremnost na ponašanje (varijable koje su dio oba puta zajedno). Varijable dobi, roda i socijalno poželjnog odgovaranja uključene su u prvom koraku svake analize, radi kontrole potencijanog utjecaja navedenih varijabli na kriterij. Rezultati su potvrdili postavljene hipoteze; u skladu s postavljenom hipotezom H3a, varijable uključene u racionalni put objasnile su veći udio varijance uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata (37.0%) od varijabli uključenih u socijalno reaktivni put (29.7%). Također, sve varijable zajedno, odnosno racionalni i socijalno reaktivni put zajedno, objasnili su veći udio varijance uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata (38.5%), nego svaki od njih pojedinačno, što je u skladu s postavljenom hipotezom H3b.

Prediktori koji čine racionalni put, uz varijable dobi, roda i socijalno poželjnog odgovaranja, su zajedno objasnili ukupno 37% varijance uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata. Značajni pozitivni prediktori uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata u zadnjem koraku analize su njihova sklonost socijalno poželjnom odgovaranju, njihovi stavovi

prema rizičnom online ponašanju i njihova ponašajna namjera. Dakle, što su adolescenti manje skloni socijalno poželjnom odgovaranju, što imaju pozitivnije stavove prema rizičnom online ponašanju i jače izraženu ponašajnu namjeru, češće uspostavljaju rizične online kontakte. Kada je u model uvrštena ponašajna namjera, percipirane roditeljske i vršnjačke norme, koje su u prvom koraku bile značajne, prestale su biti značajni prediktori uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata, a standardizirani regresijski koeficijent stavova prema rizičnom online ponašanju se smanjio. Dakle, iz ove analize se čini kako ponašajna namjera djeluje kao djelomični medijator u povezanosti stavova s rizičnim online ponašanjem te kao potpuni medijator u povezanosti percipiranih roditeljskih i vršnjačkih normi s rizičnim online ponašanjem, što je u skladu s rezultatima provedenih medijacijskih analiza (poglavlje 4.2.2. Medijacijske analize). Varijabla ponašajne namjere adolescenata pokazala se najboljim prediktorom njihovog uspostavljanja rizičnih online kontakata u ovoj analizi.

Prediktori koji čine socijalno reaktivni put, uz varijable dobi, roda i socijalno poželjnog odgovaranja, su zajedno objasnili ukupno 29.7% varijance uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata. Značajni pozitivni prediktori uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata u zadnjem koraku analize su njihova sklonost socijalno poželjnom odgovaranju, njihovi stavovi prema rizičnom online ponašanju, percipirane roditeljske norme, percipirana sličnost prototipu i spremnost na ponašanje. Čini se kako što su adolescenti manje skloni davati socijalno poželjne odgovore, što imaju pozitivnije stavove prema rizičnom ponašanju, percipiraju pozitivnije roditeljske norme, percipiraju veću sličnost prototipu vršnjaka i imaju izraženiju spremnost na ponašanje, to će češće uspostavljaju rizične online kontakte. Standardizirani regresijski koeficijenti stavova prema rizičnom online ponašanju i percipirane sličnosti prototipu su se smanjili dodavanjem spremnosti na ponašanje u drugom koraku regresijske analize. Navedeno je u skladu s rezultatima provedenih medijacijskih analiza, odnosno spremnost na ponašanje je djelomični medijator u odnosima stavova prema rizičnom ponašanju i percepcije sličnosti prototipu s uspostavljanjem rizičnih online kontakata adolescenata. Varijabla sličnosti prototipu pokazala se najboljim prediktorom uspostavljanja rizičnih online kontakata u ovoj analizi. I Gool i suradnici (2015) utvrdili su kako percepcija sličnosti prototipu ima najznačajniju ulogu u predviđanju rizičnog online ponašanja adolescenata u odnosu na ostale varijable koje sudjeluju u socijalno reaktivnom putu. Moguće objašnjenje velikog doprinosa varijable sličnosti prototipu objašnjenju rizičnog online ponašanja daju Gibbons i Gerrard (2016) koji sugeriraju kako percipirana sličnost

prototipu reflektira prošlo rizično ponašanje pojedinca jer će se pojedinac percipirati sličnije prototipu koji se upušta u rizična ponašanja slična njegovom prošlom rizičnom ponašanju, a prošlo rizično ponašanje najbolji je prediktor budućem rizičnom ponašanju osobe. Istraživači pak naglašavaju kako su konstrukti percepcije sličnosti prototipu i prošlo rizično ponašanje iako povezani, međusobno različiti (Lettow i sur., 2015) jer percipirana sličnost prototipu pridonosi objašnjenju rizičnog ponašanja i uz kontrolu prošlog rizičnog ponašanja.

Zanimljiv je rezultat kako su roditeljske norme statistički značajni prediktor uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata u ovoj analizi, dok vršnjačke norme to nisu. U kombinaciji s ostalim konstruktima uključenima u socijalno reaktivni put, roditeljske norme doprinose objašnjenju uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata, za razliku od vršnjačkih normi. Međutim, uključivanjem ponašajne namjere u prethodnoj i idućoj regresijskoj analizi, percipirane roditeljske norme gube svoj jedinstveni doprinos objašnjenju kriterija. I uvidom u korelacijsku matricu (Tablica 23) možemo uočiti kako roditeljske norme postižu više koeficijente korelacije s (varijablama prvenstveno racionalnog puta) ponašajnom namjerom i stavovima prema ponašanju ($r = .469, p < .01, r = .470, p < .01$), nego vršnjačke norme ($r = .452, p < .01, r = .460, p < .01$), dok su vršnjačke norme povezanije sa (varijablama socijalno reaktivnog puta) spremnošću na ponašanje, procjenom poželjnosti prototipa i sličnosti prototipu ($r = .359, p < .01, r = .393, p < .01, r = .428, p < .01$), nego što su to roditeljske norme ($r = .266, p < .01, r = .350, p < .01, r = .340, p < .01$). Čini se kako su roditeljske norme, u usporedbi s vršnjačkim normama, povezanije s racionalnim putem modela, što je u skladu s teorijskim postavkama Modela prototipova i nekim ranijim istraživanjima (npr. Gibbons i sur., 2004; Gibbons i sur., 2008). Naime, istraživanja (npr. Blanton i sur., 1997; Kalebić Maglica, 2011) su pokazala kako je uloga koju roditelji imaju u formiranju kognicija povezanih s rizičnim ponašanjem djece vrlo velika, a vršnjački utjecaj često dovodi do toga da se adolescenti spontano upuste u ponašanje, bez razmišljanja o mogućim posljedicama ponašanja.

Također, potrebno je osvrnuti se i na činjenicu da varijabla procjene poželjnosti prototipa ostvaruje statistički značajnu umjerenu bivarijatnu korelaciju s rizičnim online ponašanjem te u medijacijskoj analizi ostvaruje značajan izravni i neizravan doprinos (kroz medijaciju spremnosti na ponašanje) varijabli rizičnog online ponašanja. Ipak, suprotno očekivanjima, varijabla procjene poželjnosti prototipa nije se pokazala značajnim prediktorom rizičnog online ponašanja u ovoj

hijerarhijskoj regresijskoj analizi. Rezultati hijerarhijskih regresijskih analiza osjetljivi su na interkorelacije prediktora zbog čega često dolazi do promjena u značajnosti pojedinog prediktora uslijed uvođenja novog bloka varijabli, što se u ovom slučaju i dogodilo. Vjerojatno je kako varijabla procjene poželjnosti prototipa objašnjava isti dio varijance rizičnog online ponašanja kao i ostali prediktori (stavovi prema rizičnom ponašanju, roditeljske i vršnjačke norme, percipirana sličnost prototipu, spremnost na ponašanje) zbog čega u kombinaciji s njima ne ostvaruje značajan doprinos u predviđanju rizičnog online ponašanja. Ovakvi rezultati djelomično su u skladu s rezultatima istraživanja Branley i Coveya (2018) te Ouytsela i suradnika (2020) koji ističu kako procjena poželjnosti prototipa objašnjava iznimno mali postotak varijance rizičnog online ponašanja adolescenata. Također, i u nekim novijim istraživanjima rizičnog ponašanja adolescenata u stvarnom životu poput konzumacije alkohola i psihoaktivnih tvari (Bashiran i sur., 2020; Kalebić Maglica, 2011; Lewis i sur., 2019) varijabla procjene poželjnosti prototipa ostvaruje statistički značajne, ali niske korelacije s rizičnim ponašanjem te je njen samostalni doprinos u objašnjenju rizičnog ponašanja adolescenata skroman. Davies i Todd (2021) ističu potrebu za jasnijom operacionalizacijom i razvojem mjera ovog konstrukta u budućim istraživanjima.

Prediktori koji prema Modelu prototipova čine i racionalni i socijalno reaktivni put, uz varijable dobi, roda i socijalno poželjnog odgovaranja, su zajedno objasnili ukupno 38.5% varijance uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata. Značajni pozitivni prediktori uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata u zadnjem koraku analize su socijalno poželjno odgovaranje, percipirana sličnost prototipu, ponašajna namjera i spremnost na ponašanje. Možemo zaključiti da što su adolescenti manje skloni davati socijalno poželjne odgovore, što percipiraju veću osobnu sličnost prototipu vršnjaka uključenog u rizično online ponašanje i što izraženiju ponašajnu namjeru i spremnost na ponašanje imaju, to češće uspostavljaju rizične online kontakte. Varijable percipiranih vršnjačkih normi i procjene poželjnosti prototipa nisu se pokazale značajnim prediktorima uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata u ovoj analizi. Također, kada su u analizu uvršteni ponašajna namjera i spremnost na ponašanje u drugom koraku analize, stavovi prema rizičnom online ponašanju i percipirane roditeljske norme, koji su bili značajni u prvom koraku, prestaju biti značajni prediktori uspostavljanja rizičnih online kontakata, dok se standardizirani regresijski koeficijent percepcije sličnosti prototipu smanjio, iako je ostao statistički značajan. Navedeno je u skladu s rezultatima provedenih medijacijskih analiza koji govore o medijacijskoj ulozi ponašajne namjere i spremnosti na ponašanje u odnosima stavova

prema rizičnom ponašanju i percipiranih roditeljskih i vršnjačkih normi s uspostavljanjem rizičnih online kontakata te medijacijskoj ulozi spremnosti na ponašanje u odnosu percepcije sličnosti prototipu s uspostavljanjem rizičnih online kontakata adolescenata. Varijabla ponašajne namjere pokazala se najboljim prediktorom uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata, što je u skladu s većinom istraživanja rizičnog ponašanja adolescenata u stvarnom životu (Bashiran i sur., 2020; Gibbons i sur., 1998; Gibbons i sur., 2004; Gibbons i sur., 2008; Lewis i sur., 2019) i online okruženju (Gool i sur., 2015; Ouytsel i sur., 2020; Walrave i sur., 2015).

Također, u zadnjem koraku analiza, dob i rod nisu statistički značajni prediktori rizičnog online ponašanja adolescenata te se čini kako što su adolescenti skloniji socijalno poželjnom odgovaranju, to su skloniji procijeniti svoju uključenost u rizično online ponašanje manjom, odnosno vjerojatno smatraju da uključenost u takvo ponašanje nije socijalno poželjno, zbog čega podcjenjuju svoju uključenost u njega.

Razlika u objašnjenju varijanci između racionalnog puta i racionalnog i socijalno reaktivnog puta zajedno je vrlo mala (1.5%), odnosno kada varijablama racionalnog puta dodamo varijable procjene poželjnosti prototipa, sličnosti prototipu i spremnosti na ponašanje objašnjena varijanca rizičnog online ponašanja poveća se za samo 1.5%. Dakle, možemo zaključiti kako je samostalni doprinos varijabli socijalno reaktivnog puta u objašnjenju rizičnog online ponašanja vrlo skroman. Naši rezultati potvrđuju očekivanu veću prediktivnu vrijednost racionalnog puta u objašnjenju uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata, u usporedbi sa socijalno reaktivnim putem, što je u skladu s prethodnim istraživanjima nekih drugih oblika rizičnih ponašanja adolescenata u stvarnom životu (Kalebić Maglica, 2011; Lewis i sur., 2019) i online okruženju (Paluckaitė i Žardeckaitė-Matulaitienė, 2020). Dobiveni rezultati ukazuju na važnost ponašajne namjere adolescenata u predikciji njihovog uspostavljanja rizičnih online kontakata. Navedeni rezultati mogu se pripisati činjenici da je ispitivano rizično online ponašanje relativno često i većina sudionika (njih 72%) je do trenutka provedbe istraživanja barem jednom uspostavila online kontakt s nepoznatom osobom. Naime, u prethodnim istraživanjima utvrđeno je kako značajnost prediktivnosti pojedinog konstrukta modela ovisi o obliku rizičnog ponašanja koje se ispituje. U većini istraživanja utvrđeno je kako je ponašajna namjera bolji prediktor onim rizičnim ponašanjima koja su uobičajenija, odnosno učestalija u populaciji, dok je za rizična ponašanja koja imaju nižu incidenciju bolji prediktor spremnost na ponašanje (Todd i sur., 2014). Čini se da ukoliko adolescenti nemaju osobnog iskustva s upuštanjem u neko rizično ponašanje vjerojatnije

neće imati izraženu namjeru za upuštanjem u to rizično ponašanje te će stoga njihova spremnost na ponašanje biti bolji prediktor njihovog rizičnog ponašanja, dok će kod adolescenata koji imaju više iskustva u rizičnom ponašanju njihova ponašajna namjera biti bolji prediktor njihovog budućeg ponašanja od spremnosti na ponašanje, odnosno njihovo će upuštanje u rizično ponašanje biti planiranije i promišljenije (Gibbons i sur., 1998; Gibbons i sur., 2008). Ipak, kao što je vidljivo iz analiza, i percepcija sličnosti prototipu i spremnost na ponašanje daju svoj (skromni) doprinos u objašnjenju uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata, što znači da dio odluka o (ne)upuštanju u rizično ponašanje djelomično nastaje i socijalno reaktivnim procesom. Dakle, u skladu s Modelom prototipova dobiveni rezultati pokazuju da uspostavljanje rizičnih online kontakata adolescenata nije uvijek planirano, već ovo rizično ponašanje uključuje i nenamjernu komponentu. Ipak, čini se kako je odluka o uspostavljanju rizičnih online kontakata adolescenata prvenstveno rezultat racionalnog procesa, odnosno kako ponašajna namjera ima vrlo važnu ulogu u donošenju odluka o upuštanju u ovo rizično online ponašanje.

Svi konstrukti Modela prototipova u prethodnim istraživanjima objasnili su 33% varijance objave rizičnih selfija adolescenata (Chen i sur., 2019), 50% varijance odavanja osobnih podataka online (Walrave, 2015) i 27%, odnosno 40% varijance objave vlastitih provokativnih fotografija na društvenim mrežama mladića, odnosno djevojaka (Ouytsel i sur. 2020). Heirman i suradnici (2016) su u objašnjenju prihvatanja nepoznatih zahtjeva za prijateljstvom koristili Teoriju planiranog ponašanja (Ajzen, 1991) i utvrdili kako stavovi prema rizičnom online ponašanju, subjektivne norme, percipirana ponašajna kontrola i ponašajna namjera predviđaju 27% varijance prihvatanja nepoznatih zahtjeva za prijateljstvom na društvenim mrežama. Iako su neki autori u svojim istraživanjima koristili konstrukte Modela prototipova (ili vrlo slične konstrukte) i objasnili veliki postotak varijance rizičnog online ponašanja, kao veliki nedostatak ovih istraživanja ističe se činjenica da oni ne sadrže longitudinalne podatke. Dakle, ponašajna namjera i spremnost na ponašanje, koji se odnose na namjeru i spremnost da se osoba upusti u rizično ponašanje u budućnosti bili su prediktori rizičnog ponašanja te su mjereni u istoj vremenskoj točki kao i rizično ponašanje, koje se odnosi na prošlo ponašanje (zadnjih dva do šest mjeseci), što vjerojatno rezultira precijenjenom povezanošću ovih konstrukata u navedenim istraživanjima. Doprinos ovog istraživanja je što uključuje longitudinalne podatke, čime smo izbjegli navedene nedostatke prethodnih istraživanja.

5.4. Doprinos istraživanja, metodološki nedostaci i smjernice za daljnja istraživanja

Ovo istraživanje provedeno je kako bi unaprijedilo naše razumijevanje čimbenika povezanih sa uspostavljanjem rizičnih kontakata adolescenata na društvenim mrežama. Ova vrsta rizičnog online ponašanja odabrana je jer postoji vrlo mali broj istraživanja koji se bavio čimbenicima koji objašnjavaju nastanak takvog rizičnog ponašanja, unatoč podacima koji sugeriraju kako adolescenti vrlo često uspostavljaju rizične online kontakte. Budući da trenutna istraživanja rizičnog online ponašanja adolescenata ne mogu zadovoljavajuće objasniti njihovu pojavu te su usredotočena uglavnom na kognitivne čimbenike - stavove prema ponašanju i zabrinutost za privatnost, koji su s njima povezani, cilj doktorskog istraživanja bio je provjeriti može li se Model prototipova koji koristi i nekognitivne čimbenike koristiti za objašnjenje uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata. Naše istraživanja se od prethodnih istraživanja iz ovog područja razlikuje u tri ključna elementa; donosi metodološka poboljšanja mjera konstrukata Modela prototipova i longitudinalni nacrt te uključuje dodatne varijable koje se odnose na neke karakteristike adolescenata.

Metodološki doprinos ovog istraživanja čini razvoj novih oblika mjera konstrukata Modela prototipova. Koliko je nama poznato ovo je prvo istraživanje koje je koristilo Model prototipova za objašnjenje uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata. Sve postojeće mjere stoga su po prvi puta prilagođene ovom predmetu istraživanja. Također, za razliku od dosadašnjih istraživanja, u procjeni stavova prema rizičnom online ponašanju korištene su čestice konkretnijeg sadržaja, konstruirane na temelju postojeće literature i rezultata predistraživanja, a u procjeni prototipa koristile su se vinjete pomoću kojih su opisani tipični vršnjaci uključeni u rizično online ponašanje. Korištene su sve čestice (osobine, odnosno pridjevi) originalnog Upitnika prototipova (Gerrard i Gibbons, 1995) koji je vrlo rijetko korišten u dosadašnjim istraživanjima. Također, proširen je i Upitnik rizičnog online ponašanja.

Dodatni doprinos donio je i kratkotrajni longitudinalni nacrt pomoću kojega smo dobili pouzdanije zaključke o rizičnom online ponašanju adolescenata. Uspostavljanje rizičnih online kontakata procijenjeno je u dvije vremenske točke čime je omogućeno: (1) utvrđivanje doprinosa uspostavljanja takvih kontakata u prošlosti objašnjenju konstrukata prve razine Modela prototipova te (2) utvrđivanje doprinosa konstrukata prve razine Modela prototipova u objašnjenju

uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata u drugoj vremenskoj točki. Dakle, originalni Model prototipova je testiran u cijelosti. Prema dostupnoj literaturi i našim saznanjima istraživanja koja su testirala ovaj model u objašnjenju rizičnog online ponašanja adolescenata nisu testirala cjeloviti model, već samo njegove dijelove.

Znanstveni doprinos ovog istraživanja čini uključivanje dodatnih varijabli u originalni Model prototipova i to varijabli koje se odnose na karakteristike samih adolescenata (sociodemografske varijable; dob i rod, zatim njihovo socijalno poželjno odgovaranje, osobine ličnosti; ekstraverziju i traženje uzbuđenja), njihove emocionalne i ponašajne probleme te njihovu uključenost u rizična ponašanja u stvarnom životu. Na ovaj način su dobivene važne informacije o doprinosu pojedinih karakteristika adolescenata u objašnjenju njihovih stavova prema rizičnom online ponašanju, njihove percepcije socijalnih normi i percepcije prototipa vršnjaka koji se upušta u rizična online ponašanja. Nadalje, samoprocjene mogu biti opterećene sklonošću sudionika da daju socijalno poželjne odgovore. Iako je prilikom prikupljanja podataka naglašeno da nema točnih i netočnih odgovora te su sudionici zamoljeni da odgovaraju što iskrenije, korištena je i skala socijalno poželjnog odgovaranja u svrhu kontrole takvih odgovora.

Praktična implikacija ovog istraživanja očitovala se već pri samoj provedbi istraživanja, a odnosi se na pružanje psihoedukacije i potencijalne psihološke podrške učenicima koji su sudjelovali u istraživanju. Dugoročna praktična implikacija rezultata ovog istraživanja očituje se u potencijalnoj izradi smjernica za buduće preventivne programe usmjerene ka sigurnijem online ponašanju adolescenata. Na temelju rezultata moći će se preciznije oblikovati pravci prevencije uspostavljanja rizičnih kontakata adolescenata na društvenim mrežama.

Usprkos navedenim doprinosima, postoje i neki metodološki nedostaci ovog istraživanja koji mogu pomoći pri budućem planiranju istraživanja u ovome području, a odnose se na uzorak sudionika, korištene mjerne instrumente i potencijalne dodatne veze s drugim konstruktima. U Raspravi, uz komentar rezultata, istaknuti su i neki metodološki nedostaci i prijedlozi za buduća istraživanja. Ovdje će biti razmotreno još nekoliko čimbenika koji onemogućavaju generalizaciju dobivenih rezultata. Kao prvo, jedan od nedostataka ovog istraživanja predstavlja činjenica da je riječ o korelacijskom istraživanju čime je onemogućeno kauzalno zaključivanje o odnosima među varijablama. Nadalje, svi konstrukti mjereni su metodom samoprocjene što može rezultirati pojavom koja se naziva *efekt zajedničke metode*, a koja se manifestira kao precijenjenost korelacija

među varijablama. Učestalost rizičnog online ponašanja od strane roditelja i vršnjaka procjenjivali su sami adolescenti, kao i reakciju tih osoba na vlastito rizično online ponašanje pa se postavlja pitanje koliko su te procjene točne. U budućim bi istraživanjima bilo korisno uključiti i druge izvore procjene, konkretno procjene roditelja ili prijatelja adolescenata. Također, bilo bi korisno uključiti mjere dnevničkog praćenja vlastitog online ponašanja.

Što se tiče uzorka sudionika, važno je naglasiti da se radi o prigodnom uzorku. U istraživanje je bilo uključeno znatno više djevojaka (70%), od mladića (30%). Dakle, jedno od većih nedostataka istraživanja odnosi se na varijabilitet uzorka. Nadalje, istraživanje je ograničeno isključivo na područje grada Osijeka radi lakšeg provođenja istraživanja. Na taj je način osigurano da svi sudionici budu ispitani od strane glavnog istraživača koji je se za vrijeme primjene upitnika ponašao i reagirao (usmjeravao učenike, odgovarao na njihova pitanja itd.) na približno jednaki način. Ipak, postavlja se pitanje bi li rezultati bili drugačiji da su uzorkom obuhvaćeni i srednjoškolci iz drugih gradova Republike Hrvatske. Iako nema podataka o tome da su varijable korištene u ovom istraživanju kulturološki uvjetovane, bolja geografska zastupljenost omogućila bi veću opravdanost generalizacije rezultata. Uzorak je bio i prigodan u smislu izbora srednjih škola. Nastojali smo uključiti i učenike gimnazije i učenike različitih strukovnih škola, tako da je korišteni uzorak po tom pitanju heterogen, no izabrane su one škole i razredi kod kojih su ravnatelji i razrednici bili spremni na suradnju. U budućim istraživanjima svakako bi trebalo uključiti reprezentativniji uzorak sudionika. Također, dio podataka se nije mogao iskoristiti u analizama, jer su učenici pisali različite šifre u različitim točkama istraživanja, tako da je istraživanje opterećeno i određenim osipanjem sudionika. Konačno, bilo bi zanimljivo u uzorak uključiti i učenike osnovnih škola te na taj način ispitati razlikuju li se oni od srednjoškolaca u čimbenicima povezanim s uspostavljanjem rizičnih online kontakata.

U nedostatke istraživanja ubraja se i činjenica da se ono oslanja na novokonstruirane ili prilagođene upitnike koji nisu korišteni u ranije objavljenim radovima. Problematičnim se pokazao Upitnik prototipova. Četverofaktorska struktura Upitnika prototipova dobivena eksploratornom faktorskom analizom ne korespondira najbolje s faktorskom strukturom konfirmatorne faktorske analize. Istaknuli bi smo i mogućnost da se pomoću fokus grupa preciznije utvrde stavovi adolescenata prema uspostavljanju rizičnih online kontakata te njihova mišljenja o prototipu vršnjaka koji uspostavlja online kontakte s nepoznatim osobama. U budućim bi istraživanjima

svakako trebalo dodatno usavršiti mjere konstrukata Modela prototipova kako bi se dobili pouzdaniji rezultati. Također, Gerrard i surandnici (2008) navode da konstrukt prototipa ne mora nužno uključivati kognitivnu reprezentaciju osobe koja se upušta u rizično ponašanje, već može podrazumijevati i prototip osobe koja izbjegava rizično ponašanje. Stoga bi u budućim istraživanjima bilo korisno uključiti i procjenu poželjnosti prototipa vršnjaka koji se ne upušta u rizično online ponašanje.

U ovom istraživanju rizično online ponašanje procijenjeno je u dvije vremenske točke u razmaku od devet tjedana. U budućim bi istraživanjima bilo korisno obuhvatiti veći vremenski period i podatke prikupiti u više vremenskih točaka kako bi se dobili pouzdaniji podaci o uspostavljanju rizičnih online kontakata adolescenata.

Konačno, jedan od nedostataka se odnosi i na činjenicu da iako su korišteni modeli objasnili znatan postotak varijance konstrukata prve razine Modela prototipova (od 16.1% do 35.7%), kao i znatan postotak varijance uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata (od 29% do 38.5%), očito je kako postoji veliki dio neobjašnjene varijance ovih konstrukata. U uvodnom dijelu rada je navedeno da bi važnu ulogu u objašnjavanju uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata mogle imati i varijable socijalne podrške, zadovoljstva životom, depresivnosti i socijalne anksioznosti, pa je za pretpostaviti da dio se varijance konstrukata prve razine Modela prototipova, kao i uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata može objasniti njima. Vrlo skroman opus istraživanja povezanosti različitih psiholoških konstrukata s rizičnim online ponašanjem adolescenata predstavlja potencijal za buduća istraživanja.

6. ZAKLJUČAK

Unatoč brojnim prednostima, internet krije i određene rizike za sigurnost i privatnost svojih korisnika, a čini se kako su adolescenti, u usporedbi s drugim dobnim skupinama, posebno skloni online rizicima. Ovim istraživanjem dobili smo cjelovitiju sliku o čimbenicima koji djeluju na uspostavljanje rizičnih online kontakata adolescenata. Korištenje longitudinalnog nacrtu je omogućilo pouzdanije zaključivanje o doprinosu konstrukata prve razine Modela prototipova u objašnjenju uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata. Dobiveni rezultati potvrdili su većinu postavljenih hipoteza i teorijski model, ali i ukazali na njegove nedostatke u objašnjenju uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata, kao i na određene metodološke nedostatke koji bi se trebali korigirati u budućim istraživanjima.

Rezultati su pokazali kako mladići imaju pozitivnije stavove, percipirane roditeljske norme i percepciju prototipa vršnjaka koji se upušta u rizično online ponašanje, od djevojaka. Ekstraverzija je značajni negativni prediktor percepcije socijalnih normi i sličnosti prototipu, a traženje uzbuđenja je značajni pozitivni prediktor stavova prema rizičnom online ponašanju, percipiranih vršnjačkih normi, procjene poželjnosti prototipa i percepcije sličnosti prototipu. Emocionalni i ponašajni problemi su značajni pozitivni prediktor percepcije sličnosti prototipu, a rizično ponašanje u stvarnom životu je pozitivni prediktor stavova prema rizičnom online ponašanju i percipiranih roditeljskih normi. Prošlo rizično online ponašanje je najbolji pozitivni prediktor stavova, percipiranih socijalnih normi, procjene poželjnosti prototipa i sličnosti prototipu te se čini kako ima posredujuću ulogu u povezanosti emocionalnih i ponašajnih problema adolescenata s njihovim stavovima prema rizičnom online ponašanju, percipiranim roditeljskim i vršnjačkim normama i percipiranom sličnošću prototipu. Dakle, varijable kojima smo u ovom istraživanju proširili originalni Model prototipova pokazale su se značajnima u objašnjenju konstrukata prve razine ovog modela. Varijable koje su u analize uvrštene u prvom koraku, a koje se odnose na dob, rod i socijalno poželjno odgovaranje objasnile su od 6.3% do 17.5% varijance kriterija (stavova, socijalnih normi i percepcije prototipa), slično kao i prošlo rizično online ponašanje, uvršteno u posljednjem koraku analize, koje je objasnilo od 8.1% do 17.5% varijance kriterija. Varijable koje se odnose na osobine ličnosti objasnile se značajan, međutim skroman dio varijance kriterija (od 2.2% do 5.2%), kao i varijable emocionalnih i ponašajnih problema i rizičnih ponašanja u stvarnom životu (8.1% do 17.5%).

Utvrđeno je kako što izraženije pozitivne stavove prema rizičnom online ponašanju, izraženiju pozitivnu percepciju socijalnih normi i procjenu poželjnosti prototipa vršnjaka adolescenti imaju te što percipiraju veću sličnost takvom prototipu, to češće uspostavljaju online kontakte s nepoznatim osobama. Ponašajna namjera i spremnost na ponašanje adolescenata su medijatori u odnosima njihovih stavova prema rizičnom ponašanju i percepcije socijalnih normi s njihovim uspostavljanjem rizičnih online kontakata, a spremnost na ponašanje je medijator u odnosima procjene poželjnosti prototipa i percepcije sličnosti prototipu s njihovim uspostavljanjem rizičnih online kontakata. Također, adolescenti koji u prvoj točki mjerenja imaju izraženiju spremnost na ponašanje, češće uspostavljaju online kontakte s nepoznatim osobama u drugoj vremenskoj točki, uz medijacijski učinak ponašajne namjere u ovom odnosu. Zaključno, rezultati svih provedenih medijacijskih analiza su u skladu s očekivanjima, odnosno teorijskim pretpostavkama Modela prototipova i ranijim istraživanjima.

Varijable uključene u racionalni put objasnile su veći udio varijance uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata (37.0%) od varijabli uključenih u socijalno reaktivni put modela (29.7%). Također, sve varijable zajedno, odnosno racionalni i socijalno reaktivni put zajedno, objasnili su veći udio varijance uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata (38.5%), nego svaki od njih pojedinačno. Najvažniju ulogu u predviđanju uspostavljanja rizičnih online kontakata adolescenata ima njihova ponašajna namjera, a varijable spremnosti na ponašanje i percepcije sličnosti prototipu vršnjaka koji uspostavlja rizične online kontakte ostvaruju vrlo skromne doprinose u objašnjenju ovog rizičnog online ponašanja. Dobiveni rezultati pokazuju da uspostavljanje rizičnih online kontakata nije uvijek planirano, već uključuje i nenamjernu komponentu. Ipak, čini se kako je odluka o uspostavljanju rizičnih online kontakata adolescenata prvenstveno rezultat racionalnog procesa. Također, dobiveni rezultati sugeriraju da što su adolescenti skloniji socijalno poželjnom odgovaranju, to su skloniji procijeniti da su manje slični prototipu vršnjaka uključenog u rizično online ponašanje te su skloniji svoju uključenost u takvo ponašanje procijeniti manjom. Dakle, čini se kako je kada ispituje rizično ponašanje posebno važno uključiti mjere socijalno poželjnog odgovaranja.

Rezultati ukazuju kako veliki broj adolescenata uspostavlja online kontakte s nepoznatim osobama te da često podcjenjuju potencijalne negativne posljedice koje mogu proizaći iz takvog ponašanja, što upućuje na potrebu za kontinuiranim informiranjem stručnjaka i roditelja koji će pratiti navike adolescenata, kao i na važnost usvajanja kritičkog mišljenja adolescenata prilikom

uporabe društvenih mreža. Informacije o stavovima adolescenata prema uspostavljanju rizičnih online kontakata, kao i čimbenicima povezanim s takvim oblikom rizičnog ponašanja adolescenata daju nam smjernice koje se mogu koristiti prilikom kreiranja sadržaja edukacijskih i preventivskih programa.

Nedostaci ovog istraživanja odnose se na uzorak sudionika, korištene mjerne instrumente, i potencijalne dodatne veze s drugim konstruktima. Budući da istraživanje nije provedeno na nacionalno reprezentativnom uzorku, već su populaciju činili srednjoškolci grada Osijeka, potreban je oprez prilikom generalizacije nalaza ovog istraživanja na druge skupine, različite po dobi, razini obrazovanja i urbano/ruralnom statusu. Unatoč nedostacima, smatramo kako nalazi istraživanja doprinose spoznajama iz istraživanog područja i omogućuju nam da identificiramo mogućnosti za poboljšanja u budućim nacrtima.

7. LITERATURA

- Acquisti, A., Brandimarte, L. i Loewenstein, G. (2015). Privacy and human behavior in the age of information. *Science*, 347(6221), 509-514. <https://doi.org/10.1126/science.aaa1465>
- Acquisti, A. i Gross, R. (2006). Imagined Communities: Awareness, Information Sharing, and Privacy on the Facebook. U G. Danezis i P. Golle (ur.), *Privacy Enhancing Technologies. Lecture Notes in Computer Science* (str. 36-58). Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/11957454_3
- Ajduković, M. i Keresteš, G. (2020). *Etički kodeks istraživanja s djecom (drugo revidirano izdanje)*. Vijeće za djecu Republike Hrvatske.
- Ajduković, M., Ručević, S. i Šincek, D. (2008). Istraživanje rasprostranjenosti rizičnog i delinkventnog ponašanja djece i adolescenata u urbanim sredinama-dodatni poticaj za ciljanu prevenciju. *Dijete i društvo - časopis za promicanje prava djeteta*, 10(1-2), 27-47.
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179–211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T)
- Ajzen, I. i Fishbein, M. (2005). The influence of attitudes on behavior. U D. Albarracin, B. T. Johnson i M. P. Zanna (ur.), *The handbook of attitudes* (str. 173–221). Mahwah, NJ: Erlbaum.

- Ala-Mutka, K. (2011). *Mapping Digital Competence: Towards a Conceptual Understanding*. Luxembourg: Publications Office of European Union. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.18046.00322>
- Aluja, A., García, Ó. i García, L. F. (2003). Relationships among extraversion, openness to experience, and sensation seeking. *Personality and Individual Differences*, 35(3), 671–680. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(02\)00244-1](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(02)00244-1)
- Ang, R. P., i Goh, D. H. (2010). Cyberbullying Among Adolescents: The Role of Affective and Cognitive Empathy, and Gender. *Child Psychiatry Human Development*, 41(4), 387-397. <https://doi.org/10.1007/s10578-010-0176-3>
- Appleyard, K., Egeland, B., van Dulmen, M. H. M. i Sroufe, L. A. (2005). When more is not better: The role of cumulative risk in child behavior outcomes. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46(3), 235–245. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2004.00351.x>
- Ariyazangane, E., Borna, R. M. i Fard, R. J. (2022). Relation of Anger Rumination and Self-Criticism with Social Maladjustment with the Mediating Role of Psychological Flexibility in Adolescent Boys and Girls. *Caspian Journal of Health Research*, 7(1), 5-14. <https://doi.org/10.32598/CJHR.7.1.381.1>
- Arnett, J. J. (1995). Adolescents' Uses of Media for Self-Socialization. *Journal of Youth and Adolescence*, 24, 519-533. <https://doi.org/10.1007/BF01537054>
- Arnett, J. J. (1999). Adolescent storm and stress, reconsidered. *American Psychologist*, 54(5), 317–326. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.54.5.317>
- Asscher, J. J., van Vugt, E. S., Stams, G. J. J. M., Deković, M., Eichelsheim, V. I. i Yousfi, S. (2011). The relationship between juvenile psychopathic traits, delinquency and (violent) recidivism: A meta-analysis. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 52(11), 1134–1143. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2011.02412.x>
- Banks, M., Shane, O., Colin, G. i Meservy, T. O. (2010). Risky Behavior in Online Social Media: Protection Motivation and Social Influence. *AMCIS 2010 Proceedings*, 372. <https://aisel.aisnet.org/amcis2010/372>
- Barber, B. K. i Buehler, C. (1996). Family cohesion and enmeshment: Different constructs, different effects. *Journal of Marriage and the Family*, 58(2), 433-441. <https://doi.org/10.2307/353507>

- Barnes, S. B. (2006). A privacy paradox: Social networking in the United States. *First Monday*, 9(11), 1-12. <https://doi.org/10.5210/fm.v11i9.1394>
- Baron, R. M. i Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173–1182. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.51.6.1173>
- Baruh, L., Secinti, E. i Cemalcilar, Z. (2017). Online Privacy Concerns and Privacy Management: A Meta-Analytical Review: Privacy Concerns Meta-Analysis. *Journal of Communication*, 67(1), 26 -53. <https://doi.org/10.1111/jcom.12276>
- Bashiran, S., Barati, M., Karami, M., Hamzeh, B. i Ezati, E. (2020). Predictors of shisha smoking among adolescent females in Western Iran in 2019: Using the Prototype-Willingness Model. *Tobacco Prevention and Cessation*, 31(6), 50. <https://doi.org/10.18332/tpc/125357>.
- Bašić, J. (2009). *Teorije prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*. Zagreb: Školska knjiga.
- Baumgartner, S. E., Sumter, S. R., Peter, J. i Valkenburg, P. M. (2012). Identifying Teens at Risk: Developmental Pathways of Online and Offline Sexual Risk Behavior. *Pediatrics*, 130(6), 1489-1496. <https://doi.org/10.1542/peds.2012-0842>
- Berk, L. E. (2008). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Bessiere, K., Kiesler, S., Kraut, R. i Boneva, B. S. (2008). Effects of Internet use and social resources on changes in depression. *Information, Communication & Society*, 11(1), 47-70. <https://doi.org/10.1080/13691180701858851>
- Biolcati, R., Mancini, G. i Trombini, E. (2018). Proneness to Boredom and Risk Behaviors During Adolescents' Free Time. *Psychological Reports*, 121(2), 303–323. <https://doi.org/10.1177/0033294117724447>
- Blanton, H., Gibbons, F. X., Gerrard, M., Conger, K. J. i Smith, G. E. (1997). The role of family and peers in the development of prototypes associated with substance use. *Journal of Family Psychology*, 11, 271-288. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.11.3.271>
- Boniell-Nissim, M., Tynjälä, J., Gobiņa, I., Furstova, J. i van den Eijnden, R. (2023). Adolescent use of social media and associations with sleep patterns across 18 European and North American countries, *Sleep Health*, 9(3), 314-321.

<https://doi.org/10.1016/j.sleh.2023.01.005>

- Borawski, E. A., Ievers-Landis, C. E., Lovegreen, L. D. i Trapl, E. S. (2003). Parental monitoring negotiated unsupervised time, and parental trust: The role of perceived parenting practices in adolescent health risk behaviors. *Journal of Adolescent Health, 33*(2), 60-70. [https://doi.org/10.1016/s1054-139x\(03\)00100-9](https://doi.org/10.1016/s1054-139x(03)00100-9)
- Bouillet, D. i Bijedić, M. (2007). Rizična ponašanja učenika srednjih škola i doživljaj kvalitete razredno-nastavnog ozračja. *Odgojne znanosti, 9*(2), 113-132.
- Boyle, H. K., Carey, K. B., Jackson, K. M. i Merrill, J. E. (2023). Applying the prototype willingness model to day-level simultaneous alcohol and cannabis use. *Psychology of Addictive Behaviors, 37*(4), 626–638. <https://doi.org/10.1037/adb0000920>
- Bozzini, A. B., Bauer, A., Maruyama, J., Simões, R. i Matijasevich, A. (2021). Factors associated with risk behaviors in adolescence: a systematic review. *Brazilian Journal of Psychiatry, 43*(2), 210-221. <https://doi.org/10.1590/1516-4446-2019-0835>
- Branley, D. B. i Covey, J. (2018). Risky behavior via social media: The role of reasoned and social reactive pathways. *Computers in Human Behavior, 78*, 183-191. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.09.036>
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Brown, B. B., Bakken, J. P., Ameringer, S. W. i Mahon, S. D. (2008). A comprehensive conceptualization of the peer influence process in adolescence. U M. J. Prinstein i K. Dodge (ur.), *Peer influence processes among youth* (str. 17-44). Guilford Publications. New York.
- Brown, T. A. (2015). *Confirmatory factor analysis for applied research (2nd ed.)*. The Guilford Press.
- Browne, M. W. i Cudeck, R. (1993). Alternative ways of assessing model fit. U K. A. Bollen i J. S. Long (ur.), *Testing structural equation models* (str. 136-162). Newbury Park, CA: Sage. <https://doi.org/10.1177/0049124192021002005>
- Brstilo, I., Batinić, L. i Grgić, S. (2014). Navike djece i adolescenata kod objavljivanja osobnih podataka na društvenim mrežama. *Sociološka luča, 8*(2), 105-121.
- Buljan Flander, G., Selak Bagarić, E., Prijatelj, K. i Čagalj Farkaš, M. (2020). Ispitivanje aktualnih trendova u korištenju društvenim mrežama kod učenika prvog i trećeg razreda srednjih

- škola u Hrvatskoj. *Kriminologija i socijalna integracija*, 28(2), 277–294.
<https://doi.org/10.31299/ksi.28.2.6>
- Carević, N., Mihalić, M. i Sklepić, M. (2013). Ovisnost o internetu među srednjoškolcima. *Socijalna politika i socijalni rad*, 2(1), 64-81.
- Cauffman, E., Cavanagh, C., Donley, S. i Thomas, A. (2014). A Developmental Perspective on Adolescent Risk Taking and Criminal Behavior. U A. Piquero (ur.), *Handbook of Criminological Theory*. Oxford: Wiley-Blackwell.
<https://doi.org/10.1002/9781118512449.ch6>
- Cernikova, M., Dedkova, L. i Smahel, D. (2018). Youth interaction with online strangers: experiences and reactions to unknown people on the Internet. *Information, Communication, & Society*, 21(1), 94-110.
<https://doi.org/10.1080/1369118X.2016.1261169>
- Chassin, L. A., Tetzloff, C. i Hershey, M. (1985). Self-image and social-image factors in adolescent alcohol use. *Journal of Studies on Alcohol*, 46(1), 39–47.
<https://doi.org/10.15288/jsa.1985.46.39>
- Chen, S., Schreurs, L., Pabian, S. i Vandenbosch, L. (2019). Daredevils on Social Media: A Comprehensive Approach towards Risky Selfie Behavior among Adolescents. *New Media & Society*, 21(4), 1-32. <https://doi.org/10.1177/1461444819850112>
- Chen, X., Li F., Nydegger, L., Gong, J., Ren, Y., Dinaj-Koci, V., Sun, H. i Stanton, B. (2013). Brief Sensation Seeking Scale for Chinese - Cultural Adaptation and Psychometric Assessment. *Personality Individual Differences*, 54(5), 604-609. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2012.11.007>
- Cheung, C., Chiu, P. Y. i Lee, M. (2011). Online Social Networks: Why do Students use Facebook?. *Computers in Human Behavior*. 27(4), 1337-1343.
<https://doi.org/10.1016/j.chb.2010.07.028>.
- Cho, S. H. (2007). Effects of motivations and gender on adolescents' self-disclosure in online chatting. *CyberPsychology & Behavior*, 10(3), 339-345. <https://doi.org/10.1089/cpb.2006.9946>
- Christofides, E., Muise, A. i Desmarais, S. (2009). Information Disclosure and Control on Facebook: Are They Two Sides of the Same Coin or Two Different Processes?. *Cyberpsychology & Behavior: the impact of the Internet, multimedia and virtual reality on*

- behavior and society*, 12(3), 341-345. <https://doi.org/10.1089/cpb.2008.0226>
- Ciboci, L., Ćosić Predrag, I., Kanižaj, I., Potočnik, D. i Vinković, D. (2020). *Nacionalno istraživanje o sigurnosti djece na internetu: HR Kids Online*. Društvo za komunikacijsku i medijsku kulturu. <https://hrkids.online/prez/EUKidsOnlineHRfinal.pdf>
- Ciranka, S. i Van Den Bos, W. (2021). Adolescent risk-taking in the context of exploration and social influence. *Developmental Review*, 61, Članak 100979 <https://doi.org/10.1016/j.dr.2021.100979>
- Coe, J. L., Davies, P. T. i Sturge-Apple M. L. (2019). Family cohesion and enmeshment moderate associations between maternal relationship instability and children's externalizing problems. *Journal of Family Psychology*, 32(3), 289-298. <https://doi.org/10.1037/fam0000346>
- Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences (2nd ed.)*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Cook, C. R., Williams, K. R., Guerra, N. G., Kim, T. E. i Sadek, S. (2010). Predictors of childhood bullying and victimization: A meta-analytic investigation. *School Psychology Quarterly*, 25(2), 65-83. <https://doi.org/10.1037/a0020149>
- Cook, T. D., Deng, Y. i Morgano, E. (2007). Friendship Influences During Early Adolescence: The Special Role of Friends' Grade Point Average. *Society for Research on Adolescence*, 17(2), 325–356. <https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2007.00525.x>
- Crutzen, R. i Peters G. J. Y. (2017). Scale quality: alpha is an inadequate estimate and factor-analytic evidence is needed first of all. *Health Psychology Review*, 11(3), 242–247. <https://doi.org/10.1080/17437199.2015.1124240>
- Cummings, E. M., Davies, P. T. i Campbell, S. B. (2000). *Developmental psychopathology and family process: Theory, research, and clinical implications*. New York, US: Guilford Press.
- Curtis, A. C. (2015). Defining adolescence. *Journal of Adolescent and Family Health*, 7(2), Članak 2. <https://scholar.utc.edu/jafh/vol7/iss2/2>
- Cutrona, C. E., Cole, V., Colangelo, N., Assouline, S. G. i Russell, D. W. (1994). Perceived parental social support and academic achievement: An attachment theory perspective. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66(2), 369-378. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.66.2.369>
- Davidson, J., Webster, S., Bifulco, A., Gottschalk, P., Caretti, V. i Pham, T. (2012). *European*

Online Grooming Project - Final Report. European Union.

- Davies, E. i Todd, J. (2021). Drinking beyond intentions: The prototype willingness model and alcohol consumption. U R. Cooke (ur.), *The Palgrave Handbook of Psychological Perspectives on Alcohol Consumption* (str. 51-72). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-66941-6_3
- Deng, L. i Chan, W. (2017). Testing the Difference Between Reliability Coefficients Alpha and Omega. *Educational and Psychological Measurement*, 77(2), 185–203. <https://doi.org/10.1177/0013164416658325>
- Dufresnes, C. (2017). *Online Risk Behavior and Depression in Adolescence*. Utrecht University: Faculty of Social Sciences.
- Dumas, T. M., Davis, J. P. i Ellis, W. E. (2019). Is It Good to Be Bad? A Longitudinal Analysis of Adolescent Popularity Motivations as a Predictor of Engagement in Relational Aggression and Risk Behaviors. *Youth & Society*, 51(5), 659–679. <https://doi.org/10.1177/0044118X17700319>
- Dumontheil, I. (2016). Adolescent brain development. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 10, 39-44. <https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2016.04.012>
- Eastin, M. S., Greenberg, B. S. i Hofschire, L. (2006). Parenting the Internet. *Journal of Communication*, 56(3), 486–504. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2006.00297.x>
- Eaton, N. R., Krueger, R. F., Johnson, W., McGue, M. i Iacono, W. G. (2009). Parental monitoring, personality, and delinquency: Further support for a reconceptualization of monitoring. *Journal of Research in Personality*, 43(1), 49-59. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2008.10.006>
- Evans, G. W., Li, D. i Whipple, S. S. (2013). Cumulative risk and child development. *Psychological Bulletin*, 139(6), 1342–1396. <https://doi.org/10.1037/a0031808>
- Feng, J. i Xie, W. (2014). Teens' concern for privacy when using social networking sites: An analysis of socialization agents and relationships with privacy-protecting behaviors. *Computers in Human Behavior*, 33, 153-162. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.01.009>
- Friedman, L. i Wall, M. (2005). Graphical views of suppression and multicollinearity in multiple linear regression. *The American Statistician*, 59(2), 127-136. <https://doi.org/10.1198/000313005X41337>

- Galić, Z., Jerneić, Ž. i Prevendar, T. (2008). Socijalno poželjno odgovaranje, ličnost i inteligencija u selekcijskoj situaciji. *Psiholgijske teme*, 17(1), 93-110.
- Gámez-Guadix, M., Borrajo, E. i Almendros, C. (2016). Risky online behaviors among adolescents: Longitudinal relations among problematic Internet use, cyberbullying perpetration, and meeting strangers online. *Journal of Behavioral Addictions* 5(1), 100–107. <https://doi.org/10.1556/2006.5.2016.013>
- George, D. i Mallery, P. (2003). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference. 11.0 Update (4th ed.)*. Boston: Allyn & Bacon.
- George, M. J., i Odgers, C. L. (2015). Seven Fears and the Science of How Mobile Technologies May Be Influencing Adolescents in the Digital Age. *Perspectives on Psychological Science*, 10(6), 832–851. <https://doi.org/10.1177/1745691615596788>
- Gerrard, M. i Gibbons, F. X. (1995). Predicting young adults' health risk behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(3), 505–517. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.3.505>
- Gerrard, M., Gibbons, F. X., Benthin, A. i Hessling, R. M. (1996). A longitudinal study of the reciprocal nature of risk behaviors and cognitions in adolescents: What you do shapes what you think and vice versa. *Health Psychology*, 15(5), 344–354. <https://doi.org/10.1037//0278-6133.15.5.344>
- Gerrard, M., Gibbons, F. X. i Gano, M. L. (2003). Adolescents' risk perceptions and behavioral willingness: Implications for intervention. U D. Romer (ur.), *Reducing adolescent risk: Toward and integrated approach* (str. 75–81). Newbury, CA: Sage Publications
- Gibbons, F. X., Gerrard, M., Blanton, H. i Russell, D. W. (1998). Reasoned action and social reaction: Willingness and intention as independent predictors of health risk. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(5), 1164–1180. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.74.5.1164>
- Gibbons, F. X., Gerrard, M., Houlihan, A. E., Stock, M. L. i Pomery, E. A. (2008). A dual-process approach to health risk decision making: The prototype willingness model. *Developmental Review*, 28(1), 29–61. <https://doi.org/10.1016/j.dr.2007.10.001>
- Gibbons, F. X., Gerrard, M. i Lane, D. J. (2003). A social-reaction model of adolescent health risk. U J. M. Suls i K. A. Wallston (ur.), *Social psychological foundations of health and illness* (str. 107–136). Oxford, England: Blackwell.

- Gibbons, F. X., Gerrard, M., Lune, L. S. V., Wills, T. A., Brody, G. i Conger, R. D. (2004). Context and Cognitions: Environmental Risk, Social Influence, and Adolescent Substance Use. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30(8), 1048–1061. <https://doi.org/10.1177/0146167204264788>
- Gibbons, F. X., Gerrard, M., Reimer, R. i Pomery, E. A. (2006). Health decision-making: reasoned vs. reactive responding. U J. de Wit i D. de Ridder (ur.), *Self-regulation in health behaviour* (str. 45–70). Sussex, UK: Wiley.
- Gibbons, F. X., Kingsbury, J. H., Wills, T. A., Finneran, S. D., Dal Cin, S. i Gerrard, M. (2016). Impulsivity moderates the effects of movie alcohol portrayals on adolescents' willingness to drink. *Psychology of Addictive Behaviors*, 30(3), 325–334. <https://doi.org/10.1037/adb0000178>
- Goldberg, L. R. (1990). An alternative "description of personality": The Big-Five factor structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(6), 1216–1229. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.59.6.1216>
- Goodman, R. (1997). The strengths and difficulties questionnaire: A research note. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 38(5), 581-586. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.1997.tb01545.x>
- Gool, E., Ouytsel, V. J, Ponnet, K. i Walrave, M. (2015). To share or not to share? Adolescents' self-disclosure about peer relationships on Facebook: An application of the Prototype Willingness Model. *Computers in Human Behavior*, 44, 230-239. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.11.036>
- Gosling, S. D., Augustine, A. A., Vazire, S., Holtzman, N. i Gaddis, S. (2011). Manifestations of personality in Online Social Networks: self-reported Facebook-related behaviors and observable profile information. *Cyberpsychology, behavior and social networking*, 14(9), 483–488. <https://doi.org/10.1089/cyber.2010.0087>
- Harel-Fisch, Y., Walsh, S. D., Fogel-Grinvald, H., Amitai, G., Pickett ,W., Molcho, M., Due, P., de Matos, M. G. i Craig, W. (2011). Negative school perceptions and involvement in school bullying: a universal relationship across 40 countries. *Journal of Adolescence*, 34(4). 639-52. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2010.09.008>
- Heirman, W., Walrave, M., Vermeulen, A., Ponnet, K., Vandebosch, H. i Hardies, K. (2016). Applying the Theory of Planned Behavior to adolescents' acceptance of online friendship

- requests sent by strangers. *Telematics and Informatics*, 33. 10.1016/j.tele.2016.01.002
- Hirschi, T. (2003). Social bond theory. U F.T. Cullen i R. Agnew (ur.), *Criminological theory: Past to present* (str. 231-239). Roxbury Publishing Company. Los Angeles.
- Holmes, J. (2009). Myths and missed opportunities. *Information, Communication & Society*. 12(8), 1174-1196. <https://doi.org/10.1080/13691180902769873>
- Hoyle, R. H., Stephenson, M. T., Palmgreen, P. i Lorch, E. P. (2002). Reliability and Validity of a Brief Measure of Sensation Seeking. *Personality and Individual Differences*, 32(3), 401-414. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(01\)00032-0](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(01)00032-0)
- Hu, L. i Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1–55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>
- Hutcheson, G. i Sofroniou, N. (1999). *The Multivariate Social Scientist: Introductory Statistics Using Generalized Linear Models*. Sage Publication, Thousand Oaks, CA. <https://doi.org/10.4135/9780857028075>
- Ilišin, V. (1999). *Mladi na margini društva i politike*. Zagreb: Alinea.
- Irwin C. E., Burg S. J. i Uhler C. C. (2002). America's adolescents: where have we been, where are we going?. *Journal of Adolescents Health*, 31(6), 91-121. [https://doi.org/10.1016/s1054-139x\(02\)00489-5](https://doi.org/10.1016/s1054-139x(02)00489-5).
- Jacobson, K. C. i Crockett, L. J. (2000). Parental monitoring and adolescent adjustment: An ecological perspective. *Journal of Research on Adolescence*, 10(1), 65-97. https://doi.org/10.1207/SJRA1001_4
- Jessor, R., Turbin, M. S. i Costa, F. M. (1998). Risk and protection in successful outcomes among disadvantaged adolescents. *Applied developmental science*, 2(4), 194-208. https://doi.org/10.1207/s1532480xads0204_3
- Jia, H., Wisniewski, P., Xu, H., Rosson, M. B. i Carroll, J. (2014). Risk-taking as a Learning Process for Shaping Teen's Online Information Privacy Behaviors. U D. Cosley i A. Forte (ur.), *Proceedings of the Computer-Supported Cooperative Work and Social Computing* (str. 583–599). Association for Computing Machinery. <https://doi.org/10.1145/2675133.2675287>
- Jolliffe, D. (2013). Exploring the relationship between the Five-Factor Model of personality, social

- factors and self-reported delinquency. *Personality and Individual Differences*, 55(1), 47-52. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2013.01.014>
- Jurčić, D. (2017). Teorijske postavke o medijima–definicije, funkcije i utjecaj. *Mostariensia-časopis za društvene i humanističke znanosti*, 21(1), 127-136.
- Kalebić Maglica, B. (2011). Odnos između elemenata modela prototipova/spremnosti na rizična ponašanja i učestalosti konzumacije cigareta i alkohola kod adolescenata. *Psihologijske teme*, 20(2), 337-358.
- Kalebić Maglica, B. i Martinac Dorčić, T. (2015). Components of the Prototype/Willingness Model as Concurrent and Prospective Predictors of Adolescents' Alcohol Consumption. *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse*, 25(2), 159–168. doi:10.1080/1067828x.2014.967431
- Karal, H. i Kokoc, M. (2013). Social Networking Site Usage among University Students: Differences of Educational Level. *Croatian Journal of Education*, 15 (3), 629-654.
- Karl, K., Peluchette, J. i Schlaegel, C. (2010). Who's posting Facebook faux-pas? A cross-cultural examination of personality differences. *International Journal of Selection and Assessment*, 18(2), 174-186. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2389.2010.00499.x>
- Klever, P. (2005). The multigenerational transmission of family unit functioning. *The American Journal of Family Therapy*, 33(1), 253-264. <https://doi.org/10.1080/01926180590952436>
- Kline, R. B. (2016). *Principles and practice of structural equation modeling (4th ed.)*. Guilford Press.
- Kreski, N. T., Chen, Q., Olfson, M., Cerdá, M., Martins, S. S., Mauro, P. M. i Keyes, K. M. (2023). Experiences of Online Bullying and Offline Violence-Related Behaviors Among a Nationally Representative Sample of US Adolescents, 2011 to 2019. *Journal of School Health*, 92(4), 376-386. <https://doi.org/10.1111/josh.13144>
- Kuzman, M., Pejnović-Franelić, I. i Pavić-Šimetin, I. (2004). *Ponašanje u vezi sa zdravljem djece školske dobi. Rezultati istraživanja 2001/2002*. Zagreb: Hrvatski zavod za javno zdravstvo.
- Lacković-Grgin, K. (2006). *Psihologija adolescencije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Lebedina-Manzoni, M., Lotar, M. i Ricijaš, N. (2008). Podložnost vršnjačkom pritisku kod adolescenata-izazovi definiranja i mjerenja. *Ljetopis socijalnog rada*, 15(3), 401–419.
- Lee, E., Ahn, J. i Kim, Y. (2014). Personality traits and self-presentation at Facebook. *Personality and Individual Differences*, 69, 162–167. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.05.020>

- Lehman, J., Hawkins, J. D. i Catalano, R. F. (1994). Reducing risks and protecting our youths: a community mission. *Corrections Today*, 56(5), 92-100.
- Lenhart, A., Madden, M., Smith, A., Purcell, K., Zickuhr, K. i Rainee, L. (2011). *Teens, Kindness and Cruelty on Social Network Sites*. Pew Internet, Washington.
- Lettow, B., de Vries, H., Burdorf, A., Conner, M. i van Empelen, P. (2015). Explaining young adults' drinking behaviour within an augmented Theory of Planned Behaviour: temporal stability of drinker prototypes. *British Journal of Health Psychology*, 20(2), 305-23. <https://doi.org/10.1111/bjhp.12101>
- Lewis, M. A., Litt, D. M., King, K. M., Fairlie, A. M., Waldron, K. A., Garcia, T. A., LoParco, C. i Lee, C. M. (2020). Examining the ecological validity of the prototype willingness model for adolescent and young adult alcohol use. *Psychology of Addictive Behaviors*, 34(2), 293–302. <https://doi.org/10.1037/adb0000533>
- Litchfield, R. i White, K. M. (2006). Young adults' willingness and intention to use amphetamines: An application of the theory of reasoned action. *E-Journal of Applied Psychology: Clinical and Social Issues*, 2(1), 45-51. <https://doi.org/10.7790/EJAP.V2I1.34>
- Liu, C., Ang, R. P. i Lwin, M. O. (2013). Cognitive, Personality, and Social Factors Associated with Adolescents' Online Personal Information Disclosure. *Journal of Adolescence*, 36(4), 629-638. <https://dx.doi.org/10.1016/j.adolescence.2013.03.016>
- Liu, M., Kamper-DeMarco, K. E., Zhang, J., Xiao, J., Dong, D. i Xue, P. (2022). Time Spent on Social Media and Risk of Depression in Adolescents: A Dose–Response Meta-Analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(9), 5164. <https://dx.doi.org/10.3390/ijerph19095164>
- Livazović, G. (2012). Povezanost medija i rizičnih ponašanja adolescenata. *Kriminologija i Socijalna Integracija*, 20(1), 1-22.
- Livazović, G. i Ručević, S. (2012). Externalizing behaviors and eating disorder risk factors in adolescents. *Društvena istraživanja*, 21(3), 733-752.
- Livingstone, S. i Bober, M. (2006). *Regulating the internet at home: Contrasting the perspectives of children and parents*. U D. Buckingham i R. Willett (ur.), *Digital Generations* (str. 93-113). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A. i Olafsson, K. (2011). *Risks and safety on the internet: the perspective of European children: full findings and policy implications from the EU Kids*

- Online survey of 9-16 year olds and their parents in 25 countries. EU Kids Online, Deliverable D4.* London, UK: EU Kids Online Network.
- Livingstone, S. i Helsper, E. J. (2008). Parental mediation of children's internet use. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 52(4), 581-599. <https://doi.org/10.1080/08838150802437396>
- Livingstone, S. i Smith, P. K. (2014) Annual research review: Harms experienced by child users of online and mobile technologies: the nature, prevalence and management of sexual and aggressive risks in the digital age. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 55(6), <https://doi.org/10.1111/jcpp.12197>
- Livingstone, S., Olafsson, K., Helsper, E. J., Lupianez-Villanueva, F., Veltri, G.A. i Folkvord, F. (2017). Maximizing Opportunities and Minimizing Risks for Children Online: The Role of Digital Skills in Emerging Strategies of Parental Mediation. *Journal of Communication*, 67(1), 82-105. <https://doi.org/10.1111/jcom.12277>
- Livingstone, S. i Stoilova, M. (2021). *The 4Cs: Classifying Online Risk to Children (CO:RE Short Report Series on Key Topics)*. Hamburg: Leibniz-Institut für Medienforschung, Hans-Bredow-Institut (HBI). <https://doi.org/10.21241/ssoar.71817>
- Lou, S. J., Shih, R. C., Liu, H. T., Guo, Y. C. i Tseng, K. H. (2010). The Influences of the Sixth Graders' Parents' Internet Literacy and Parenting Style on Internet Parenting. *Turkish Online Journal of Educational Technology - TOJET*, 9(4), 173-184.
- Lowe, K. i Dotterer, A. M. (2013). Parental Monitoring, Parental Warmth, and Minority Youths' Academic Outcomes: Exploring the Integrative Model of Parenting. *Journal of Youth and Adolescence*, 42(9), 1413-1425. <https://doi.org/10.1007/s10964-013-9934-4>
- Lwin, M., Stanaland, A. i Miyazaki, A. (2008). Protecting Children's Privacy Online: How Parental Mediation Strategies Affect Website Safeguard Effectiveness. *Journal of Retailing*, 84(2), 205-217. <https://doi.org/10.1016/j.jretai.2008.04.004>
- Madden, M., Lenhart, A., Cortesi, S., Gasser, U., Duggan, M., Smith, A. i Beaton, M. (2013). *Teens, social media and privacy*. Washington, DC: Pew Research Center.
- Maddux, J. E. i Rogers, R. W. (1983). Protection motivation and self-efficacy: A revised theory of fear appeals and attitude change. *Journal of Experimental Social Psychology*, 19(5), 469-479. [https://doi.org/10.1016/0022-1031\(83\)90023-9](https://doi.org/10.1016/0022-1031(83)90023-9)
- Maeder, E. M., Yamamoto, S., McManus, L. A. i Capaldi, C. A. (2016). Race–crime congruency

- in the Canadian context. *Canadian Journal of Behavioural Science / Revue canadienne des sciences du comportement*, 48(2), 162–170. <https://doi.org/10.1037/cbs0000045>
- Marengo, D., Sindermann, C., Häckel, D., Settanni, M., Elhai, J. D. i Montag, C. (2020). The association between the Big Five personality traits and smartphone use disorder: A meta-analysis. *Journal of Behavioral Addiction*, 9(3), 534-550. <https://doi.org/10.1556/2006.2020.00069>
- Mayes, L. C. i Truman, S. D. (2002). Substance abuse and parenting. U M. H. Borstein (ur.), *Handbook of parenting: Social conditions and applied parenting* (str. 329-360). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- McCaul, K. D., Sandgren, A. K., O'Neill, H. K. i Hinsz, V. B. (1993). The value of the theory of planned behavior, perceived control, and self-efficacy for predicting health-protective behaviors. *Basic and Applied Social Psychology*, 14(2), 231–252. https://doi.org/10.1207/s15324834basp1402_7
- Mead, G. H. (2003). *Um, osoba i društvo sa stajališta socijalnog bihevorista*. Zagreb: Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- Meter, D. i Bauman, S. (2015). When Sharing Is a Bad Idea: The Effects of Online Social Network Engagement and Sharing Passwords with Friends on Cyberbullying Involvement. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 18(8), 437–442. <https://doi.org/10.1089/cyber.2015.0081>
- Milas, G. (1998). *Korelacijska i eksperimentalna studija odnosa temeljnih dimenzija društvenih stavova, ličnosti i društvene poželjnosti*. Doktorska disertacija. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Milas, G. (2005). *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Mitchell, K. J. i Ybarra, M. (2007). Online behavior of youth who engage in self-harm provides clues for preventive intervention. *Preventive Medicine: An International Journal Devoted to Practice and Theory*, 45(5), 392–396. <https://doi.org/10.1016/j.ypmed.2007.05.008>
- Mlačić, B. i Goldberg L. R. (2007). An analysis of a cross-cultural personality inventory: The IPIP Big-Five factor markers. *Journal of Personality Assessment*, 88, 168-177. <https://doi.org/10.1080/00223890701267993>
- Mlačić, B., Milas, G. i Kratochvil, A. (2007). Adolescent personality and self-esteem: An analysis

- of self-reports and parental-ratings. *Društvena istraživanja*, 16(1-2), 213-236.
- Moore, K. i McElroy, J. C. (2012). The Influence of Personality on Facebook Usage, Wall Postings, and Regret. *Computers in Human Behavior* 28(1), 267-274. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2011.09.009>
- Moos, R. H. i Moos, B. (2002). *Family environment scale manual: Development, applications, research*. Palo Alto: Mind Garden Inc. https://doi.org/10.1007/978-94-007-0753-5_999
- Mrug, S., Borch, C. i Cillessen, A. H. N. (2011). Other-Sex Friendships in Late Adolescence: Risky Associations for Substance Use and Sexual Debut?. *Journal of Youth and Adolescence*, 40(7), 875–888. <https://doi.org/10.1007/s10964-010-9605-7>
- Mueller, R. O. (1996). *Basic principles of structural equation modeling: An introduction to LISREL and EQS*. New York: Springer.
- Mullen, C. i Hamilton, N. F. (2016). Adolescents' response to parental Facebook friend requests: The comparative influence of privacy management, parent-child relational quality, attitude and peer influence. *Computer in Human Behavior*, 60, 165-172. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.02.026>
- Muris, P., Meesters, C. i Timmermans, A. (2013). Some Youths have a Gloomy Side: Correlates of Dark Triad Personality Traits in Non-Clinical Adolescents. *Child Psychiatry and Human Development*, 44(5), 658-665. <https://doi.org/10.1007/s10578-013-0359-9>
- Natsuaki, M. N., Biehl, M. C. i Ge, X. (2009). Trajectories of Depressed Mood From Early Adolescence to Young Adulthood: The Effects of Pubertal Timing and Adolescent Dating. *Journal of Research on Adolescence*, 19(1), 47–74. <https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2009.00581.x>
- Neinstein, L. (2009). *Handbook of adolescent healthcare*. Philadelphia, PA: Lippincott, Williams & Wilkins.
- Nikken, P. (2017). Implications of low or high media use among parents for young children's media use. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 11(3), <https://doi.org/10.5817/CP2017-3-1>
- Notten, N. i Nikken, P. (2014). Boys and girls taking risks online: A gendered perspective on social context and adolescents' risky online behavior. *New Media & Society*, 18 (6), 966-988. <https://doi.org/10.1177/1461444814552379>
- Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti*. Zagreb: Školska

knjiga.

- Öncü, S. (2016). Facebook habits among adolescents: Impact of perceived social support and tablet computers. *Information Development*, 32(5), 1457–1470. <https://doi.org/10.1177/0266666915604674>
- Ong, E. Y. L., Ang, R. P., Ho, J. C. M., Lim, J. C. Y., Goh, D. H., Lee, C. S. i Chua, A. Y. K. (2011). Narcissism, extraversion and adolescents' self-presentation on Facebook. *Personality and Individual Differences*, 50(2), 180–185. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2010.09.022>
- Ouytsel, J. V., Walrave, M., Ojeda, M. i Del Rey, R. (2020). Adolescents' Sexy Self-Presentation on Instagram: An Investigation of Their Posting Behavior Using a Prototype Willingness Model Perspective. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(21), 1-15. <https://doi.org/10.3390/ijerph17218106>
- Paluckaitė, U. i Žardeckaitė-Matulaitienė, K. (2016). Students' Engagement in Risky Online Behaviour: The Comparison of Youth and Secondary Schools'. U S. Cruz (ur.), *European Proceedings of Social and Behavioural Sciences EpSBS*. (str. 266-273), Future Academy. <https://doi.org/10.15405/epsbs.2016.07.02.26>
- Paluckaitė, U. i Žardeckaitė-Matulaitienė, K. (2020). The Prototype Willingness Model of Adolescents' Risky Photo Disclosure on Social Networking Sites: The Importance of Psychosocial Characteristics. U B. K. Wiederhold i G. Riva (ur.), *Annual Review of Cybertherapy and Telemedicine* (str. 63-68). San Diego: Interactive Media Institute.
- Paluckaitė, U. i Žardeckaitė-Matulaitienė, K. (2021). Adolescents' intention and willingness to engage in risky photo disclosure on social networking sites: Testing the prototype willingness model. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 15(2), Članak 1.
- Paradise, A. i Sullivan, M. (2012). (In)Visible Threats? The Third-Person Effect in Perceptions of the Influence of Facebook. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 15(1), 55–60. <https://doi.org/10.1089/cyber.2011.0054>
- Parker, J. S. i Benson, M. J. (2004). Parent-adolescent relations and adolescent functioning: Self-esteem, substance abuse, and delinquency. *Adolescence*, 39(155), 519-530.
- Paulhus, D. L. (1991). Measurement and control of response bias. U J. P. Robinson, P. R. Shaver i L. S. Wrightsman (ur.), *Measures of personality and social psychology attitudes* (str. 17-

- 59). San Diego, CA: Academic Press.
- Pechorro, P., Castro, A., Hoyle, R. H. i Simões, M. R. (2018). The Brief Sensation-Seeking Scale: Latent Structure, Reliability, and Validity From a Sample of Youths At-Risk for Delinquency. *Journal of Forensic Psychology Research and Practice*, 18(2), 99-113. <https://doi.org/10.1080/24732850.2018.1435073>
- Pernar, M. (2008). Razvoj u adolescenciji. U M. Pernar i T. Frančišković (ur.), *Psihološki razvoj čovjeka* (str. 85-92). Rijeka: Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Perry, D. G. i Pauletti, R. E. (2011). Gender and Adolescent Development. *Journal of Research on Adolescence*, 21(1), 61–74. <https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2010.00715.x>
- Peruško, Z. (2011). Što su mediji? U Z. Peruško (ur.), *Uvod u medije* (str. 15-40). Zagreb: Jesenski Turk.
- Petz, B. (2004). *Osnovne statističke metode za nematematičare*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Pomery, E. A., Gibbons, F. X., Reis-Bergan, M. i Gerrard, M. (2008). From Willingness to Intention: Experience Moderates the Shift From Reactive to Reasoned Behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35(7), 894-908. <https://doi.org/10.1177/0146167209335166>
- Popat A. i Tarrant C. (2023). Exploring adolescents' perspectives on social media and mental health and well-being – A qualitative literature review. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 28(1), 323-337. <https://doi.org/10.1177/13591045221092884>
- Potard, C., Courtois, R. i Rusch, E. (2008). The influence of peers on risky sexual behaviour during adolescence. *The European Journal of Contraception and Reproductive Health Care*, 13 (3), 264-270. <https://doi.org/10.1080/13625180802273530>
- Potter, W. J. (2001). *Media Literacy*. Second Edition. London: SAGE Publication.
- Preacher, K. i Hayes, A. (2008). Asymptotic and Resampling Strategies for Assessing and Comparing Indirect Effects in Multiple Mediator Models. *Behavior research methods*. 40(3), 879-891. <https://doi.org/10.3758/BRM.40.3.879>
- Qian, H. i Scott, C. R. (2007). Anonymity and Self-Disclosure on Weblogs. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12(4), 1428–1451. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00380.x>
- Raviv, T., Taussig, H. N., Culhane, S. E. i Garrido, E. F. (2010). Cumulative risk exposure and mental health symptoms among maltreated youth placed in out-of-home care. *Child Abuse*

- & *Neglect*, 34(10), 742-751. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2010.02.011>
- Ricijaš, N., Krajcer, M. i Bouillet, D. (2010). Rizična ponašanja zagrebačkih srednjoškolaca – razlike s obzirom na spol. *Odgojne znanosti*, 12(1), 45-63.
- Rodriguez-de-Dios, I., van Oosten, J. M. i Igartua, J. J. (2018). A study of the relationship between parental mediation and adolescents' digital skills, online risks and online opportunities. *Computers in Human Behavior*, 82, 186-198. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.01.012>
- Ross, C., Orr, E., Sisic, M., Arseneault, J. M., Simmering, M. G. i Orr, R. (2009). Personality and motivations associated with Facebook use. *Computers in Human Behavior*, 25(2), 578-586. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2008.12.024>
- Rudan, V. (2004). Normalni adolescentni razvoj. *Medix*, 10(52), 36-39.
- Rutter, M. (1979). Protective factors in children's responses to stress and disadvantage. U M. W. Kent i J. E. Rolf (ur.), *Primary prevention of psychopathology, Vol. 3: Social competence in children* (str. 49–74). University of New England Press; Hanover.
- Sasson, H. i Mesch, G. (2016). Gender Differences in the Factors Explaining Risky Behavior Online. *Journal of Youth and Adolescence*, 45, 973-985. <https://doi.org/10.1007/s10964-016-0465-7>
- Schyff, K. i Flowerday, S. (2023). The mediating role of perceived risks and benefits when self-disclosing: A study of social media trust and FoMO, *Computers & Security*, 126. <https://doi.org/10.1016/j.cose.2022.103071>
- Selig, J. P. i Preacher, K. J. (2009). Mediation Models for Longitudinal Data in Developmental Research. *Research in Human Development*, 6(2–3), 144–164. <https://doi.org/10.1080/15427600902911247>
- Shin, W. i Kang, H. (2016). Adolescents' privacy concerns and information disclosure online: The role of parents and the Internet. *Computers in Human Behavior*, 54(9), 114-123. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.07.062>
- Smahel, D., Machackova, H., Mascheroni, G., Dedkova, L., Staksrud, E., Ólafsson, K., Livingstone, S. i Hasebrink, U. (2020). *EU Kids Online 2020: Survey results from 19 countries*. London School of Economics and Political Science, London, UK. <https://doi.org/10.21953/lse.47fdeqj01of0>.

- Staksrud, E., Ólafsson, K. i Livingstone, S. (2013). Does the use of social networking sites increase children's risk of harm?. *Computers in Human Behavior*, 29(1), 40-50. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.05.026>
- Steijn, W. M. (2014). A developmental perspective regarding the behaviour of adolescents, young adults, and adults on social network sites. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 8(2), Članak 5. <https://doi.org/10.5817/CP2014-2-5>
- Steijn, W. M., Schouten, A. P. i Vedder, A. H. (2016). Why concern regarding privacy differs: The influence of age and (non-)participation on Facebook. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 10(1), 3. <https://doi.org/10.5817/CP2016-1-3>
- Steinberg L. A. (2010). Dual systems model of adolescent risk-taking. *Developmental Psychobiology*, 52(3), 216-224. <https://doi.org/10.1002/dev.20445>
- Steinberg, L. (2007). Risk Taking in Adolescence. New Perspectives From Brain and Behavioral Science. *Current Directions in Psychological Science*, 16(2), 55-59. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8721.2007.00475.x>
- Stoilova, M., Livingstone, S. i Nandagiri, R. (2019). *Children's data and privacy online: Growing up in a digital age. Research findings*. London: London School of Economics and Political Science.
- Stutzman, F. D., Gross, R. i Acquisti, A. (2013). Silent Listeners: The Evolution of Privacy and Disclosure on Facebook. *Journal of Privacy and Confidentiality*, 4(2), 2. <https://doi.org/10.29012/jpc.v4i2.620>
- Štambuk, M., Ajduković, D., Čorkalo Biruški, D. i Löw Stanić, A. (2012). Upitnik snaga i poteškoća SDQ: Provjera psihometrijskih karakteristika. U A. Brajša Žganec, J. Lopižić i Z. Penezić (ur.), *20. godišnja konferencija hrvatskih psihologa*, Dubrovnik.
- Tabachnick, B. G. i Fidell, L. S. (2012). *Using Multivariate Statistics (šesto izdanje)*. Boston, MA: Pearson.
- Taddicken, M. (2014). The 'Privacy Paradox' in the Social Web: The Impact of Privacy Concerns, Individual Characteristics, and the Perceived Social Relevance on Different Forms of Self-Disclosure. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 19(2), 248-273. <https://doi.org/10.1111/jcc4.12052>
- Teimouri, M., Benrazavi, S. R., Griffiths, M. D. i Hassan, S. (2018). A Model of Online Protection to Reduce Children's Online Risk Exposure: Empirical Evidence From Asia. *Sexuality &*

- Culture*, 22(4), 1205–1229. <https://doi.org/10.1007/s12119-018-9522-6>
- Todd, J., Kothe, E., Mullan, B. i Monds, L. (2014). Reasoned versus reactive prediction of behaviour: A meta-analysis of the prototype willingness model. *Health Psychology Review*, 10(1), 1-24. <https://doi.org/10.1080/17437199.2014.922895>.
- Tomczyk, L., Szotkowski, R., Stošić, L., Maksimović, J. i Počuča, M. (2022). Problematic use of social networking sites among adolescents in the czech republic versus offline risk behaviour and parental control. U P. Limone (ur.), *International Conference on Psychology, Learning, Technology* (str. 63-79). Cham: Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-15845-24>
- Utz, S., Tanis, M. i Vermeulen, I. (2012). It is all about being popular: The effects of need for popularity on social network site use. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 15(1), 37-42. <https://doi.org/10.1089/cyber.2010.0651>
- Valcke, M., Bonte, S., De Wever, B. i Rots, I. (2010). Internet parenting styles and the impact on Internet use of primary school children. *Computers & Education*, 55(2), 454-464. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2010.02.009>
- Valkenburg, P. M. i Peter, J. (2011). Online Communication Among Adolescents: An Integrated Model of its Attraction, Opportunities and Risks. *Journal of Adolescents Health*, 48(2), 121-127. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2010.08.020>
- Valkenburg, P. M. i Peter, J. (2007). Online communication and adolescents' well-being: Testing the Stimulation versus the displacement hypothesis. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12(4), 1169-1182. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00368.x>
- Vannucci A., Simpson E. G., Gagnon S. i Ohannessian C. M. (2020). Social media use and risky behaviors in adolescents: A meta-analysis. *Journal of Adolescence*, 79(1), 258-274. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2020.01.014>
- Vejmelka, L., Ramljak, T. i Jurinić, J. (2022). Digital well-being or digital divide: deShame Croatia- research on online sexual harassment and harmful content. *ECSWR, Amsterdam, Book of Abstracts*. University of Applied science and European Social Work Research Association, 176-176. <https://www.ecswr2022.org/book-of-abstracts>
- Vejmelka, L., Strabić, N. i Jazvo, M. (2017). Online aktivnosti i rizična ponašanja adolescenata u virtualnom okruženju. *Društvena istraživanja*, 26(1), 159-178. <https://doi.org/10.5559/di.26.1.04>

- Velki, T. i Kuterovac Jagodić, G. (2014). Individualni i kontekstualni činitelji dječjega nasilničkoga ponašanja prema vršnjacima. *Ljetopis socijalnog rada*, 21(1), 33-64.
- Velki, T., Šolić, K., Gorjanac, V. i Nenadić, K. (2017). Empirical study on the risky behavior and security awareness among secondary school- validation and preliminary results. U P. Biljanovi (ur.), *40th International Convention on Information and Communication Technology, Electronics and Microelectronics* (str. 1496-1500). Opatija, MIPRO.
- Vrselja, I. i Glavak Tkalić, R. (2011). Odnos između rizičnog i delinkventnog ponašanja, nekih obiteljskih kontekstualnih čimbenika i roditeljskih odgojnih metoda. *Kriminologija i socijalna integracija*, 19(1), 51-63.
- Walrave, K. P., Ouytsel, V. J., Gool, V. E., Heirman, W. i Verbeek, A. (2015). Whether or not to engage in sexting: Explaining adolescent sexting behaviour by applying the prototype willingness model. *Telematics and Informatics*, 32(4), 796-808. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2015.03.008>
- Wartberg, L., Potzel, K., Spindler, C. i Kammerl, R. (2023). The Big Five Personality Domains and Their Facets: Empirical Relations to Problematic Use of Video Games, Social Media and Alcohol. *Behavioral Sciences*, 13(6), 444. <https://dx.doi.org/10.3390/bs13060444>
- Wills, T. A., Gibbons, F. X., Sargent, J. D., Gerrard, M., Lee, H. R. i Dal Cin, S. (2010). Good self-control moderates the effect of mass media on adolescent tobacco and alcohol use: tests with studies of children and adolescents. *Health Psychology: Official Journal of the Division of Health Psychology*, 29(5), 539–549. <https://doi.org/10.1037/a0020818>
- Wolak, J., Finkelhor, D., Mitchell, K. i Ybarra, M. (2008). Online "Predators" and Their Victims: Myths, Realities, and Implications for Prevention and Treatment. *The American psychologist*, 63(2), 111-128. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.63.2.111>
- Wright, K. B. (2005). Researching Internet-Based Populations: Advantages and Disadvantages of Online Survey Research, Online Questionnaire Authoring Software Packages, and Web Survey Services. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 10(3). <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2005.tb00259.x>
- Ybarra, M. L., Alexander, C. i Mitchell, K. J. (2005). Depressive symptomatology, youth Internet use, and online interactions: a national survey. *Journal of Adolescent Health*, 36(1), 9-18. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2003.10.012>

- Ybarra, M. L. i Mitchell, K. J. (2004). Youth engaging in online harassment: associations with caregiver–child relationships, Internet use, and personal characteristics. *Journal of Adolescence*, 27(3), 319–336. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2004.03.007>
- Yonker, L. M., Zan, S., Scirica, C. V., Jethwani, K. i Kinane, T. B. (2015). Friending teens: systematic review of social media in adolescent and young adult health care. *Journal of Medical Internet Research*, 17(1). <https://doi.org/10.2196/jmir.3692>
- Youn, S. (2009). Determinants of Online Privacy Concern and Its Influence on Privacy Protection Behaviors Among Young Adolescents. *Journal of Consumer Affairs*, 43(3), 389-418. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.2009.01146.x>
- Youniss, J. i Haynie, D. (1992). Friendship in Adolescence. *Journal of developmental and behavioral pediatrics*, 13(1), 59-66. <https://doi.org/10.1097/00004703-199202000-00013>

PRILOZI

Prilog 1. Upitnici za sudionike

Upitnik stavova prema uspostavljanju rizičnih online kontakata

*U slijedećem upitniku ne postoje točni i netočni odgovori, već nas zanima **tvoje iskreno mišljenje**. Molimo te da se pokušaš dosjetiti što više mogućih posljedica koje bi za tebe mogla imati navedena ponašanja.*

1. Koje sve pozitivne posljedice (dobiti) za tebe može imati privatna online komunikacija (razmjena poruka u chat-u/messenger-u i sl.) s nepoznatom osobom (osobom koju ne poznaješ u stvarnom životu) putem društvene mreže? _____

2. Koje sve negativne posljedice za tebe može imati privatna online komunikacija s nepoznatom osobom putem društvene mreže? _____

3. Koje sve pozitivne posljedice (dobiti) za tebe može imati dodavanje nepoznate osobe (osobe koju ne poznaješ u stvarnom životu) na profil društvene mreže? _____

-
4. Koje sve negativne posljedice za tebe može imati dodavanje nepoznate osobe na profil društvene mreže? _____
-
-

Upitnik sociodemografskih karakteristika i korištenja digitalnih uređaja

Molimo te da odgovoriš na ovaj niz općih pitanja o tebi i tvojoj obitelji.

1. Koliko imaš godina? a) 14 b) 15 c) 16 d) 17 e) 18 f) 19 g) 20 e) Ostalo:
2. Kojeg si roda? a) M b) Ž c) Ostalo: _____
3. Koji razred pohađaš? 1. 2. 3. 4.
4. Koji je smjer tvog obrazovanja?: a) kozmetičar, b) gimnazija, c) kemijski tehničar, d) grafički dizajner, e) tehničar nutricionist, f) komercijalist, g) prodavač, h) ekonomist, i) upravni referent, j) poslovni tajnik
5. S kojom si prosječnom ocjenom završio/-la prošli školski razred? (označi):
a) nedovoljan, b) dovoljan, c) dobar, d) vrlo dobar, e) odličan
6. Koliko imaš starije braće i/ili sestara? a) 0 b) 1 c) 2 d) 3 e) 4 ili više
7. Koliko imaš mlađe braće i/ili sestara? a) 0 b) 1 c) 2 d) 3 e) 4 ili više
8. Obrazovanje tvoje majke je: a) nezavršena osnovna škola, b) osnovna škola c) srednja škola, d) viša škola, e) fakultet ili više, f) Ostalo _____
9. Obrazovanje tvog oca je: a) nezavršena osnovna škola, b) osnovna škola c) srednja škola, d) viša škola, e) fakultet ili više, f) Ostalo _____
10. Radni status tvoje majke je: a) u stalnom je radnom odnosu, b) povremeno je zaposlena, c) nezaposlena je, d) u mirovini je, e) Ostalo _____
11. Radni status tvog oca je: a) u stalnom je radnom odnosu, b) povremeno je zaposlen, c) nezaposlen je, d) u mirovini je, e) Ostalo _____
12. Procjeni materijalni status svoje obitelji: a) ispodprosječan, b) prosječan c) iznadprosječan
13. Živiš: a) s oba roditelja, b) s roditeljima i bakom i/ili djedom, c) s jednim roditeljem – rastavljeni/ razvedeni su, d) sa samohranom majkom ili ocem, e) u udomiteljskoj obitelji / SOS dječjem selu, f) Ostalo _____

14. Označi koje sve digitalne uređaje imaš na raspolaganju kod kuće za vlastito korištenje: a) mobitel, b) tablet, c) prijenosno računalo (laptop), d) stolno računalo, e) Ostalo _____
15. Imaš li svoju sobu ili ju dijeliš s braćom/sestrama? a) imam svoju sobu b) dijelim sobu
16. Imaš li kod kuće radni stol za učenje? DA / NE
17. Koje sve društvene mreže koristiš? a) Facebook, b) Instagram, c) Tiktok, d) Snapchat, e) Viber, f) Whatsapp, g) Twitter, h) Youtube, i) Ostalo _____
18. S koliko si godina počeo/-la koristiti društvene mreže? _____
19. Koliko prosječno vremena dnevno provedeš na internetu? a) manje od 1 sata, b) između 1 i 2 sata, c) između 2 i 4 sata, d) između 4 i 6 sati, e) između 6 i 8 sati, f) više od 8 sati
20. Na društvenim mrežama prijatelj si: a) sa svojom majkom, b) sa svojim ocem, c) i sa svojom majkom i sa svojim ocem, d) niti sa svojom majkom niti sa svojim ocem
21. Kakva su bila tvoja dosadašnja iskustva u interakciji s nepoznatim osobama putem društvenih mreža: a) nemam takva iskustva, b) izrazito negativna, c) djelomično negativna, d) nisu bila niti pozitivna niti negativna, e) imam i pozitivna i negativna iskustva, f) djelomično pozitivna, g) izrazito pozitivna

Skala upravljanja dojmovima

Molimo te da na iduće tvrdnje odgovoriš s da ili ne.

1. Uvijek govorim istinu.	DA	NE
2. Ponekad izostanak s nastave ispričam bolešću iako sam zapravo zdrav/-a.	DA	NE
3. Uvijek sam ljubazan/-a, čak i prema neugodnim ljudima.	DA	NE
4. Tu i tamo se nasmijem kakvoj „nepristojnoj“ šali.	DA	NE
5. Ponekad vraćam milo za drago (osvećujem se) umjesto da oprostim i zaboravim.	DA	NE
6. Uvijek se ispričavam zbog vlastitih pogrešaka.	DA	NE
7. Prijavio/-la bih sve na carini, čak i kad bih bio siguran/-na da me neće otkriti.	DA	NE
8. Izbjegavam gledati seksi filmove na televiziji ili internetu.	DA	NE
9. Ponekad pričam o stvarima o kojima malo ili ništa ne znam.	DA	NE
10. Ponekad me naljute ljudi koji od mene traže usluge.	DA	NE

Kratke skala ekstraverzije

Slijedeće tvrdnje opisuju uobičajeno ponašanje ljudi. Molimo te da, koristeći se priloženom ljestvicom, procijeniš koliko te pojedina tvrdnja točno opisuje. Opiši se najiskrenije što možeš.

Značenje brojeva: 1 - posve netočno 2 - uglavnom netočno
3 - ni točno ni netočno 4 - uglavnom točno 5 - posve točno

1. Ugodno se osjećam među ljudima.	1	2	3	4	5
2. Lako sklapam prijateljstva.	1	2	3	4	5
3. Vješto se snalazim u društvenim situacijama.	1	2	3	4	5
4. Unosim živost u svaku zabavu.	1	2	3	4	5
5. Znam kako osvojiti ljude.	1	2	3	4	5
6. Imam malo toga reći.	1	2	3	4	5
7. Držim se po strani.	1	2	3	4	5
8. Svoja bih životna iskustva opisao/-la kao pomalo dosadna.	1	2	3	4	5
9. Ne volim privlačiti pažnju.	1	2	3	4	5
10. Ne pričam mnogo.	1	2	3	4	5

Upitnik traženja uzbuđenja

Molimo te da, koristeći se priloženom ljestvicom, procijeniš koliko te pojedina tvrdnja točno opisuje. Odgovori najiskrenije što možeš.

Značenje brojeva: 1 - uopće se ne odnosi na mene 2 - uglavnom se ne odnosi na mene
3 - niti se odnosi niti se ne odnosi na mene 4 - uglavnom se odnosi na mene
5 - potpuno se odnosi na mene

1. Volio/Voljela bih istražiti neobična mjesta.	1	2	3	4	5
2. Volio/Voljela bih krenuti na putovanje bez plana ili rasporeda.	1	2	3	4	5
3. Postanem nemiran/-na kad previše vremena provodim kod kuće.	1	2	3	4	5
4. Volim uzbudljive i nepredvidljive prijatelje.	1	2	3	4	5
5. Volim raditi zastrašujuće stvari.	1	2	3	4	5
6. Volio/Voljela bih probati bungee jumping.	1	2	3	4	5
7. Volim „divlje“ (razuzdane) zabave.	1	2	3	4	5
8. Volio/Voljela bih doživjeti nova i uzbudljiva iskustva, čak i ako nisu u skladu sa zakonom.	1	2	3	4	5

Upitnik snaga i poteškoća

(subskale emocionalne teškoće, hiperaktivnost i problemi u ponašanju)

Molimo te da za svaku tvrdnju označiš je li za tebe netočna, djelomično točna ili potpuno točna.

Odgovori na osnovu vlastitog ponašanja tijekom **posljednjih šest mjeseci**.

Značenje brojeva: 0 - netočno, 1 - djelomično točno, 2 - potpuno točno

1. Nemiran/a sam, ne mogu dugo ostati miran/a.	0	1	2
2. Često imam glavobolje, osjećam bolove u trbuhu ili mučninu.	0	1	2
3. Često se razljutim i izgubim kontrolu.	0	1	2
4. Obično radim ono što mi drugi kažu.	0	1	2
5. Imam puno briga.	0	1	2
6. Stalno se vrpoljim ili meškoљjim.	0	1	2
7. Često se tučem. Mogu natjerati druge da čine ono što ja želim.	0	1	2
8. Često sam nesretan/a, potišten/a ili plačљiv/a.	0	1	2
9. Lako izgubim pažnju i teško se koncentriram.	0	1	2
10. Nervozan/-na sam u novim situacijama i lako gubim samopouzdanje.	0	1	2
11. Često me optužuju da lažem ili varam.	0	1	2
12. Razmislim prije nego što nešto učinim.	0	1	2
13. Uzimam stvari koje nisu moje iz škole, od kuće ili s nekog drugog mjesta.	0	1	2
14. Imam puno strahova i lako se uplašim.	0	1	2
15. Ono što započnem završim do kraja, imam dobru pažnju.	0	1	2

Skala rizičnih ponašanja mladih

Molimo te da, koristeći se priloženom ljestvicom, procijeniš koliko te pojedina tvrdnja točno opisuje. Odgovori najiskrenije što možeš.

Značenje brojeva: 1 - nikad, 2 - ponekad, 3 - često, 4 - gotovo uvijek/svakodnevno

1. Pospan/-a sam na nastavi.	1	2	3	4
2. Bezvoljan/-na sam.	1	2	3	4
3. Nezainteresiran/-a sam za školsko gradivo.	1	2	3	4
4. Teško se koncentriram na nastavi.	1	2	3	4
5. Lijen/-a sam u izvršavanju školskih obveza.	1	2	3	4
6. Rastresen/-a sam na nastavi.	1	2	3	4
7. Brzoplet/-a sam.	1	2	3	4
8. Neopravdano izostajem s pojedinih sati nastave.	1	2	3	4
9. Neopravdano izostajem cijeli dan s nastave.	1	2	3	4
10. Konzumiram marihuanu, "osvježivače" ili neke druge droge.	1	2	3	4

11. Žalim se na zdravstvene problem kako bih izbjegao/-la provjeru znanja.	1	2	3	4
12. Konzumiram alkoholna pića.	1	2	3	4
13. Pušim cigarete.	1	2	3	4
14. Verbalno sam agresivan/-a (vičem, psujem, prijetim).	1	2	3	4
15. Fizički sam agresivan/-a (guram druge, pljuskam, tučem se...).	1	2	3	4
16. Nediscipliniran/-a sam na nastavi.	1	2	3	4
17. Verbalno se sukobljavam s osobama od autoriteta	1	2	3	4
18. Stupam u seksualne odnose bez zaštite (bez prezervativa/kontracepcijske pilule).	1	2	3	4
19. Stupam u seksualne odnose s partnericom/-om koju/-eg tek upoznam.	1	2	3	4
20. Mijenjam seksualne partnere/-ice.	1	2	3	4

Upitnik stavova prema rizičnom online ponašanju

U slijedećem upitniku ne postoje točni i netočni odgovori. Molimo te da na sve tvrdnje odgovoriš iskreno. Navedene tvrdnje odnose se na tvoj stav prema određenim online aktivnostima. Za svaku tvrdnju označi samo jedan broj od 1 do 7, ovisno o tvom stupnju slaganja s njom.

Značenje brojeva: 1 - uopće se ne slažem 2 - uglavnom se ne slažem
 3 - djelomično se ne slažem 4 - niti se slažem niti se ne slažem
 5 - djelomično se slažem 6 - uglavnom se slažem 7 - u potpunosti se slažem

Privatna online komunikacija (razmjena poruka u chat-u/messenger-u i sl.) s nepoznatom osobom (osobom koju ne poznajem u stvarnom životu) putem društvene mreže:							
može me učiniti žrtvom online nasilja	1	2	3	4	5	6	7
može biti zabavna za mene	1	2	3	4	5	6	7
može dovesti do toga da se osramotim	1	2	3	4	5	6	7
može mi donijeti veću popularnost među vršnjacima	1	2	3	4	5	6	7
može unaprijediti moje komunikacijske vještine	1	2	3	4	5	6	7
može ugroziti moju online privatnost i sigurnost	1	2	3	4	5	6	7

Dodavanje nepoznate osobe (osobe koju ne poznajem u stvarnom životu) na profil društvene mreže:							
može me učiniti žrtvom online nasilja	1	2	3	4	5	6	7
može biti zabavno za mene	1	2	3	4	5	6	7
može dovesti do toga da se osramotim	1	2	3	4	5	6	7
može mi donijeti veću popularnost među vršnjacima	1	2	3	4	5	6	7
može unaprijediti moje komunikacijske vještine	1	2	3	4	5	6	7
može ugroziti moju online privatnost i sigurnost	1	2	3	4	5	6	7

Upitnik subjektivnih socijalnih normi – roditelji/ skrbnici

Navedene tvrdnje odnose se na to što smatraš kako tvoji roditelji/skrbnici razmišljaju. Ukoliko nisi siguran kako razmišljaju pokušaj pogoditi. Za svaku tvrdnju označi samo jedan broj od 1 do 7, ovisno o tvom stupnju slaganja s njom.

Značenje brojeva: 1 - uopće se ne slažem 2 - uglavnom se ne slažem
3 - djelomično se ne slažem 4 - niti se slažem niti se ne slažem
5 - djelomično se slažem 6 - uglavnom se slažem 7 - u potpunosti se slažem

1. Moji roditelji/ skrbnici bi odobrali kad bih ja komunicirao/-la s nepoznatom osobom putem društvene mreže.	1	2	3	4	5	6	7
2. Moji roditelji/ skrbnici bi odobrali kad bih ja dodao/-la nepoznatu osobu na svoj profil društvene mreže.	1	2	3	4	5	6	7

Navedene tvrdnje odnose se na to što smatraš kako se tvoji roditelji/ skrbnici ponašaju. Ukoliko nisi siguran kako se ponašaju pokušaj pogoditi.

Značenje brojeva: 1 - nikad 2 - gotovo nikad 3 - rijetko
4 - povremeno 5 - često 6 - vrlo često 7 - stalno

3. Moji roditelji/ skrbnici komuniciraju s nepoznatim osobama putem društvene mreže.	1	2	3	4	5	6	7
4. Moji roditelji/ skrbnici dodaju nepoznate osobe na svoj profil društvene mreže.	1	2	3	4	5	6	7

Upitnik subjektivnih socijalnih normi – vršnjaci

Navedene tvrdnje odnose se na to što smatraš kako tvoji prijatelji razmišljaju. Ukoliko nisi siguran kako razmišljaju pokušaj pogoditi. Za svaku tvrdnju označi samo jedan broj od 1 do 7, ovisno o tvom stupnju slaganja s njom.

Značenje brojeva: 1 - uopće se ne slažem 2 - uglavnom se ne slažem
3 - djelomično se ne slažem 4 - niti se slažem niti se ne slažem
5 - djelomično se slažem 6 - uglavnom se slažem 7 - u potpunosti se slažem

1. Moji prijatelji bi odobrali kad bih ja komunicirao/-la s nepoznatom osobom putem društvene mreže.	1	2	3	4	5	6	7
--	---	---	---	---	---	---	---

2. Moji prijatelji bi odobravali kad bih ja dodao/-la nepoznatu osobu na svoj profil društvene mreže.	1	2	3	4	5	6	7
---	---	---	---	---	---	---	---

Navedene tvrdnje odnose se na to što smatraš kako se tvoji prijatelji ponašaju. Ukoliko nisi siguran kako se ponašaju pokušaj pogoditi.

Značenje brojeva: 1 - nikad 2 - gotovo nikad 3 - rijetko
4 - povremeno 5 - često 6 - vrlo često 7 - stalno

3. Moji prijatelji komuniciraju s nepoznatim osobama putem društvenih mreža.	1	2	3	4	5	6	7
4. Moji prijatelji dodaju nepoznate osobe na svoj profil društvene mreže.	1	2	3	4	5	6	7

Upitnik prototipova – komunikacija s nepoznatima i nepoznati kontakti

Pred tobom se nalaze opisi dvije situacije. Pažljivo pročitaj tekst te iskaži svoje iskreno mišljenje o svakom od opisanih likova – procijeni u kojem se stupnju navedene osobine odnose na njih. Na kraju procijeni koliko su likovi slični tebi. U upitniku ne postoje točni i netočni odgovori, već nas zanima tvoje mišljenje.

Značenje brojeva: 1 - uopće se ne slažem 2 - uglavnom se ne slažem
3 - djelomično se ne slažem 4 - niti se slažem niti se ne slažem 5 - djelomično se slažem
6 - uglavnom se slažem 7 - u potpunosti se slažem

Ukoliko si muškog spola čitaj tekst kao da se radi o muškoj osobi, Marku/ Ivanu, a ukoliko si ženskog spola čitaj tekst kao da se radi o ženskoj osobi, Mariji/ Ivani.

Marko/ Marija je srednjoškolac/-lka kojem/k kojoj je u Messenger društvene mreže stigla poruka od osobe koju on/-a osobno ne pozna te ne može sa sigurnošću odrediti koliko ima godina, iako se čini da su otprilike jednake dobi. Osoba započinje razgovor o glazbi koju Marko/ Marija sluša. Nepoznata osoba je srdačna te je Marko/Marija odlučio/-la s njom razmjenjivati poruke putem društvene mreže. Što misliš kakav/kakva je Marko/Marija? On/-a je:							
pametan/-na	1	2	3	4	5	6	7
nezreo/-la	1	2	3	4	5	6	7
neoprezan/-na	1	2	3	4	5	6	7
pažljiv/-a	1	2	3	4	5	6	7
zbunjen/-a	1	2	3	4	5	6	7
samouvjeren/-a	1	2	3	4	5	6	7
neovisan/-na	1	2	3	4	5	6	7
egocentričan/-na (usmjeren/-a na sebe)	1	2	3	4	5	6	7

popularan/-a	1	2	3	4	5	6	7
cool	1	2	3	4	5	6	7
neprivlačan/-na	1	2	3	4	5	6	7
dosadan/-a	1	2	3	4	5	6	7
Koliko procjenjuješ da si TI sličan/-na Marku/Mariji? 1 2 3 4 5 6 7							
Značenje brojeva: 1 - uopće nisam, 2 - uglavnom nisam, 3 - djelomično nisam, 4 - niti jesam niti nisam, 5 - djelomično jesam, 6 - uglavnom jesam, 7 - u potpunosti jesam							
Ivan/ Ivana je srednjoškolac/-lka kojemu/kojoj je stigao zahtjev za prijateljstvom od nepoznate osobe. Prema profilnoj slici ne može odrediti koliko osoba ima godina, ali imaju tri zajednička prijatelja pa je Ivan/Ivana odlučio/-la prihvatiti zahtjev za prijateljstvom. Što misliš o Ivanu/Ivani? On/-a je:							
pametan/-na	1	2	3	4	5	6	7
nezreo/-la	1	2	3	4	5	6	7
neoprezan/-na	1	2	3	4	5	6	7
pažljiv/-a	1	2	3	4	5	6	7
zbunjen/-a	1	2	3	4	5	6	7
samouvjeren/-a	1	2	3	4	5	6	7
neovisan/-na	1	2	3	4	5	6	7
egocentričan/-na (usmjeren/-a na sebe)	1	2	3	4	5	6	7
popularan/-a	1	2	3	4	5	6	7
cool	1	2	3	4	5	6	7
neprivlačan/-na	1	2	3	4	5	6	7
dosadan/-a	1	2	3	4	5	6	7
Koliko procjenjuješ da si TI sličan/-na Ivanu/Ivani? 1 2 3 4 5 6 7 (označi jedan broj)							
Značenje brojeva: 1 - uopće nisam, 2 - uglavnom nisam, 3 - djelomično nisam, 4 - niti jesam niti nisam, 5 - djelomično jesam, 6 - uglavnom jesam, 7 - u potpunosti jesam							

Upitnik spremnosti na ponašanje

*Pred tobom se nalaze dvije situacije. Možda se nikada ne nađeš u njima, ali probaj zamisliti da ti se dogode. Nakon opisa svake situacije navedena su tri ponašanja – tvoj zadatak je da što iskrenije procijeniš kolika je vjerojatnost da se ponašaš **na svaki** od navedena tri načina.*

Značenje brojeva: 1 - nikakva vjerojatnost 2 - iznimno mala vjerojatnost
3 - mala vjerojatnost 4 - niti mala, niti velika vjerojatnost
5 - velika vjerojatnost 6 - poprilično velika vjerojatnost 7 - iznimno velika vjerojatnost

Zamisli da ti u Messenger društvene mreže stigne poruka od osobe koju ne poznaješ, ali imate nekoliko zajedničkih prijatelja. Osoba započinje razgovor o nekoj temi koja se čini da vam je zajednička (npr. imate zajednički hobi). Ne možeš točno odrediti koliko osoba ima godina, ali

procjenjuješ da se ponaša prijateljski. Kako ćeš se ti ponašati? Kolika je vjerojatnost da ćeš postupiti na navedene načine?							
Prijateljski bih odgovorio/-la osobi.	1	2	3	4	5	6	7
Ignorirao/-la bih poruku.	1	2	3	4	5	6	7
Blokirao/-la bih osobu.	1	2	3	4	5	6	7

Zamisli da ti je nepoznata osoba poslala zahtjev za prijateljstvom na društvenoj mreži. Imate nekoliko zajedničkih prijatelja te se po profilnoj slici čini kako je tvojih godina. Kako ćeš se ti ponašati? Kolika je vjerojatnost da ćeš postupiti na navedene načine?							
Prihvatio/-la bih zahtjev za prijateljstvom.	1	2	3	4	5	6	7
Ignorirao/-la bih zahtjev za prijateljstvom.	1	2	3	4	5	6	7
Obrisao/-la bih zahtjev za prijateljstvom i blokirao/-la osobu koja ga je poslala.	1	2	3	4	5	6	7

Upitnik ponašajne namjere

Navedene tvrdnje se odnose na to što misliš kako ćeš se u budućnosti ponašati. Pokušaj dati što iskrenije odgovore.

Značenje brojeva: 1 - uopće se ne slažem 2 - uglavnom se ne slažem
3 - djelomično se ne slažem 4 - niti se slažem niti se ne slažem
5 - djelomično se slažem 6 - uglavnom se slažem 7 - u potpunosti se slažem

1. Vrlo je vjerojatno da ću u iduća dva mjeseca ja započeti komunikaciju s nepoznatom osobom, odnosno ja prvi/-a poslati poruku nepoznatoj osobi putem društvene mreže.	1	2	3	4	5	6	7
2. Vrlo je vjerojatno da ću u iduća dva mjeseca odgovoriti na poruku nepoznatoj osobi putem društvene mreže, ukoliko mi takva poruka stigne.	1	2	3	4	5	6	7
3. Vrlo je vjerojatno da ću u iduća dva mjeseca ja poslati zahtjev za prijateljstvom nepoznatoj osobi putem društvene mreže.	1	2	3	4	5	6	7
4. Vrlo je vjerojatno da ću u iduća dva mjeseca prihvatiti zahtjev za prijateljstvom od strane nepoznate osobe, ukoliko mi takav zahtjev stigne.	1	2	3	4	5	6	7

Upitnik rizičnog online ponašanja

Navedene tvrdnje se odnose na to kako si se ponašao/-la zadnja dva mjeseca.

Značenje brojeva: 0 - niti jednom u dva mjeseca, 1 - jednom u dva mjeseca, 2 - dva puta u dva mjeseca, 3 - tri puta u dva mjeseca, 4 - četiri puta u dva mjeseca ili češće

1. U posljednja dva mjeseca ja sam prvi/-a poslao/-la poruku nepoznatoj osobi putem društvene mreže.	0	1	2	3	4
2. U posljednja dva mjeseca odgovorio/-la sam na poruku nepoznatoj osobi putem društvene mreže.	0	1	2	3	4
3. U posljednja dva mjeseca kratko sam se dopisivao/-la s nepoznatom osobom putem društvene mreže – razmijenili smo nekoliko poruka.	0	1	2	3	4
4. U posljednja dva mjeseca intenzivno sam se dopisivao/-la s nepoznatom osobom putem društvene mreže – razmijenili smo puno poruka.	0	1	2	3	4
5. U posljednja dva mjeseca poslao/-la sam zahtjev za prijateljstvom nepoznatoj osobi putem društvene mreže.	0	1	2	3	4
6. U posljednja dva mjeseca prihvatio/-la sam zahtjev za prijateljstvom od nepoznate osobe.	0	1	2	3	4
7. U posljednja dva mjeseca postao/-la sam prijatelj s nepoznatom osobom na društvenoj mreži i još uvijek smo prijatelji (nisam ju obrisao/-la s liste prijatelja).	0	1	2	3	4
8. U posljednja dva mjeseca postao/-la sam prijatelj s nepoznatom osobom na društvenoj mreži te sam s njom razmijenio komentare ili poruke.	0	1	2	3	4

Ukoliko su te pitanja ovih upitnika podsjetila na neka vlastita neugodna iskustva te na bilo koji način uznemirila, savjetujemo ti da se obratiš stručnoj službi (pedagogu i/ili psihologu) svoje škole. Podršku možeš dobiti i pozivom na telefonski broj Centra za sigurniji internet Osijek - 0800 606 606 ili Društva za psihološku pomoć Sunce - 031 368 888.

Prilog 2. Odobrenje za provedbu istraživanja Ministarstva znanosti i obrazovanja, Etičkog povjerenstva Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Suglasnost za ravnatelje, Obavijest za roditelje, Pristanak na sudjelovanje za učenike, Letak za škole

REPUBLIKA HRVATSKA
MINISTARSTVO ZNANOSTI I OBRAZOVANJA
mzo.gov.hr

KLASA: 602-03/22-03/00078
URBROJ: 533-05-22-0005
Zagreb, 15. srpnja 2022.

IVANA BORIĆ LETICA

PREDMET: Zamolba za odobrenje provedbe istraživanja
- suglasnost, daje se

Poštovana,

Ministarstvo znanosti i obrazovanja je zaprimilo Vaš zahtjev za provedbu istraživanja u svrhu izrade doktorske disertacije pod nazivom „Primjena modela prototipova u objašnjenju rizičnih kontakata adolescenata na društvenim mrežama“ u srednjim školama u Osijeku.

Slijedom navedenoga i na temelju pozitivnog mišljenja Agencije za odgoj i obrazovanje (KLASA: 602-03/22-01/109; URBROJ: 561-06/06-22-2) od 8. srpnja 2022. godine, koje Vam šaljem u prilogu ovog dopisa, Ministarstvo znanosti i obrazovanja suglasno je s provođenjem istraživanja pod nazivom „Primjena modela prototipova u objašnjenju rizičnih kontakata adolescenata na društvenim mrežama“. Upućujemo Vas da se izravno obratite ravnateljima srednjih škola u kojima ćete provoditi istraživanje.

S poštovanjem,

Privitak – kao u tekstu

Dostaviti:
1. Naslovu
2. Pismohrani, ovdje.

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za psihologiju

University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences
Department of Psychology

Klasa:
Ur.broj:
Zagreb,

Etičko povjerenstvo
Odsjek za psihologiju
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
I. Lučića 3, Zagreb

Rbr.: EPOP_2021_22_37

7. srpnja 2022.

ODOBRENJE ZA PROVEDBU ISTRAŽIVANJA

Odobrava se provedba istraživanja pod nazivom: **Primjena modela prototipova u objašnjenju rizičnih kontakata adolescenata na društvenim mrežama**

u svrhu izrade doktorskoga rada studentici **Ivani Borić Letica**
pod mentorstvom **prof. dr. sc. Gordane Kuterovac Jagodić**.

Na temelju uvida u nacrt i plan provedbe istraživanja, te u sve psihologijske instrumente i postupke čija se primjena planira, *Etičko povjerenstvo* Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu zaključilo je da istraživanje udovoljava načelima propisanima Kodeksom etike psihološke djelatnosti Hrvatske psihološke komore i ostalim relevantnim etičkim kodeksima, te Povjerenstvo odobrava njegovu provedbu.

Ovo odobrenje vrijedi za sve predložene postupke u okviru istraživačkog nacrta.

Predsjednik Etičkog povjerenstva

Prof. dr. sc. Zvonimir Galić

Suglasnost za ravnatelje

Naziv istraživanja: Provjera Modela prototipova ili spremnosti na rizično ponašanje za objašnjenje uspostavljanja rizičnih kontakata adolescenata na društvenim mrežama

Istraživač: Ivana Borić Letica, ivanaboric9@yahoo.com

Mentor: prof.dr.sc. Gordana Kuterovac Jagodić, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Mjesto i vrijeme provođenja istraživanja: Ekonomska i upravna škola Osijek, Trgovačka i komercijalna škola Davor Milas Osijek, Tehnička škola i prirodoslovna gimnazija Ruđera Boškovića Osijek; rujan i studeni 2022.

Poštovana ravnateljice,

Ovim putem tražim Vašu suglasnost za sudjelovanje Vaše škole u doktorskom istraživanju Ivane Borić Letice. Istraživanje je odobreno od strane Etičkog povjerenstva Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Ministarstva znanosti i obrazovanja Vlade Republike Hrvatske. Svrha dokorskog istraživanja je pokušati objasniti ponašanja kojima adolescenti uspostavljaju online kontakte s nepoznatim osobama putem svojih profila društvenih mreža.

Na roditeljskim sastancima o istraživanju obavijestit će se roditelji učenika koji će sudjelovati u istraživanju. Budući da će u istraživanju sudjelovati učenici stariji od 14 godina, oni će sami dati svoj informirani pristanak za sudjelovanje u skladu s Etičkim kodeksom istraživanja s djecom (2020.).

Učenici će biti uključeni u istraživanje za vrijeme redovnih nastavnih sati u školama. Učenici će upitnike ispunjavati u dvije vremenske točke - u rujnu 2022. i studenom 2022. godine. Ispunjavanje upitnika trajat će oko 20 minuta u prvoj vremenskoj točki i oko 10 minuta u drugoj vremenskoj točki. Tijekom istraživačkog postupka od učenika (1.-4. razreda) će se tražiti da ispune online upitnike koji sadrže pitanja o tome što misle o nekim online ponašanjima te kako se ponašaju kada koristite društvene mreže. U upitnike su uključena pitanja o općim demografskim podacima učenika, međutim podatak o imenu i prezimenu učenika se u upitniku nigdje ne traži, odnosno sudjelovanje u istraživanju će biti anonimno. Svi će sudionici na upitnike upisati šifre prema jednakoj uputi ("prvo slovo imena majke, prvo slovo imena oca, broj cipela, kućni broj") jer će podaci biti prikupljeni u dvije vremenske točke (rujnu i studenom 2022.godine). Nalazi ovog istraživanja objavit će se samo za čitavu grupu sudionika te se neće objavljivati individualni odgovori.

Učenici će biti obavješteni o istraživaču, svrsi, cilju i dobitima istraživanja, bit će im zajamčena anonimnost i dobrovoljnost sudjelovanja, zaštita privatnosti i povjerljivosti podataka. Moći će odustati od ispunjavanja upitnika u bilo kojem trenutku provođenja istraživanja.

Razina stresa i/ili neugode u ovom istraživanju nije veća od one koju učenici doživljavaju u vrlo uobičajenim svakodnevnim situacijama. U ovom istraživanju neće biti izloženi nikakvom

specifičnom riziku. Sudjelovanjem učenici mogu dobiti uvid u neka vlastita online ponašanja i stavove te im ono može omogućiti priliku da temeljitije razmisle o nekim online situacijama. Također, svojim sudjelovanjem omogućit će nam da bolje razumijemo neka online ponašanja adolescenata te da ih se primjerenije educira o komunikaciji putem društvenih mreža i na taj način potencijalno smanje online rizici s kojima se susreću.

Moguće je da pitanja iz upitnika kod nekih učenika potaknu osjećaj anksioznosti i emocionalne uznemirenosti ukoliko su imali neugodna iskustva u online komunikaciji s nepoznatim osobama. I u prvoj i u drugoj točki mjerenja na zadnjoj stranici upitnika sudionicima će biti ponuđeni brojevi telefona besplatne psihološke podrške na koje se mogu javiti, a to su brojevi Centra za sigurniji internet Osijek- 0800 606 606 i Društva za psihološku pomoć Sunce, Osijek - 031 368 888. Bit će im naznačeno da Centru za sigurniji internet mogu prijaviti svaku vrstu ilegalnog online sadržaja s kojim su se susreli. Također, uputit će ih se da se mogu obratiti i stručnoj službi Škole.

Nakon provedenog istraživanja učenicima će biti osigurana povratna informacija u obliku letka koji će biti postavljen na web stranicu škole. Letak će sadržavati najvažnije rezultate istraživanja i preporuke za sigurnu online komunikaciju, kao i kontakte kojima se mogu obratiti ukoliko žele prijaviti određeni online sadržaj ili dobiti psihološku podršku.

Ivana Borić Letica, mag.psych.

Obavijest za roditelje

Poštovani roditelji,

Ovim putem Vas želimo obavijestiti o sudjelovanju učenika Škole u doktorskom istraživanju nastavnice psihologije Ivane Borić Letice zaposlene u Školi. Istraživanje je odobreno od strane Etičkog povjerenstva Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Ministarstva znanosti i obrazovanja Vlade Republike Hrvatske.

Svrha dokorskog istraživanja je pokušati objasniti ponašanja kojima adolescenti uspostavljaju online kontakte s nepoznatim osobama putem svojih profila društvenih mreža. Budući da će u istraživanju sudjelovati učenici stariji od 14 godina, oni će sami dati svoj informirani pristanak za sudjelovanje u skladu s Etičkim kodeksom istraživanja s djecom (2020.). Učenici će biti uključeni u istraživanje za vrijeme redovnih nastavnih sati u školama. Tijekom istraživačkog postupka od učenika (1.-4. razreda) će se tražiti da ispune online upitnike koji sadrže pitanja o tome što misle o nekim online ponašanjima te kako se ponašaju kada koristite društvene mreže. U upitnike su uključena pitanja o općim demografskim podacima učenika, međutim podatak o imenu i prezimenu učenika se u upitniku nigdje ne traži, odnosno sudjelovanje u istraživanju će biti anonimno. Učenici će biti obavješteni o istraživaču, svrsi, cilju i dobitima istraživanja, bit će im zajamčena anonimnost i dobrovoljnost sudjelovanja, zaštita privatnosti i povjerljivosti podataka. Moći će odustati od ispunjavanja upitnika u bilo kojem trenutku provođenja istraživanja. Učenici će upitnike ispunjavati u dvije vremenske točke - u rujnu 2022. i studenom 2022. godine. Ispunjavanje upitnika trajat će oko 20 minuta u prvoj vremenskoj točki i oko 10 minuta u drugoj vremenskoj točki. Nalazi ovog istraživanja bit će analizirani i objavit će se samo za čitavu grupu sudionika te se neće objavljivati individualni odgovori.

Razina stresa i/ili neugode u ovom istraživanju nije veća od one koju učenici doživljavaju u vrlo uobičajenim svakodnevnim situacijama. U ovom istraživanju neće biti izloženi nikakvom specifičnom riziku. Sudjelovanjem učenici mogu dobiti uvid u neka vlastita online ponašanja i stavove te im ono može omogućiti priliku da temeljitije razmisle o nekim online situacijama. Također, svojim sudjelovanjem omogućit će nam da bolje razumijemo neka online ponašanja adolescenata te da ih se primjerenije educira o komunikaciji putem društvenih mreža i na taj način potencijalno smanje online rizici s kojima se susreću.

Moguće je da pitanja iz upitnika kod nekih učenika potaknu osjećaj anksioznosti i emocionalne uznemirenosti ukoliko su imali neugodna iskustva u online komunikaciji s nepoznatim osobama. I u prvoj i u drugoj točki mjerenja na zadnjoj stranici upitnika sudionicima će biti ponuđeni brojevi telefona besplatne psihološke podrške na koje se mogu javiti, a to su Centar za sigurniji internet Osijek- 0800 606 606 i Društvo za psihološku pomoć Sunce - 031 368 888. Bit će im naznačeno da Centru za sigurniji internet mogu prijaviti svaku vrstu ilegalnog online sadržaja s kojim su se susreli. Također, uputit će ih se da se mogu obratiti i stručnoj službi Škole.

Nakon provedenog istraživanja učenicima će biti osigurana povratna informacija u obliku letka koji će biti postavljen na web stranicu škole. Letak će sadržavati najvažnije rezultate istraživanja i preporuke za sigurnu online komunikaciju, kao i kontakte kojima se mogu obratiti ukoliko žele prijaviti određeni online sadržaj ili dobiti psihološku podršku.

Pristanak na sudjelovanje u istraživanju

Naziv istraživanja: Provjera Modela prototipova ili spremnosti na rizično ponašanje za objašnjenje uspostavljanja rizičnih kontakata adolescenata na društvenim mrežama

Istraživač: Ivana Borić Letica, mag.psych., ivanaboric9@yahoo.com

Mentor: prof.dr.sc. Gordana Kuterovac Jagodić, Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu

Svrha istraživanja

Svrha ovog istraživanja je pokušati objasniti ponašanja kojima adolescenti uspostavljaju online kontakte s nepoznatim osobama putem svojih profila društvenih mreža. Uvid u rezultate istraživanja možete dobiti po njihovoj objavi ili, i prije toga, od istraživača možete tražiti relevantne informacije vezane uz rezultate istraživanja.

Postupak istraživanja

Tijekom istraživačkog postupka od vas će se tražiti da ispunite online upitnike tipa koji sadrže pitanja o tome što mislite o nekim online ponašanjima te kako se ponašate kada koristite društvene mreže. Detaljne upute i način odgovaranja nalaze se u upitnicima. U upitnike su uključena i neka pitanja o vašim općim demografskim podacima, međutim podatak o vašem imenu se u upitniku od vas nigdje ne traži. Odgovori će biti analizirani na grupnoj razini. Molim vas da na pitanja odgovarate što spontanije i što iskrenije možete. Lijepo vas molim da ne izostavite niti jedno pitanje. Međutim, ako odlučite da na neka pitanja ne želite odgovoriti, to ne morate učiniti i za to nećete snositi nikakve posljedice. Ispunjavanje upitnika trajat će oko 25 minuta u prvoj vremenskoj točki, u rujnu i oko 15 minuta u drugoj vremenskoj točki, u studenom 2022.

Rizici, stres, neugoda

Razina stresa i/ili neugode u ovom istraživanju nije veća od one koju doživljavate u vrlo uobičajenim svakodnevnim situacijama. U ovom istraživanju nećete biti izloženi nikakvom specifičnom riziku. Moguće je da pitanja iz upitnika kod nekoga potaknu osjećaj anksioznosti i emocionalne uznemirenosti ukoliko je imao neugodna iskustva u online komunikaciji s nepoznatim osobama. Bit će vam ponuđeni brojevi besplatne psihološke podrške na koje se možete javiti, a to su Centar za sigurniji internet Osijek- 0800 606 606 i Društvo za psihološku pomoć Sunce - 031 368 888. Također, za podršku se uvijek možete javiti stručnoj službi Škole.

Sudjelovanjem možete dobiti uvid u neka vlastita online ponašanja i stavove te vam ono može omogućiti priliku da temeljitije razmislite o nekim online situacijama. Također, svojim sudjelovanjem omogućit ćete da bolje razumijemo neka online ponašanja adolescenata te da ih se

primjerenije educira o komunikaciji putem društvenih mreža i na taj način potencijalno smanje online rizici s kojima se susreću. Nakon provedenog istraživanja bit će vam osigurana povratna informacija u obliku letka koji će biti postavljen na web stranicu škola. Letak će sadržavati najvažnije rezultate istraživanja i preporuke za sigurnu online komunikaciju.

Ostale informacije

Povjerljivost informacija o vašem identitetu je u istraživanju zajamčena. Pristup podacima imat će samo istraživači. Nalazi ovog istraživanja objavit će se samo za čitavu grupu sudionika te se neće objavljivati individualni odgovori. Naglašavam da je sudjelovanje u ovom istraživanju dobrovoljno i da imate pravo bez ikakvih posljedica odustati od sudjelovanja ili se iz njega povući. Ako imate neke pritužbe na provedeni postupak ili ste zabrinuti zbog nečega što ste tijekom istraživačkog postupka doživjeli, molimo vas obratite se na etikapsi@ffzg.hr. Daljnjim sudjelovanjem u ovom istraživanju dajete svoj informirani pristanak na ovdje opisane postupke istraživanja.

Svojim potpisom potvrđujem da sam razumio/razumjela gornji tekst i da pristajem sudjelovati u istraživanju.

Istraživanje o rizičnim online kontaktima adolescenata

Ivana Borić Letica, mag. psych., Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti u Osijeku

mentorica: prof. dr. sc. Gordana Kuterovac Jagodić, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Provedeno istraživanje se bavilo uspostavljanjem rizičnih kontakata (dopisivanjem s nepoznatim osobama i prihvaćanjem zahtjeva za prijateljstvom od strane nepoznatih osoba) putem društvenih mreža. Svrha istraživanja bila je doprinijeti razumijevanju čimbenika koji adolescentne čine podložnima ovakvom obliku rizičnog online ponašanja.

Zašto smo proveli ovo istraživanje?

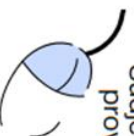
Društvene mreže omogućuju mladima dijeljenje ideja i datoteka i komunikaciju s prijateljima. Međutim, istraživanja ukazuju na rizike koji mogu proizaći iz uspostavljanja kontakata s nepoznatim osobama putem društvenih mreža. Takvo ponašanje povećava vjerojatnost zloupotrebe osobnih informacija. Nepoznate osobe mogu ukrasti osobne informacije o nekome, objaviti ih javno ili ih na temelju njih ucjenjivati. Nepromišljeno kontaktiranje osoba online povećava izloženost zlonamjernim porukama, rizičnim online sadržajima i mrežnim krađama identiteta. Istraživanja ukazuju kako su adolescenti često nepromišljeni prilikom uporabe društvenih mreža te ranjivi na različite online rizike.

Tko je sudjelovao u istraživanju, kada i kako?

Istraživanje je provedeno dvije vremenske točke, u rujnu i studenom 2022.

U obje točke sudjelovalo je 667 učenika u dobi od 14 do 19 godina iz tri srednje škole iz Osijeka.

Sudjelovanje je bilo dobrovoljno i anonimno te je provedeno putem online upitnika za vrijeme nastave.

PREPORUKE ZA SIGURNIJU ONLINE KOMUNIKACIJU

1. Nemoj prihvaćati zahtjeve za prijateljstvom nepoznatih osoba.
2. Nemoj slati poruke nepoznatim osobama.
3. Nemoj nikome odavati svoje lozinke profila društvenih mreža ili osobne podatke.
4. Razmisli o tome koje informacije o sebi objavljuješ na društvenim mrežama – bi li ih volio vidjeti javno dostupne?
5. Razmisli o sadržaju poruka koje šalješ i upitaj se bi li ih uputio osobi uživo.

Ukoliko si doživio negativna iskustva na društvenim mrežama, savjetujemo ti da se obratiš stručnoj službi (pedagogu i/ili psihologu) svoje škole.

Podršku možeš dobiti i pozivom na telefonski broj Centra za sigurniji internet Osijek – 0800 606 606 ili Društva za psihološku pomoć Sunce – 031 368 888.

Zahvaljujemo se na sudjelovanju u istraživanju!

Što pokazuju rezultati istraživanja?

- 78% učenika koristi čak 6 ili više društvenih mreža, a 72% učenika uspostavilo je online kontakt s nepoznatom osobom barem jednom.
- Učenici se uglavnom slažu da je privatna online komunikacija s nepoznatim osobama opasna, da ih može učiniti žrtvom nasilja i ugroziti njihovu online sigurnost i privatnost, ali također smatraju da je takva komunikacija djelomično zabavna.
- Što pozitivniji stav prema uspostavljanju kontakata s nepoznatim osobama online učenici imaju, to će češće uspostavljati takve kontakte.
- Ako učenici percipiraju da njihovi roditelji i prijatelji uspostavljaju kontakte s nepoznatim osobama i odobravaju takvo ponašanje, vjerojatno je da će i sami uspostavljati više takvih kontakata.
- Mladići, u usporedbi s djevojkama, češće kontaktiraju nepoznate osobe online i imaju pozitivnije stavove prema takvim kontaktima.
- Učenici koji uspostavljaju više rizičnih online kontakata upuštaju se i u više rizičnih ponašanja u stvarnom životu (agresivniji su, bezvoljniji, rastreseniji, češće konzumiraju psihoaktivne tvari).
- Uspostavljanje rizičnih online kontakata je uglavnom planirano i promišljeno, ali mladi se ponekad nađu u situaciji u kojoj postupaju nepromišljeno te uspostave nepoznati kontakt, iako to nisu planirali.

ŽIVOTOPIS

Ivana Borić Letica rođena je 1991. u Osijeku. Diplomirala je psihologiju 2015. na Filozofskom fakultetu u Osijeku s odličnim akademskim uspjehom. Dobitnica je Rektorove nagrade za akademsku godinu 2015./2016. Završila je drugi stupanj bihevioralno-kognitivne terapije (Hrvatsko udruženje za ponašajne i kognitivne terapije, Zagreb, 2017.-2020.). 2019. upisala je Poslijediplomski doktorski studij Psihologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Od 2015. do 2023. bila je zaposlena kao stručni suradnik psiholog i nastavnik psihologije u osnovnoj školi i različitim srednjim školama u Osijeku. Od 2018. godine radi kao vanjski suradnik, a od 2023. zaposlena je u suradničkom zvanju asistenta na Fakultetu za odgojne i obrazovne znanosti u Osijeku na kolegijima iz područja Razvojne psihologije. Članica je Hrvatske psihološke komore (HPK) i Hrvatskog psihološkog društva (HPD).

POPIS OBJAVLJENIH RADOVA

- Borić Letica, I. (2023). Adolescents' reactions to risky online experiences. U S. Inayatullah, S. Dubovicki i A. Bilić (ur.), *Didactic Challenges IV: Futures Studies in Education* (str. 460-471). Osijek: Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera.
- Borić Letica, I. (2022). Adolescents' online motivation and social influences on their online behavior. U I. Đurđević Babić i V. Galzina (ur.), *1 st International Online Scientific Conference ICT in Life* (str. 141-151). Osijek: Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera.
- Borić Letica, I. (2019). Povezanost samoreguliranog učenja, načina poučavanja učiteljice i školskog uspjeha. U A. Peko (ur.), *Didactic challenges III* (str. 173-185). Osijek: Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera.
- Borić Letica, I. (2019). Some Correlates of Risky User Behavior and ICT Security Awareness of Secondary School Students. *International Journal of Electrical and Computer Engineering Systems*, 10(2), 85-89.
- Borić Letica, I. (2019). Samoregulirano učenje, akademska samoeфикаsnost i perfekcionizam kao prediktori školskoga uspjeha i ispitne anksioznosti učenika srednje škole. U I. Klasnić (ur.), *Suvremene teme u odgoju i obrazovanju, Pedagogija i psihologija: od ispravljanja nedostataka do poticanja osobnih snaga i vrlina* (str. 47-62). Zagreb: Učiteljski fakultet.

- Borić Letica, I. i Velki, T. (2019). Rizična ponašanja djece i mladih na internetu. U T. Velki i K. Šolić (ur.), *Izazovi digitalnog svijeta* (str. 61-89). Osijek: Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera.
- Borić, I. i Pavić, E. (2019). Stavovi studenata razredne nastave o prevenciji vršnjačkog nasilja i procjena vlastitih kompetencija sprječavanja i suočavanja s vršnjačkim nasiljem u učionici. *Život i škola*, 65(1-2), 113-121.
- Borić, I. i Pavić, E. (2018). Prisutnost mitova o vršnjačkom nasilju u studentskoj populaciji budućih učitelja. U I. Prskalo, Z. Braičić i M. Badrić (ur.), 17. *Dani Mate Demarina: Odgoj i obrazovanje - budućnost civilizacije* (str. 167-178). Zagreb: Učiteljski fakultet.